

Lietuvių šventinis kalendorius

LAIMA ANGLICKIENĖ, GIEDRĖ BARKAUSKAITĖ, DALIA SENVAITYTĖ,
ARŪNAS VAICEKAUSKAS, ASTA VENSKIENĖ

Lietuvių
šventinis
kalendorius

VYTAUTO DIDŽIOJO
UNIVERSITETAS

VERSUS AUREUS

2014

Recenzavo prof. dr. Gražina Kazlauskienė.

Apsvarstyta ir rekomenduota išleisti Vytauto Didžiojo universiteto Humanitarinių mokslų fakulteto Kultūrų studijų ir etnologijos katedros posėdyje 2014 m. kovo 10 d. (protokolo Nr. 2) ir Humanitarinių mokslų fakulteto tarybos posėdyje 2014 m. kovo 12 d. (protokolo Nr. 1-2).

Leidinio rengimą ir leidybą rėmė Europos socialinis fondas ir Lietuvos Respublikos švietimo ir mokslo ministerija.

2007–2013 m. Žmogiškųjų išteklių plėtros veiksnių programos 2 prioriteto „Mokymasis visą gyvenimą“ VP1-2.2-ŠMM-08-V priemonės „Aukštojo mokslo tarptautiškumo plėtra“ projektas „Lituanistikos (baltistikos) centrų užsienyje stiprinimas, jų veiklos bei bendradarbiavimo su Lietuvos mokslo ir studijų institucijomis skatinimas“ (VP1-2.2-ŠMM-08-V-02-006).

ISBN 978-609-467-025-1 (internetinis)

ISBN 978-9955-34-476-6 (internetinis)

ISBN 978-609-467-026-8 (spausdintas)

ISBN 978-9955-34-477-3 (spausdintas)

© Laima Anglickienė, 2014

© Giedrė Barkauskaitė, 2014

© Dalia Senvaitytė, 2014

© Arūnas Vaicekuskas, 2014

© Asta Venskienė, 2014

© Saulius Bajorinas, apipavidalinimas, 2014

© Vytauto Didžiojo universitetas, 2014

© „Versus aureus“ leidykla, 2014

Turinys

Pratarmė * 8

Laiko skaičiavimas ir kalendoriai. Bendrieji kalendorinių švenčių bruožai * 11

SAUSIS * 17

Naujieji metai * 19

Trys karaliai * 21

Pusiaužiemis * 24

Mitologinė saktė apie mėnesių ginčą * 25

VASARIS * 27

Grabnyčios * 28

Valstybės atkūrimo diena * 29

Užgavėnės * 35

Kaukės * 43

Užgavėnių maistas * 47

Užgavėnių rateliai * 48

Ratelis „Čigonėlis“ * 49

Švenčių atspindžiai grožinėje literatūroje. Užgavėnės * 50

Gavėnia * 51

Pasninko maistas * 52

KOVAS * 55

Kazimierinės * 57

Atlaidai * 58

Kaziuko mugė * 60

Šv. Kazimiero vaizdavimas liaudies skulptūroje * 69

Pusiaugavėnis * 70

Juozinės * 71

Blovieščiai * 72

Verbų sekmadienis * 74

Švenčių atspindžiai grožinėje literatūroje. Verbų sekmadienis * 76

Vilniaus verbos * 77

Paukščių garsų pamėgdžiojimas * 85

BALANDIS * 89

Didžioji savaitė * 90

Švenčių atspindžiai grožinėje literatūroje. Didžioji savaitė * 93

Šv. Velykos * 94

Velykinės dainos * 97

Kiaušinių marginimas * 98

Velykų stalas * 104

Lalauninkų daina * 106

Jurginės * 107

Šventės senuosiuose rašytiniuose šaltiniuose * 109

Švenčių atspindžiai grožinėje literatūroje. Jurginės * 111

Šv. Jurgis skulptūroje * 112

Daina „Jurgi, geras vakars“ * 114

GEGUŽĖ * 117

Motinos diena * 119

Šeštinės * 120

Švenčių atspindžiai grožinėje literatūroje. Kryžiaus dienos * 121

Kryžių statymo tradicija * 123

Sekminės * 135

Švenčių atspindžiai grožinėje literatūroje. Sekminės * 138

BIRŽELIS * 141

Devintinės * 142

Joninės * 144

Šventųjų Jonų vaizdavimas liaudies skulptūroje * 159

Joninių šventė atsiminimuose * 160

Sutartinės * 161

Sutartinė „Kupolio rožė“ * 162

Trejinė sutartinė „Laduto, laduto“ * 163

Šv. Petro ir Povilo diena * 165

LIEPA * 167

Valstybės (Lietuvos karaliaus Mindaugo karūnavimo) diena * 168

Dainų šventės * 171

Oninės * 174

Šv. Onos skulptūrinė kompozicija * 175

Pasakojimas apie senovės šventes * 176

RUGPJŪTIS * 179

Žolinė * 181

Švenčių atspindžiai grožinėje literatūroje. Žolinė * 184

RUGSĖJIS–SPALIS * 187

Šilinės * 188

Švenčių atspindžiai grožinėje literatūroje. Šilinių atlaidai * 190

Marijos vaizdavimas liaudies skulptūroje * 193

Rudens darbai švenčių kalendoriuje * 196

Derliaus pabaigtuvių šventės senuosiuose rašytiniuose šaltiniuose * 201

LAPKRITIS * 205

Visų šventųjų diena ir Vėlinės * 206

Šventės senuosiuose rašytiniuose šaltiniuose * 209

Mitologinė sakmė * 211

Šv. Martyno diena * 212

Pasaka „Martynas“ * 213

Adventas * 215

Advento dainos ir rateliai. Ratelis „Jievaro tiltas“ * 216

Advento daina „To genelio genumai“ * 218

GRUODIS * 221

Kūčios–šv. Kalėdos * 222

Kūčių ir Kalėdų stalas * 229

Tarpušventis * 232

Šventiniai Kūčių draudimai, tikėjimai ir burtai * 234

Orų spėjimai * 235

Rekomenduojama literatūra ir šaltiniai * 237

DVD, CD, garsajuostės. Internetiniai ištekliai * 239

Pratarmė

Lietuvoje turime nemažai leidinių apie kalendorines šventes. Juose analizuojama kokia nors viena šventė, šventinis ciklas arba stengiamasi kuo išsamiau aprašyti visas lietuvių kalendorines šventes. Tuo dažnai siekiama parodyti kuo gilesnes vienos ar kitos šventės istorines šaknis, jų kilmės ieškoma ikirikriščioniškoje kultūroje.

Kalendorinių švenčių aprašymų, tyrinėjimų ėmė gausėti Nepriklausomoje Lietuvoje tarpukariu. Sovietiniais metais jų ženkliai sumažėjo, nes akivaizdus daugelio švenčių ryšys su krikščionybe neatitiko to meto ideologijos. 1990 m. atkūrus Lietuvos nepriklausomybę, žmonių noras pažinti savo krašto dvasinę kultūrą pasireiškė etnografinės, etnologinės literatūros gausa, kurioje buvo aprašomi, analizuojami įvairūs lietuvių kaimiškosios dvasinės kultūros aspektai, įskaitant ir kalendorines šventes. Dažniausiai šiuose leidiniuose – nedideliuose straipsniuose ar didesnėse studijose ir monografijose – buvo aprašomos XIX–XX a. I pusėje kaimuose dar švęstos kalendorinės šventės. Pastaraisiais dešimtmečiais padaugėjo tiriamųjų darbų kalendorinių švenčių tema, kuriuose nagrinėjama vienos, kelių ar ištiso komplekso kalendorinių švenčių struktūra, reikšmė, semantinės apeigų ar tam tikrų šventės elementų prasmės.

Kokia yra šios knygos paskirtis? Pirmiausiai šis leidinys skiriamas lietuvių kalbą ir kultūrą studijuojantiems užsieniečiams studentams, todėl tai – ne mokslinis, o lietuvių kalendorinių švenčių kultūrą pristatantis, pažintinis leidinys. Autoriai tekstus stengėsi parašyti populiariai, nenorėjo perkrauti jų datomis, kartais pateikė neapibrėžtus, mokslinėje kalboje neteiktinus vienokių ar kitokių šventės elementų arba tradicijų gyvavimo ir kaitos laikotarpių įvardijimus – *anksčiau*, *seniau* ir pan. Knygoje stengiamasi parodyti specifinius tik Lietuvai būdingus katalikiškų švenčių aspektus, šiek tiek supažindinti su švenčių folkloru. Autoriai siekė parodyti ne tik tai, kaip šventė buvo švenčiama XIX a. pabaigoje ar XX a. pradžioje, bet ir koks jos likimas šiomis dienomis: ar šventė išnyko, transformavosi, ar šiek tiek pakitusi išliko populiari. Norėta atkreipti dėmesį į tai, kad, sumenkus tradicinės kaimo bendruomenės ryšiams ir kaimiškosios kultūros svarbai, kai kurios tradicinės šventės sėkmingai gy-

vuoja ir modernioje miesto visuomenėje. Be to, vis svarbesnės tampa su tautine, valstybine tapatybe susijusios šventės.

Rengiant šią knygą teko daryti švenčių atranką. Leidinyje pristatomos svarbiausios praeityje ir vis dar populiarios bei aktualios tradicinės kalendorinės šventės ir lietuvių valstybiniam, tautiniam tapatumui reikšmingiausios valstybinės šventės. Atskleidžiama švenčių kaita, trumpai apibūdinamas šiandieninis šventės vyksmas. Aptariama, kokius tradicinių švenčių elementus perėmė ir pritaikė savo gyvenimo būdai miestiečiai, kokios kuriamos naujos ir kaip perinterpretuojamos tradicinės šventės pagal kintančią žmonių gyvenseną, poreikius, pasaulėžiūrą.

Knygoje skaitytojai pirmiausia supažindinami su laiko skaičiavimu ir kalendorių kaita Lietuvoje, aptariami bendrieji švenčių bruožai. Toliau aprašomos atskirai kiekvieno mėnesio šventės, išskyrus rugsėjo ir spalio mėnesius – jų šventės aptariamos bendrai. Taip atsitiko todėl, kad derliaus nuėmimo laikotarpiu – pradedant rugpjūčio mėnesiu ir per visą rugsėjį bei spalį – žemdirbių kalendoriuje yra tik viena bent kiek ženkliau pažymima šventė. Greičiausiai žmonės buvo užsiėmę ūkio darbais ir šventes atidėdavo vėlesniam laikui. Minėtu laikotarpiu kalendorinės datos buvo siejamos su konkrečių lauko darbų pabaiga, naujo derliaus vaisėmis ir pan.

Kiekvieno mėnesio švenčių aprašas pradedamas kalendoriumi, kuriame surašytos buvusios ir esamos lietuviams svarbios šventės. Tačiau ne visos jos aprašytos. Agrarinėje kultūroje buvusios svarbios, tačiau šiandien savo reikšmę praradusios šventės tik paminėtos. Leidinyje aprašomos šventės kalendoriuje yra išskirtos raudona spalva.

Kartais kalendoriuje neįmanoma sužymėti konkrečių datų, nes kai kurios šventės pastovios datos tiesiog neturi. Jos švenčiamos tam tikrą savaitės dieną (pvz., pirmąjį mėnesio sekmadienį) arba jų šventimo data kasmet keičiasi. Taigi kilnojimųjų švenčių datos, nurodytos mūsų kalendoriuje, yra sąlyginės, surašytos remiantis 2015 m. šventiniu kalendoriumi. Prie kilnojimųjų švenčių nurodoma anksčiausia ir vėliausia įmanoma šventės data.

Knygoje kalendorinės šventės suprantamos kaip įvairias lietuvių kultūros sritis sujungiantis veiksnys, todėl prie šventės aprašo rasite ir šiek tiek su ja susijusių tautosakos kūrinių: daugiausia patarlių ir priežodžių¹, kuriuose minimos įvairios šventės, su jomis susiję orų spėjimai, žemės ūkio darbai ir pan., taip pat būdingiausių dainų, šokių ir ratelių aprašymų. Su švenčių kalendoriumi yra susijusios kai kurios lietuvių liaudies

¹ Patarlės surinktos iš elektroninės duomenų bazės: *Lietuvių patarlės ir priežodžiai: elektroninis sąvadas*. Prieiga per internetą: <http://www.aruodai.lt/patarles/>. Čia rasite ir daugiau lietuviškų patarlių – ne tik kalendorinių švenčių, bet ir kitomis temomis.

meno šakos – kiaušinių marginimas, Vilniaus verbų gamyba, kryždirbystė, skulptūra, todėl jos taip pat aptariamos leidinyje. Nuo kalendorinių švenčių neatsiejamas šventinio maisto ruošimas bei išskirtinė mityba gavėnios ir advento laikotarpiais, todėl tai aptariama atskiruose skyreliuose.

Prie švenčių aprašų pridėti papildomi tekstai iš XV–XVII a. senųjų rašytinių šaltinių ir ištraukos iš XIX–XX a. I pusės lietuvių literatūros klasikų darbų, žmonių atsiminimai apie šventes, tikimės, bus įdomūs ir filologiniu aspektu. Šie tekstai išskirti skirtingomis spalvomis.

Kiekvieno mėnesio švenčių aprašo pabaigoje yra užduočių, susijusių su pateikta medžiaga. Leidinio pabaigoje rasite išsamų literatūros ir interneto šaltinių sąrašą, kuris susidomėjusiems padės toliau gilinti žinias šia tema.

Knygą galite skaityti dvejopai. Pirmasis skaitymo būdas – skaityti ištisai ir kartu su gamtos pokyčiais keliauti lietuviškų švenčių keliu. Antrasis skaitymo būdas – pasirinktinis. Kadangi medžiaga leidinyje išdėstoma pagal mėnesius, galima ją skaityti ir atskirais mėnesiais, prisitaikant prie studijų proceso.

Leidinio autoriai dėkoja visiems nuotraukų autoriams, nes fotografavome ne tik mes patys. Gražių nuotraukų šiam leidiniui padovanojo mūsų draugai, kolegos, tautodailininkai ir Vytauto Didžiojo universiteto Etnologijos studijų programos studentai.

Autoriai

Laiko skaičiavimas ir kalendoriai. Bendrieji kalendorinių švenčių bruožai

Kalendorinius metus priimta skirstyti į gamtos sezonus. Kovo 1-ąją sutinkame pavasarį, nuo birželio 1-osios skaičiuojamas vasaros laikas, sulig rugsėjo 1-ąja prasideda ruduo, gruodis tampa pirmuoju metų mėnesiu. Tačiau žemdirbių kalendoriuje metų skirstymas į sezonus nesutapo su oficialiai priimtu metų padalijimu į keturis vienodos trukmės laikotarpius. Pirmieji pavasario laukimo pėdsakai liaudies tikėjime aptinkami tik Apreiškimo Mergelei Marijai dieną (kovo 25 d.), arba liaudiškai – per Blovieščius (iš slavų *Blagaja Vestj*), dar kitaip – Gandrines. Tikrojo pavasario būdavo laukiama po mėnesio – balandžio 23-iąją (Šv. Jurgio dieną). Pagal liaudišką sezoniškumo sampratą vasara labai trumpa. Ji iš esmės sutapo su augmenijos brandos laikotarpiu – nuo pasukiniųjų birželio dienų iki rugpjūčio vidurio. Liaudies kalendoriuje vasaros sezono pabaigą vainikuodavo Žolinė (rugpjūčio 15 d.), o Šv. Rokas (rugpjūčio 16 d.) jau buvo laikomas pirmąja rudens švente. Žiemos sezonas prasidėdavo nuo Šv. Andriejaus (lapkričio 30 d.).

Šiandieninis kalendorius grindžiamas astronominiu saulės ritmu. Nors jame yra ir gerokai senesnio – mėnulio kalendoriaus ženklų. Apie tai byloja baltų kalbose iki šių dienų išlikęs laiko atkarpos – *mėnesio* pavadinimas. Dangaus šviesulių judėjimu grindžiamas laiko skaičiavimas leido sukurti kalendorių, kuriame laikas žymimas tiek ilgesniais periodais (metais, mėnesiais, savaitėmis), tiek atskirois dienomis. Viduramžių Europoje buvo naudojamas vadinamasis Julijaus kalendorius, menantis Romos imperatoriaus Gajaus Julijaus Cezario laikus. Pačioje XIV amžiaus pabaigoje kartu su krikščionybe jis atkeliavo ir į Lietuvą. Popiežiaus Grigaliaus Didžiojo valdymo metais Julijaus kalendorius buvo reformuotas ir per nevisą šimtmetį išplito Europoje. Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje jis įvestas 1586 metais. 1795 metais Lietuvai tapus carinės Rusijos dalimi, laikas vėl imtas skaičiuoti pagal Vakarų Europoje seniai pamirštą Julijaus kalendorių. Ir tik 1915 metais Lietuvoje sugrįžta prie Grigaliaus kalendoriaus.

Šalia oficialaus (bažnytinio) kalendoriaus, Lietuvos kaime buvo naudojamas vadinamasis liaudies kalendorius. Jo laiko skaičiavimo koordinacijų tinklę taip pat suda-

ro Grigaliaus kalendoriuje surašytos šventųjų vardų dienos. Taigi jis negalėjo atsirasti anksčiau nei XVIII amžiaus pabaigoje, nes XVII amžiuje Lietuvos kaime dar gyvavo senojo lietuvių tikėjimo apraiškos, o kaimo bendruomenės šventės labai skyrėsi nuo tų, kurias matome esant vėlesniais laikais. XIX–XX amžiaus šventiniame kalendoriuje seniau žemdirbystę globojusių dievų ir deivių vietą užėmė krikščioniškojo kulto šventieji. Bažnyčios įtaka žemdirbių šventėms apsiribojė tuo, kad archajinės magijos formos buvo papildytos krikščioniška simbolika: vandens, duonos, derliaus, augmenijos šventinimu bažnyčioje, apsauginėje magijoje išpopuliarėjo kryžiaus ženklas, tačiau svarbiausios apeigos, kaip ir anksčiau, būdavo atliekamos prie šventinio stalo, sodyboje arba pasėlių laukuose. O ėjimas ratu, vandens liejimas, apeiginis apdovanojimas maistu, gyvūnų aukojimas ir ypač apeiginės vaisės liko esminėmis apeigomis, turėjusiomis užtikrinti kaimo gyventojų turto ir asmens saugumą ar gerą pasėlių derlių.

Tikrąjį liaudies kalendoriaus švenčių ir krikščioniškojo kalendoriaus santykį parodo tai, kad žemdirbių šventės retai kada apsiribodavo šventojo globėjo diena pagal oficialųjį bažnytinį kalendorių. Svarbiausios apeigos būdavo atkeliamos į bažnytinio šventadienio išvakarės (Joninės, šv. Kalėdos), arba, priešingai, šventės pailgėdavo dar 2–3 dienomis. Be to, liaudies kalendoriuje aptiksime švenčių, neturinčių jokių analogų bažnytniame kalendoriuje, pavyzdžiui, Krikštus ar Užgavėnes.

Tradiciniame lietuvių žemdirbių kalendoriuje galima aptikti dar senesnio, vadinamojo fenologinio kalendoriaus pėdsakų. Šis kalendorius remiasi detaliu sezoninių gamtos reiškinų stebėjimu. Pavyzdžiui, žiemos sezonas seniau būdavo nusakomas tariamu meškos elgesiu. Tikėta, kad Šv. Andriejaus dieną meška gulanti žiemos miego. Viduržiemė – Šv. Povilo atsivertimo dieną (sausio 25 d.), rečiau, per Grabnyčias (vasario 2 d.), meška apsverčianti ant kito šono. O Apreiškimo Mergelei Marijai dieną (kovo 25 d.) meška esą prabundanti iš žiemos miego. Daugelis pavasario švenčių fenologiniame lygmenyje siejamos su parskrendančiais paukščiais. Antai, Šv. Kazimieras (kovo 4 d.) – tai vieversio diena, Šv. Juozapas (kovo 19 d.) – pempės diena. Apreiškimo Mergelei Marijai šventė (kovo 25 d.) dar vadinta Gandrinėmis. Per Jurgines (balandžio 23 d.) būdavo laukiama parskrendant gegutės ir t. t. Įvairių rūšių medžių žydėjimas ar sulos tekėjimas bei kiti gamtiniai procesai rodydavo, kada esą galima atlikti vienus ar kitus lauko darbus.

XIX–XX amžiaus lietuvių žemdirbių kalendoriuje galima suskaičiuoti apie dvi dešimtis reikšmingesnių šventinių dienų. Iš jų išsiskiria šv. Kalėdos, Užgavėnės, Jurginės, šv. Velykos, Sekminės, Joninės, Žolinė ir Vėlinės. Šnekamojoje kalboje šios šventės vadinamos didžiosiomis, arba metinėmis. Dauguma žemdirbių kalendoriaus švenčių turi pastovias datas. Šalia jų matyti kilnojamiosios šv. Velykų ciklo šventės, kurių data

kasmet keičiasi. Ankstyvosios krikščionių bendruomenės perėmė šv. Velykas iš judėjų. Tačiau mėnulio kalendorius, pagal kurį laiką skaičiavo senovės žydai, nesutampa su Vakarų pasaulyje naudojamu saulės kalendoriumi, dėl to šventė pasitaiko skirtingomis savaitės dienomis. Šv. Velykos švenčiamos tarp kovo 22 ir balandžio 25 d., visada pirmąjį mėnulio pilnaties sekmadienį po pavasario lygiadienio. Keičiasi ir gavėnios bei Šeštinių, Sekminių, Devintinių laikas, nes jos švenčiamos praėjus tam tikram laikotarpiui nuo šv. Velykų dienos. Pagal šv. Velykų datą nustatoma ir Užgavėnių data.

Kalendorinių švenčių metu žmonės vis pakartodavo apeigas, ritualus, kuriais siekė užtikrinti sėkmingą savo ir bendruomenės egzistenciją. Per skirtingas šventes buvo atliekamos tos pačios ar panašios apeigos ir ritualai, laikytasi panašių draudimų. Pavyzdžiui, įvairiomis kaukėmis žmonės persirengdavo ne tik per Užgavėnes, bet ir per visą laikotarpį nuo šv. Kalėdų iki Trijų karalių, per šv. Velykas, Sekmines. Tradiciškai persirengdavo suaugę vyrai. Persirengėliai, vaikščiodami po kaimą, rengdavo improvizuotus vaidinimus, kurie visų švenčių metu turėjo panašią apeiginę prasmę. Aplankant kiekvieną kaimo sodybą buvo linkima įvairių gėrybių, sėkmės ūkio darbuose, sveikatos. Šiandien toks persirengimas yra labiau linksmas vaikų žaidimas, kai stengiamasi išprašyti kuo daugiau saldumynų ar netgi pinigų.

Kartais skirtingi papročiai turi vienodas funkcijas. Taip yra todėl, kad žmogus visuomet siekdavo tų pačių su gyvenimo praktika susijusių tikslų. Pirmiausia norėdavo sužinoti, kas atsitiks netolimoje ateityje: ar sulauks kitų metų, ar merginos ištekės, koks bus ateinančių metų oras, ar geras bus derlius, ar gyvuliai bus sveiki ir gražūs. Siekiant tų pačių, žmogaus egzistencijai svarbių tikslų atliekami labai įvairūs burtai, stebėjimai vyksta visų kalendorinių švenčių metu. Pavyzdžiui, labai įvairūs vedybiniai burtai – ar ateinančiais metais ištekėsi / vesi, ar tos vedybos bus sėkmingos – buvo atliekami per Šv. Andriejų, Kūčias, Užgavėnes, Jonines ir kitas šventes. Burtai mėgstami ir šiandien; tiesa, buriamasi labiau dėl pramogos.

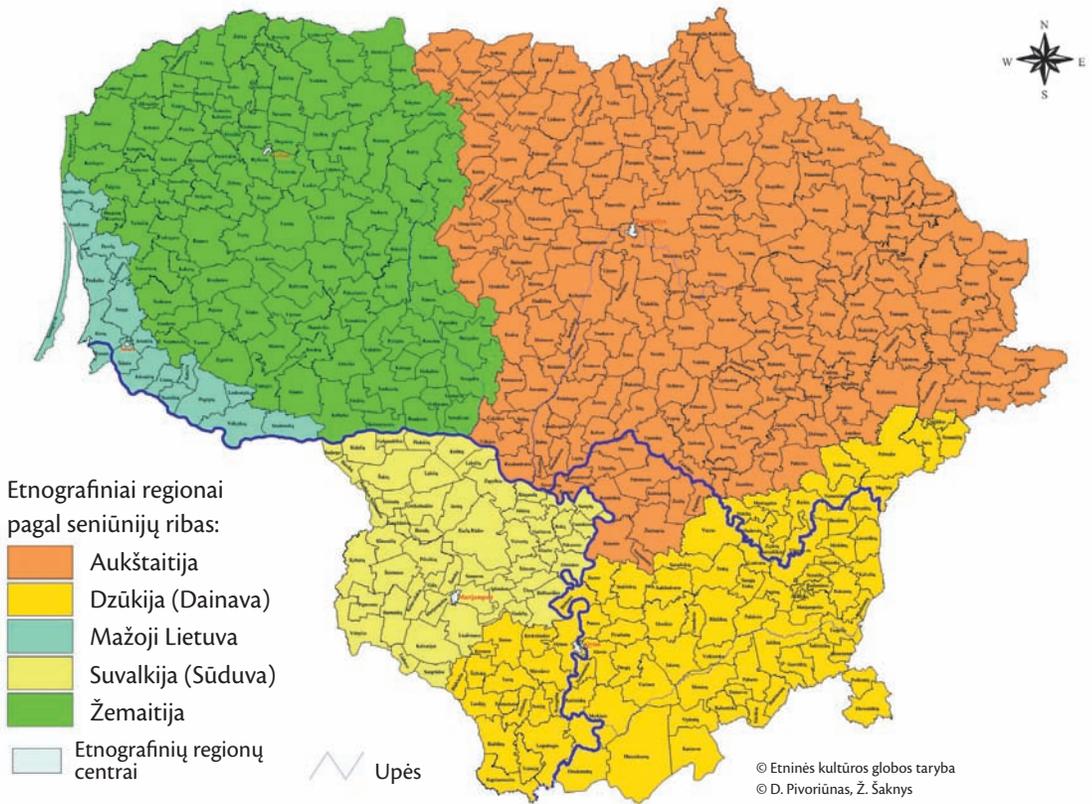
Visoms šventėms būdingas ir įvairių draudimų laikymasis. Tikėta, kad jų nepaisant galima labai pakenkti sėkmei ūkio darbuose ar asmeniniame gyvenime. Pavyzdžiui, per Kūčias draudžiama malti, skaldyti malkas, kulti, nes triukšmą sukeltys darbai ateinančią vasarą gali sukelti audras su krušomis; pirmąją šv. Velykų ir šv. Kalėdų dieną mergaitėms negalima plaukų šukuoti, nes vištos daržus iškapstys ir pan. Kartais įvairiose Lietuvos vietose nurodomos skirtingos to paties draudimo pasekmės: jei per Užgavėnes verpsi, tai mėsa kirmys, pirštai skaudės, vištos daržus kapstys, kirmėlės kopūstus suės, vėjai stogus plėšys ir t. t. Kiekvienas regionas šiek tiek kitaip aiškino skatintinių ir draudžiamų veiksmų reikšmes.

Per šventes būna stebimas oras, įvairūs gamtos reiškiniai, gyvūnų elgesys ir pagal juos spėjami būsimi orai. Sakoma, jei Užgavėnių dieną ant stogo yra sniego, tai ir šv. Velykos bus su sniegu. Orų spėjimo praktikos dažnai atsispindi patarlėse.

Visoms šventėms būdinga išskirtinė maisto gausa, geresnė jo kokybė, specifinis, tik ta proga ruošiamas maistas ar patiekalas. Kiekvienas regionas, netgi rajonas turėjo savų receptų, todėl šventiniai patiekalai buvo skirtingi visoje Lietuvoje. Ir šiandien per kai kurias šventes lietuviai dar ruošia specialius proginius patiekalus. Per kai kurias šventes kadaise buvo vaišinami ir svetimieji – per Vėlines, šv. Velykas prie bažnyčių apeiginis maistas buvo dalijamas elgetoms, dedamos aukos bažnyčioje, paliekama maisto vėlėms, tikint, kad jos minėtų laiku aplanko gyvųjų pasaulį.

Vienos šventės buvo ir tebėra švenčiamos šeimoje (Kūčios, šv. Kalėdos, šv. Velykos), kitas švęsdavo visas kaimas, visa bendruomenė (Užgavėnės, Sekminės, Joninės), arba šventė pradedama švęsti šeimoje, o po to jos šventimas persikelia į bendruomenę: pavyzdžiui, velykinius pusryčius dažniausiai valgo tik šeimos nariai, o vėliau lankomi giminės, draugai. Šiandieninėje Lietuvoje kalendorinių švenčių šventimo renginiai vyksta miestuose, etnografiniuose muziejuose ir kitose viešose erdvėse, kuriose mielai apsilanko vietos gyventojai ir svečiai.

Šeimoje būdavo ir tebėra švenčiama ramiau, o kai susirinkdavo visas kaimas ar šiandien susirenka miesto bendruomenė, neapsieinama be pramogų: dainuojama, šokama, žaidžiami įvairūs žaidimai, krečiami pokštai. Šiandienines bendruomeniškai švenčiamas kalendorines šventes paprastai organizuoja tam tikros institucijos, organizacijos ir pan. Šių švenčių dalyviai susiskirsto į dvi konkrečias grupes – stebėtojų ir linksmintojų. Linksmintojų funkcijas atlieka folkloro ansambliai, ant scenos pristatantys senųjų švenčių folklorą, parodantys ir bandantys paaiškinti vieną ar kitą paprotį. Ansamblių dalyviai į šventę atėjusius žmones mėgina paversti ne tik šventės stebėtojais, bet ir dalyviais, tačiau į įvairius žaidimus ir pokštus daugiausia įsitraukia tik vaikai.

Lietuvos etnografinių regionų žemėlapis. Sudarytojai D. Pivoriūnas ir Ž. Šaknys

Užduotys:

- Kaip Lietuvoje skaičiuotas laikas, kokie naudoti kalendoriai? Kaip laiko skaičiavimas yra susijęs su kalendorinėmis šventėmis?
- Išanalizuokite Lietuvos etnografinių regionų žemėlapi. Kokie ir kiek etnografinių regionų išskiriama Lietuvoje? Įsidėmėkite jų ribas.

**Nuo Povilo atsivertimo jau pusė žiemos.
Kad šventas Povilas įtikėjo, antra pusė žiemos prasidėjo.**

SAUSIS

1 Naujieji metai

2

3

4

5

6 Trys karaliai

7

8

9

10

11

12

13

14

15

16

17

18

19

20

21

22

23

24

25 Pusiaužiemis ir Šv. Pauliaus atsivertimo diena

26

27

28

29

30

31

Naujieji metai

Šiuo metu Naujieji metai yra viena populiariausių metinių švenčių, ypač tarp jaunimo. Naujųjų metų šventimas sausio 1 d. formaliai susijęs su Grigaliaus kalendoriaus metų atskaitos pradžios pažymėjimu.

Tradicinėje lietuvių kultūroje Naujieji metai iki pat tarpukario praktiškai nebuvo švenčiami. Tarpukario Lietuvos kaime šią datą minėti taip pat nebuvo populiariu. Tik kai kuriose Lietuvos vietovėse etnografo fiksuoja, kad, kaip ir Kūčių naktį, Naujųjų metų naktį – gruodžio 31 d. buvo buriama, po kaimą vaikščiodavo persirengėliai. Kai kur Žemaitijoje jaunimas degindavo *kūlj*, simbolizuojantį senuosius metus.

Naujųjų metų šventimas išpopuliarėjo tik tarpukariu Lietuvos sostinėje Kaune, kuriantis miesto švenčių tradicijai. Naujųjų metų išvakarėse miestas pagyvėdavo: žmonės lankydavosi parduotuvėse, kirpyklose, intensyviai naudodavosi taksi paslaugomis, vykdavo Naujųjų metų sutikti į svečius (vizitai tęsdavosi ir kitą dieną – sausio 1 d.). Einant į svečius, tapo populiariu neštis naujametinių dovanų, kurias reklamuodavo ir siūlydavo to meto prekybininkai. Naujųjų metų sutikimai buvo organizuojami įvairiose miesto vietose: Karininkų ramovėje, Lietuvos Respublikos Seimo salėje, ambasadose, restoranuose ir kt. Karo muziejaus aikštėje buvo pradėtas organizuoti Naujųjų metų šventimas, skirtas miestelėnams. Kilo tradicija aikštę iliuminuoti, skambinti Laisvės varpu, groti maršus, kitą pramoginę muziką, pagerbti Nežinomo kareivio kapą, leisti fejerverkus, o laikrodžiui išmušus pusiaunaktį – sveikinti vieni kitus su Naujaisiais metais.

Pamažu populiarėjo ir Naujųjų metų šventimas namuose. Žmonės vaišindavosi, šokdavo, o išmušus dvyliktai valandai – sveikindavo vieni kitus ir linkėdavo „laimingų Naujų metų“. 1925 m. priimtame Švenčių ir poilsio įstatyme Naujieji metai (sausio 1 d.) buvo paskelbti švente ir oficialia nedarbo diena.

Ypatingos svarbos Naujųjų metų pažymėjimas įgavo sovietiniais metais, nes jų šventimo akcentavimas padėjo mažinti krikščioniškų švenčių – Kūčių ir šv. Kalėdų reikšmę ir populiarumą. Naujųjų metų šventė sovietiniais metais tapo bene populiariausia.

Paskutinėmis gruodžio mėnesio dienomis ar pirmosiomis sausio mėnesio dienomis buvo organizuojamos Naujųjų metų šventės mokyklose, įmonių ir kolūkių klubuose ir pan. Neatskiriamas jos atributas buvo papuošta naujametinė eglutė. Į renginį atvykdavo Senis Šaltis, neretai lydimas Snieguolės, buvo linksminamasi ir dalijamos dovanos susirinkusiems. Dovanų savo darbuotojams ar jų vaikams pirkdavo įstaigos, organizacijos ar kitos institucijos, kartais – patys tėvai, o darbietės suruoštoje šventėje Senis Šaltis jas išdalydavo vaikams. Naujųjų metų paminėjimo šventėje kolektyvų nariai iš anksto parengtomis dovanomis keisdavosi tarpusavyje.

Naujųjų metų išvakarėse viešose miesto vietose buvo organizuojamas šventimas – įvairūs renginiai, koncertai, karnavalai, ypač populiarius vaikų ir jaunimo kolektyvuose. Didesnių miestų aikštėse vidurnaktį buvo leidžiami fejerverkai, vadinti saljutais. Sovietiniais metais labai paplito tradicija 12 val. nakties visiems žmonėms eiti iš namų į lauką ir patiems šaudyti signalines raketas (tuo metu tikrų fejerverkų įsigyti nebuvo galima, buvo šaudomos karinės signalinės raketos) ar bent stebėti kitų leidžiamas raketas, sveikinti vieniems kitus su Naujaisiais metais, vaišintis šampanu. Naujųjų metų šventimą labai populiarino ir XX amžiaus 7–8 dešimtmetyje paplitusi televizija: ji parengdavo specialią naujametinę televizijos programą.

Šiuo metu lietuviai Naujuosius metus dažniausiai sutinka namuose, žiūrėdami šventines televizijos programas arba švęsdami su draugais, artimaisiais. Gana populiari Naujuosius metus švęsti iš anksto užsakytoje kavinėje, restorane, teatre, vidurnaktį rinktis miesto ar miestelio aikštėje, leisti ar bent stebėti fejerverkus, sveikinti vieni kitus su Naujaisiais metais.

Trys karaliai

Katalikiškas pasaulis šią dieną pažymi Kristaus apsireiškimo (pasirodymo) ir Kristaus krikšto dieną. Pasakojama, kad tą dieną per šv. Kalėdas gimusį Kūdikėlį Jėzų aplankė Trys karaliai – iš turtingų Rytų atkeliavę išminčiai Kasparas, Merkelis ir Baltazaras, kuriuos aplankyti Išganytoją paskatino suspindusi nauja žvaigždė – Betliejaus žvaigždė. Mat pranašystė skelbė, kad tokio šviesulio pasirodymas sutaps su Atpirkėjo atėjimu į žemę. Išminčiai atnešė kūdikiui dovanų – aukso, smilkalų ir miros.

*Trys Karaliai su palyda lanko kaimo gyventojus Darsūniškio k., Kaišiadorių r., 2000 m.
Iš VDU Kultūrų studijų ir etnologijos katedros Elektroninės duomenų bazės (VDU ER 2192/87)*

Kaip oficiali šventė ir nedarbo diena Trijų karalių šventė Lietuvoje reglamentuota tarpukariu – 1925 m. priimtame Švenčių ir poilsio įstatyme. Vėliau, sovietiniais metais, šventė formaliai ignoruota. Kita vertus, bažnytinis šios šventės populiarumas, palyginti su kitomis krikščioniškomis šalimis, Lietuvoje buvo gana nedidelis.

Pažymint Tris karalius, Lietuvoje, kaip ir daugelyje kitų kraštų, persirenginėta trimis Rytų Karaliais – Kasparu, Merkeliu ir Baltazaru, kartais ir kitais personažais – giltine, angelais, velniais ir kt. Tradiciškai persirengę po kaimus vaikščiodavo vyrai, o nykstant apeiginiam persirengėlių papročio kontekstui paplito vaikų vaikštynės. Atėję į namus, Trys Karaliai kalbėdavo maldą, giedodavo religines giesmes, sakydavo linkėjimus, prašydavo dovanų. Ant namų durų persirengėliai kreida užrašydavo pirmąsias Karalių vardų raides ir kryželius tarp jų (K + M + B), turinčius aplankyti šeimą apsaugoti nuo įvairių negandų, piktyjų dvasių.

Šventinamos Trijų Karalių atneštos dovanos Darsūniškio k., Kaišiadorių r., 2006 m.
Iš VDU Kultūrų studijų ir etnologijos katedros Elektroninės duomenų bazės (VDU ER 2192/85)

Trijų Karalių eisena Vilniaus mieste, 2012 m.

Tarpukariu Vilniuje, tuo metu priklausiusiame Lenkijai, vėliau ir kituose miestuose, buvo organizuojamos persirengėlių eisenos miesto gatvėmis. Sovietiniais metais Trijų karalių šventimo tradicija smarkiai nunyko dėl religinio šios šventės konteksto.

Lietuvai atgavus nepriklausomybę (1990 m.), persirengėlių vaikštytynės miestų gatvėmis vėl pradėtos organizuoti. XXI amžiaus pradžioje didesnėje Lietuvos dalyje laisvoniškai vėl atgijo tradicija vaikams persirengus įvairiais personažais (netgi nebūtinai tradiciniais) vaikščioti pas kaimynus ir prašyti juos dovanų. Tiesa, dabar dažniausiai nebekalbamos maldos, nesakomi linkėjimai, tik prašoma dovanų.

Trijų karalių dieną nupuošiamos šventinės eglutės namuose ir įstaigose, miestų aikštėse ir kt. Daugelyje Lietuvos vietovių vaikams pradėtos rengti simbolinės nupuoštų egļučių „palydos į mišką“. Šiomis apeigomis simboliškai užbaigiamas kalėdinių švenčių laikotarpis.

Pusiaužiemis

Sausio 25-ąją (Šv. apaštalo Pauliaus atsivertimo dieną) minimas pusiaužiemis. Populiarus su šia diena siejamas orų spėjimas sako, kad tą dieną įvairūs žiemai užmiegantys gyvūnai – barsukas, ežys ar meška – išlenda iš savo olos; jei diena saulėta, gyvūnas, pamatęs savo šešėlį, vėl lenda atgal miegoti. Tai reiškia, kad antroji žiemos pusė bus dar šaltesnė už pirmąją. Jei diena apsiniaukusi, gyvūnas jau nebelenda į olą, ir tai pranašauja greitai ateisiantį pavasarį. Kartais analogiškai orai stebimi ir per Grabnyčias (vasario 2 d.), kurios neretai irgi buvo pavadinamos *pusiaužiemiu*. Liaudiškoje lietuvių tradicijoje ši diena kai kur dar vadinta *Krikštais*, *Kirmėlių diena*, *Kirmėline* ir pan., nes tikėta, kad tą dieną kuriam laikui iš žiemos miego pabunda gyvatės ir žalčiai. Pagal mitologines sakmes, gyvačių karalius gali pasiversti kumeliu.

Šią dieną jaunimas per naktį keldavo vadinamąsias *kumeliuko krikštynas*: gerdavo degtinę, vaišindavosi valgiais, pagamintais iš žirnių, grūstų aguonų, kanapių ir medaus. Simbolinio pusiaužiemio metu žmonės žadindavo gyvybę: papurtydavo sode obelis, kad būtų derlingesnės, pastuksendavo į avilius ir taip žadindavo bites.

MITOLOGINĖ SAKMĖ APIE MĖNESIŲ GINČĄ

Kitąsyk trys mėnesiai pradėjo teip kalbėtis. Sausis gyrėsi, kad daugiau už visus gali šaldyt. Sako:

– Aš galiu poną vilkuose sušaldyt.

Atsiliepė vasaris:

– Aš tai galiu sušaldyt karvę veršidėje, o tu giriesi, kad poną vilkuose sušaldytum. Da tu šitą prastą žmogų apdriskusį, ką ana kur važiuoja in girią, nesušaldysi!

– Naje! – atsiliepė sausis ir pradėjo tą žmogų šaldyt.

Tas žmogus, iššokęs iš rogių, – bėgt, rankas muštis. Nubėgęs in girią, ėmė medžius kirst. Priskirtęs – tuo pėkščias namon! Šaltis žiūri, kad tas žmogus, priešingai, ima šilt, – turėjo pamest šaldęs. Vasaris sako:

– O ką, ar sušaldei?

– Kur tu jį sušaldysi... Kaip ėmė bėgt, man su rankom per snukį mušt, ir turėjau pamest šaldęs!

Tada kovas ir paniekino sausį, išjuokdamas:

– Kad aš, – gyrėsi kovas, – tai galiu šaldyt, tai medį iki širdžiai sušaldau. Tik vargas, kad saulė man dieną nedaleidžia.

Lietuviškos pasakos. 2 kn. T. 6 / Surinko Jonas Basanavičius, parengė Kostas Aleksynas. Vilnius: Vaga, 2003. P. 385.

Užduotys:

- Nustatykite lietuviškų mėnesių etimologiją. Kuo remiantis mėnesiams buvo duoti pavadinimai?
- Palyginkite jūsų šalyje švenčiamą Naujųjų metų šventę su švente Lietuvoje, išskirkite šventimo ypatumus.

Šventos Agotos duonelė nuo ugnies globia grytelę.
Jau ir Užgavėnės arti, o aš dar ne marti.
Kas gavėnioje linksminsis, tas Velykų nesulauks.
Kas gavėnioj valgys mėsą, tas negaus per Velykas.
Per Motiejų pavaža krypsta.
Jei ant Motiejaus šąla ir sninga – greit žiema pabus iš miego.

VASARIS

1

2 **Grabnyčios**

3 Šv. Blažiejaus diena

4

5 Šv. Agotos diena

6

7

8

9

10

11

12

13

14 Šv. Valentino diena

15

16 **Lietuvos valstybės atkūrimo diena**17 **Užgavėnės** (kilnojamoji šventė, švenčiama likus 46 dienoms iki šv. Velykų (visada antradienis)

18 Pelenų diena (kilnojamoji šventė, kita diena po Užgavėnių (visada trečiadienis), gavėnios pradžia)

19

20

21

22

23

24 Šv. Motiejaus diena

25

26

27

28

Grabnyčios

Grabnyčios, švenčiamos vasario 2 d., yra viena seniausiai pažymimų krikščioniškų švenčių, skirta paminėti Kristaus paaukojimą: praėjus 40 dienų nuo Kristaus gimimo, Kūdikėlis Jėzus buvo atneštas į Jeruzalės šventyklą paskirti jį Viešpačiui. Drauge buvo palaiminama Švč. Mergelė Marija kaip įvykdžiusi savo pareigą – pagimdžiusi Viešpatį. Liaudiškas šios dienos pavadinimas yra kilęs iš slaviško žodžio *Gromnica* (*grom* – perkūnija).

Populiari tradicija yra per Grabnyčias bažnyčiose pašventinti žvakes. Tokios žvakės buvo vadinamos *grabnyčiomis*. Jas saugodavo ir naudodavo ypatingomis progomis. Grabnyčių žvakės buvo uždegamos prie mirštančio žmogaus. Tikėta, kad jos turi ypatingų apsauginių galių nuo ligų, perkūnijos, krušos ir pan.

Per Grabnyčias, kaip ir per kitas šventines dienas, buvo spėjamas būsimas oras. Žmonės sakydavo: *jei per Grabnyčias matytis gražiai tekanti saulė, tai bus graži šienapjūtė. Nuo Grabnyčių jau daugumas skaito nedėlias lig šventam Jurgiui* [skaičiuoja savaites, likusias iki Šv. Jurgio], kuris sietas su pavasariu.

Kai kuriose Lietuvos vietovėse per Grabnyčias buvo meldžiamasi, norint apsaugoti savo namus nuo perkūnijos. Su apsauga nuo perkūnijos bei kitų nepageidaujamų atmosferos reiškinių, gaisrų buvo siejama ir **Šv. Agotos diena** – vasario 5-oji. Šią dieną bažnyčiose buvo ir tebėra šventinama duona. Tikima, kad šv. Agotos duona apsaugo nuo ugnies. Šiuo metu gaisrų pavojus mažesnis nei tuomet, kai daugiausia pastatai buvo mediniai, tačiau atsirado kitų grėsmių, nuo kurių norima apsaugoti. Šv. Agotos duonelę kai kurie žmonės nešiojasi piniginėse, vežiojasi mašinose, tikėdami, kad ji apsaugos nuo vagysčių, avarių ir kt. nelaimių.

Lietuvos valstybės atkūrimo diena

XXI amžiaus pradžioje Lietuvos šventiniame kalendoriujе surasime kelias lietuvių valstybingumo tradicijas pabrėžiančias šventines datas. Liepos 6 d. minima LDK Mindaugo karūnavimo – Valstybės diena mums primena Lietuvos įtraukimą į krikščioniškojo Vakarų pasaulio valstybių tarpą. Kovo 11-oji žymi gebėjimą išsiveržti iš sovietinės imperijos gniaužtų 1990 metais, o diena, kai visuotiniu referendumu buvo priimta naujoji Lietuvos Respublikos Konstitucija – spalio 25-oji – liudija teisinius šiuolaikinės valstybės pamatus. Tačiau nė viena iš minėtų švenčių Lietuvos žmonių sąmonėje neturi tokios reikšmės kaip Vasario 16-oji, Valstybės atkūrimo diena. Šventės svarbą rodo

Lietuvos Nepriklausomybės Aktas, išspausdintas „Lietuvos aido“ 1918 m. vasario 19 d. numeryje

Lietuvos valstybės atkūrimo dienos šventė Kaune. Ceremonija prie Nežinomo kareivio kapo, 2014 m.

tai, kad visą sovietinį laikotarpį ji išliko svarbus lietuvių istorinį ir tautinį tapatumą konstruojantis veiksnys. Remiantis sociologų atliktomis apklausomis, ir mūsų dienos beveik pusei Lietuvos gyventojų Vasario 16-osios šventė įprasmina valstybingumo tradiciją. Komentuodamas apklausos rezultatus, istorikas A. Kasparavičius teigė: „lietuviai puikiai suvokia, kad šiuolaikinės Lietuvos valstybės pamatai buvo padėti 1918 m. vasario 16 d., tuo tarpu 1990 m. kovo 11 d. mes tiesiog išsilaisvinome iš sovietų okupacijos ir sugrįžome prie senų idealų – nepriklausomos, tautinės valstybės“.

Visos valstybinės šventės paprastai pasižymi oficialių renginių gausa. Tai galioja tiek tarpukario šventiniams renginiams, tiek šiuolaikinei Lietuvai, tiek po pasaulį pasklidusių lietuvių bendruomenių minėjimams. Didžiuosiuose Lietuvos miestuose šalia oficialių politinio ar karinio elito minėjimų buvo ir tebėra populiarios įvairių organizacijų ir bendruomenių eisenos. Pagrindinis tokių eisenų akcentas – valstybės vėliava, nešama eisenos priekyje. Eisenoje dalyvaujančios organizacijos ir bendruomenės taip pat neša savo vėliavas. Trispalvėmis tądien pasipuošia ir miestų bei miestelių namai. Tarpukario Lietuvoje buvo labai mėgstami pučiamųjų orkestrai, be kurių neapsieidavo nė viena šventinė eiseną. Mažesniuose miesteliuose, mokyklose Vasario 16-ąją taip pat vykdavo ir vyksta minėjimai. Juose kas nors iš valsčiaus atstovų ar mokytojų pasakydavo oficialią kalbą. Vėliau vykdavo šventiniai vaidinimai ir koncertai.

Vienas svarbiausių Vasario 16-osios tikslų – atiduoti pagarbą žuvusiems už Lietuvos laisvę. Tarpukario Lietuvoje šventiniuose renginiuose daug dėmesio būdavo skiriama Nepriklausomybės kovų dalyviams – savanoriams. Jie būdavo kviečiami į iškilmingus minėjimus. Miestų ir miestelių renginiuose svarbų vaidmenį atlikdavo vietos šaulių organizacijos. Jų nariai visuomet dalyvaudavo šventiniuose Vasario 16-osios renginiuose, šventinėse rikiuotėse, o pasilinksminimuose grodavo šaulių orkestrai.

Po Antrojo pasaulinio karo Lietuvą okupavusi sovietų valdžia stengėsi išnaikinti bet kokį buvusio Lietuvos valstybingumo pėdsaką ir įtvirtinti komunistinio režimo simbolius. Okupuotoje Lietuvoje buvo neįmanoma viešai paminėti Vasario 16-ąją, tačiau šventės ir tautinio valstybingumo vertybių sovietų ideologams nepavyko ištrinti iš Lietuvos gyventojų atminties. Sovietams okupavus Lietuvą, Vasario 16-oji buvo ir toliau minima po visą pasaulį pasklidusioje lietuvių diasporoje. Šią dieną lietuvių bendruomenės surengdavo iškilmingus minėjimus su oficialiomis kalbomis, šventiniais tautinių kolektyvų koncertais ir iškilmingomis vaišėmis.

Trispalvės Lietuvoje vėl pasirodė kartu su Lietuvos atgimimo sąjūdžiu, o 1989 metais pavyko pasiekti, kad Vasario 16-ąją tuometinė valdžia paskelbtų nedarbo diena. Tačiau turėjo praėti dar vieneri metai, kad Valstybės nepriklausomybės dienai būtų

Lietuvos valstybės atkūrimo dienos šventė Kaune. Paminėjimas prie Vytauto Didžiojo karo muziejaus, 2014 m.

sugrąžinta teisėta reikšmė. 1990 metais Vasario 16-oji jau buvo įteisinta kaip Nepriklausomybės diena. O tų pačių metų spalio 25 dieną Lietuvos Respublikos įstatymu „Dėl švenčių dienų“ Vasario 16-ajai buvo suteiktas valstybinės šventės – *Lietuvos valstybės atkūrimo dienos* statusas.

Šiandieną Vasario 16 dienos minėjimuose persipina tarpukariu sukurtos ir valstybės dabartį atspindinčios šventinės tradicijos. Vilniuje vyksta daug oficialių renginių: iš pat ryto Seimo, Vyriausybės ir Prezidentūros atstovai vyksta į Rasų, Antakalnio ir kitas kapines, ten pagerbia Nepriklausomybės Akto signatarus, asmenis, kritusius kovoje dėl

Lietuvos nepriklausomybės. Ant kapų padedama gėlių, uždegama žvakučių. Lietuvos Respublikos prezidentūroje įteikiami Valstybės apdovanojimai, Lietuvos nacionalinės kultūros ir meno premijos. Vidurdienį Simono Daukanto aikštėje prie prezidentūros pakeliamos trijų Baltijos valstybių vėliavos. Arkikatedroje bazilikoje aukojamos šv. Mišios. Tradicinis tapo ir minėjimas prie Lietuvos nepriklausomybės signatarų namų. Vakarop valdžios ir visuomenės elito atstovai susirenka į iškilmingą Vasario 16-osios minėjimą, anksčiau – Operos ir baleto teatre, pastaruoju metu – Lietuvos nacionalinėje filharmonijoje. Apskritai mieste ta proga vyksta daug šventinių koncertų, nemokami koncertai Katedros ar Rotušės aikštėse. Renginių apstu ir Kaune, tarpukariu buvusioje laikinojoje Lietuvos sostinėje. Pagrindiniai renginiai šiame mieste vyksta Vytauto Didžiojo karo muziejaus sodelyje, kuriame stovi Laisvės paminklas ir yra Nežinomo kareivio kapas, dega amžinoji ugnis.

Kituose Lietuvos miestuose ir miesteliuose Vasario 16-ąją taip pat vyksta įvairūs oficialūs renginiai, juose kalbas sako vietinės valdžios atstovai, iškilūs akademinės visuomenės nariai. Nestokojama įvairių šventinių renginių ir koncertų. Miestai ir miesteliai pasipuošia trispalvėmis. Nuo Lietuvos neatsilieka ir užsienyje gyvenančių lietuvių bendruomenės. Vasario 16 dienos proga lietuvių bendruomenių nariai susiburia į šventines pamaldas, organizuoja šventinius minėjimus, kuriuose dalyvauja ambasadų darbuotojai, vyksta vietos tautinių kolektyvų koncertai, rengiamos parodos, kuriose visam pasauliui pristatoma Lietuva, jos kultūra ir žmonės. Pastaraisiais metais, siekiant pagyvinti šventės dvasią, padaryti ją ne tokią oficialią ir patrauklesnę plačiajai visuomenei, sugalvojama įvairių iniciatyvų. Vienos bendruomenės kviečia į turistines keliones, kuriose susipažįstama su vietos kultūros ir istorijos objektais, rengia sporto varžybas. Kitur inicijuojamos neįprastos akcijos – siūloma iškelti trispalves ten, kur jos buvo keliamos sovietiniais metais, užsivynioti trispalvius šalikus, sukurti trispalvių meno kompozicijų ar net parengti vaisėms trispalvį desertą ir pan.

Užgavėnių persirengėliai. Kurtuvėnai, Šiaulių r., 2013 m.

Užgavėnės

Užgavėnės – viena linksmiausių ir labiausiai lauktų lietuviško kaimo švenčių. Įprasta teigti, kad ši šventė esą žymėjusi artėjantį pavasarį. Tačiau palyginus apeigas atsiskleidžia akivaizdus šv. Kalėdų ir Užgavėnių panašumas. Tarp abiejų švenčių apeigų aptiksime persirengėlių vaikštynes, trinkos (blukio) tampymą, apeiginį pasidalijimą maistu, simbolinį vaišių gausos akcentavimą ir kitas reikšmingas šventines apeigas.

Šiandieną geriausiai žinomos yra Žemaitijos Užgavėnių persirengėlių būrio vaikštynių tradicijos. Ritualinio pobūdžio persirengėlių vaikštynės žinotos ir šiaurinėje Aukštaitijos dalyje, tačiau šiame regione čigonautojų būrys žemdirbių sodybas aplankydavo ne per Užgavėnės, o kalėdiniu laikotarpiu. Per Užgavėnės buvo persirengiama įvairiais personažais: žydais, čigonais, vengrais, daktarais, elgetomis, arkliais, meškomis, giltine, velniais, jaunaisiais ir kt. Bėgant laikui personažai keitėsi. Nepaisant to, kad persirengėliai užsidėdavo įvairias kaukes, visas būrys būdavo vadinamas bendrinium *žydu* vardu.

Prieš užeidami į gyvenamojo namo vidų persirengėliai pasikeisdavo su sodybos šeimininku žodinėmis formulėmis. Užėjus į sodybą, kiekvienas personažas atlikdavo savo vaidmenį: *žydai* prekiaudavo, prašydavo maisto, šokdindavo merginas, bučiuodami namiškius skaudžiai įdurdavo kaukės nosyje įtaisytą adata ar išsuodindavo. *Čigonės* burdavo ateitį, prašydavo maisto ar stengdavosi ką nors nugvelbti. *Elgetos* meldavosi, prašydavo išmaldos. *Vengrai* ar vėliau juos pakeitę *daktarai* siūlydavo vaistų. Atlikdami savuosius vaidmenis arba tiesiog šėldami persirengėliai prikėsdavo daug eibių – prilaistydavo vandens, pribarstydavo pelenų, tačiau sodybos šeimininkai retai ant jų pykdavo, paprastai priešingai – pavaišindavo, apdovanodavo. Apdovanoti persirengėliai savo ruožtu sakydavo palinkėjimus, kurie, žemdirbių suvokimu, turėdavo užtikrinti visokeriopą sėkmę ūkio darbuose ir asmeniniame gyvenime. Apėję visas kaimo sodybas, vaikštynių dalyviai surengdavo vakarėlį, į kurį susirinkdavo visas kaimo jaunimas. Pardavę dalį vaikštynėse surinkto maisto, jie nusipirkdavo gėrimų ir pasisamdydavo muzikantą. Likusį maistą suvalgydavo vakarėlio metu. Prie persirengėlių prisijungdavo ir vaikštynėse nedalyvavusi kaimo jaunimo dalis. Tokie susiejimai Žemaitijoje buvo vadinami *žydu baliumi*, arba *žydu vestuvėmis*.

Per šią šventę būdavo aprenkiama pamėklė, – Žemaitijoje tai buvo moteriškos išvaizdos iškamša, vadinta Morės, Kotrės vardu ar tiesiog Čiučele, Boba, Diedeliu, Pelenų diedu. Pamėklę žemaičiai padarydavo taip: prie rogių pavažos pritvirtindavo vežimo rato ašį, ant kurios laisvai sukdamosi ratas. Prie rato pritaisydavo medžio kartelių karkasą, jį aprenkdavo moteriškais drabužiais: ilgu sijonu, marškiniais, pabrėždavo krūtis. Iškamšos galvą padarydavo iš skudurų ir aprišdavo skara. Per rankoves prakišdavo pagalį, prie jo pririšdavo botagą, spragilą ar šluotą. Persirengėlių traukiama pamėklė svirdavo į vieną ar kitą pusę, ratas liesdavo žemę ir sukdamo iškamšą aplink ašį. Besisukdama pamėklė smarkiai mojuodavo botagu ar spragilu ir uždroždavo pernelyg arti priėjusiems ar jos kelyje pasipainiojusiems neatsargiems žiūrovams.

Šiaurės vakarų Aukštaitijoje darydavo vyrišką pamėklę, vadintą Gavėno vardu. Žemaitijoje moteriška iškamša pasižymėjo erotine išvaizda, o vyriška pamėklė – grėsmingais, gąsdinančiais bruožais. Iš medžio išskaptuotas Gavėno veidas su ilga kumpa nosimi ir pritaisyta barzda, išdažytas raudonai ir juodai, turi daug bruožų, būdingų svarbiausio Žemaitijos persirengėlių būrio antropomorfinio personažo – žydo – kaukei. Su pastaruoju Gavėną suartina ir prie liemens pritaisyamas negyvas paršiukas ar višta.

*Ant tekinio pritaisyta Užgavėnių Morė.
Lietuvos liaudies buities muziejus
Rumšiškėse, 2010 m.*

Laikui bėgant sudėtingos konstrukcijos, aplink savo ašį besisukanti pamėklė pakeičiama paprasta iškamša, vežama vežime ar rogėse. Dar vėliau Morės vardas neretai būdavo suteikiamas vienam persirengėlių būrio personažui. Dažniausiai tai būdavo moteriškais drabužiais apsirengęs, šluotą ar spragilą laikantis vyriškis.

Per Užgavėnes, kaip ir kalėdiniu laikotarpiu, kai kur po kaimus būdavo velkama trinka (medžio kaladė). Savo pobūdžiu ir prasme Užgavėnių trinkos vilkimo paprotys buvo artimas ar net tapatus pamėklės vežiojimui po kaimą. Papročius suartina tai, kad seniau kaladė, kaip ir pamėklė, per kaimą būdavo velkama Pelenų dieną ir tik XX a. persikėlė į Užgavėnių antradienį. Palyginę trinkos ir pamėklės paplitimo arealus, pamatysime, kad Užgavėnių trinka užpildo tuščią teritoriją tarp žemaičių moteriško pavidalo pamėklės ir aukštaičių Gavėno.

Taigi, Žemaičių Užgavėnės neįsivaizduojamos be persirengėlių šėlsmo, o likusioje Lietuvos dalyje svarbiausias Užgavėnių akcentas buvo bendras kaimo jaunimo pasivažinėjimas arklių traukiamomis rogėmis. Galima išskirti kelias skirtingas šio papročio formas. Gana dažnai kuris nors vyresnis žmogus vežiodavo kaimo vaikus, dažniausiai – savo giminaičių ar artimesnių kaimynų vaikus. Dzūkijoje žinoma atvejų, kai važinėjosi vienos moterys: pavyzdžiui, marti veždavo anytą, arba važiuodavo tik marti, atsisėdusi ant verpstės. Agrariniu maginiu pobūdžiu pasižymėjo ir Dzūkijoje žinotas merginų važinėjimasis nuo kalniukų ant verpsčių. Tačiau skirtingos formos nekeičia apeigos esmės. Visoje Lietuvoje važinėjimas buvo siejamas su būsimu linų (rečiau – visų pasėlių) derliumi. Tikėta – kuo toliau nuvažiuosi, tuo ilgesnis bus linų pluoštas.

Vidurio Lietuvoje važinėjimasis arklių traukiamomis rogėmis buvo sujungtas su papročiu laistytis vandeniui. Kartais toks paprotys būdavo vadinamas *vežti bites*, rečiau – *važiuoti kūmais*. *Vežant bites*, dažniausiai važiuodavo vienas, rečiau keli ilgu botagu apsiginklavę vaikinai ir vienas ar keli mažamečiai vaikai, atliekantys *bičių* vaidmenį. Į roges įkeldavo tuščią statinę ir į ją įsodindavo vaikus. Pastarieji, važiuojant per kaimą, turėdavo pamėgdžioti bičių dūzgimą. *Važiuojant kūmais* vaikinai ir mergina persirengdavo *kūmais* (krikšto tėvais) ir su pasidaryta lėle-vaiku važiuodavo jo „krikštyti“. Specifinės papročio atlikimo aplinkybės reikalavo spartumo, dėl to į roges buvo kinomi geresni arkliai. Taip pasirengę, važnyčiotojai visu smarkumu pasileisdavo kaimo gatve. Vaikai, sutūpę statinėje, „dūgzdavo“ it bičių spiečius, o suaugę rogių keleiviai šaukdavo: „Vandenio, vandenio!“ Kaimo gyventojai – tiek jaunimas, tiek suaugusieji, dažniausiai iš anksto pasiruošę pilnus kibirus vandens ir pasislėpę tarpuvartėse ar už tvorų, stengėsi aplieti važiuojančius. Pastarieji, kad liejantys negalėtų arti prieiti, gindavosi botagais. Važiuojantys rogėmis stengėsi kuo greičiau pervvažiuoti kaimą ir

Užgavėnių pasivažinėjimas rogėmis. Kurtuvėnai, Šiaulių r., 2013 m.

išvengti vandens. *Kūmai* bandydavo nepastebėti pervažiuoti per kaimą, o kaimo gyventojai taikydavosi „pakrikštyti vaiką“ – aplieti jį vandeniu.

Seniau per Užgavėnes būdavo supamasi sūpuoklėmis. Šis paprotys taip pat sietas su linų ar apskritai visų pasėlių augimu. Tikėta: kuo aukščiau sūpuoklės pakils nuo žemės, tuo ilgesnis bus linų pluoštas. Nykstant tradicijoms visoje Lietuvoje supatis pradėdavo nuo šv. Velykų, kai atšildavo oras ir ištuštėdavo klojimai. Buvo supamasi ne tik lauke, bet ir patalpose, pavyzdžiui, klojime, įrengtose sūpuoklėse. Šalčininkų rajone, Dieveniškų apylinkėse, minimas supimosi papročio variantas vadinamas „šokimu lenton“: per trinką būdavo permetama stora lenta, ant kurios galų viena priešais kitą atsistodavo dvi merginos. Vienai merginai sveriant savo pusę žemyn, priešingoje pusėje esanti mergina, lentai pasiekus viršutinį tašką, šoktelėdavo viršun ir, spausdama lentą žemyn, mestėdavo priešingoje pusėje stovinčią merginą. Tikėta, kad juo aukščiau merginos šoktels nuo žemės, tuo geresnis bus derlius.

Kitą dieną po Užgavėnių, Pelenų trečiadienį, prasidėdavo priešvėlykinis gavėnios pasninkas, tad per Užgavėnes kaimo gyventojai stengdavosi paskutinį kartą ligi soties prisivalgyti mėsos ir kitokio riebaus maisto. Šiandieną tradiciniu Užgavėnių patiekalu visoje Lietuvoje laikomi blynai. Tačiau vakarų Lietuvoje svarbiausias apeiginis patieka-

las buvo šiupinys – riebus įvairių kruopų, bulvių ir mėsos mišinys. O Aukštaitijoje, kur labiau mėgta kepti blynus, apeiginės reikšmės blynams Užgavėnių dieną neteikta.

Kalbėti apie kokius nors regioninius Užgavėnių ypatumus šiandien nebeprasminga. Etninės kultūros entuziastų dėka tradicinės, kadaise tik vakarų Lietuvai būdingos Užgavėnių kaukės (ožio, žydo, ubago ir kt.) ir su jomis susiję persirengėlių vaidinimai bei dialogai išplito po visus Lietuvos regionus. Šiandien juos pamatysime net ten, kur persirengimo paprotys buvo iš viso nežinomas ar seniai sunykęs. Lygiai taip pat visoje Lietuvoje šiandieną deginama moteriško pavidalo pamėklė visur vadinama tuo pačiu – Morės vardu.

Užgavėnių persirengėlis, vaizduojantis žydą. Lietuvos liaudies buities muziejus Rumšiškėse, 2010 m.

Įvairiuose Lietuvos miestuose ir miesteliuose – darželiuose ir mokyklose, kultūros namuose ar liaudies buities muziejuje organizuojamos Užgavėnių šventės dažniausiai vyksta pagal daugmaž vienodą scenarijų. Beveik visais atvejais pamatysime individualius personažų vaidinimus, persipinančius su folkloro kolektyvų (dėvinčių vienodas ir žemaičių persirengimo tradiciją geriausiai atspindinčias – ožkos, gervės, raitelio, žydo, ubago, velnio ir kt. kaukes) koncertais. Visi susirinkusieji vaišinami vietoje kepamais ar iš anksto išsikeptais blynais. Šventės šurmulys paprastai baigiasi tradicine Kanapinio ir Lašininio dvikova, žiemos vijimu, visiems kartu šaukiant „Žiema, žiema, bėk iš kiemo!“ Galutinis šventės akcentas – moteriškais drabužiais aprengtos šiaudinės pamėklės sudeginimas.

Užgavėnių persirengėlis su ožio kauke. Lietuvos liaudies buities muziejus Rumšiškėse, 2010 m.

Morės deginimas. Lietuvos liaudies buities muziejus Rumšiškėse, 2010 m.

Šiuo metu paplitęs ir kitas – mažamečių vaikų vaikštinėjimo po daugiabučių namų laiptines ir parduotuves – paprotys, prašant pinigų ar saldumynų. Šiandien tai yra bene vienintelė gyvosios tradicijos forma šių dienų mieste. Panaši situacija ir kaimo vietovėse. Suaugusių persirengėlių vaikštynių gyvybingumą šiomis dienomis dažniausiai palaiko institucijos. Pavyzdžiui, Plateliuose Užgavėnių tradicijas skleidžia Žemaitijos nacionalinio parko administracija. Užgavėnių vaikštynėse čia dalyvauja ne tiek vietiniai gyventojai, kiek etninės kultūros entuziastai, folklorinių ansamblių nariai, suvažiavę iš visos Lietuvos. Persirengėliams lankantis aplinkiniuose kaimuose, vietiniai gyventojai priima folklorinio judėjimo entuziastų siūlomas žaidimo taisykles ir įsitraukia į vyksmą, todėl vaikštynės čia beveik nesiskiria nuo XX a. I pusės papročio formų. Kita vertus, persirengėlių veiksmas susideda iš dviejų dalių: baigę vaikštynes, persirengėliai susirenka centrinėje miestelio aikštėje, ir čia įvyksta improvizuotas kaukių vaidinimas. Jame vietiniai gyventojai dalyvauja tik kaip improvizuoto šou žiūrovai.

Užgavėnių kaukės. Pagamino Antanas Lastauskas. 2011 m.

Gervės kaukė. Kaunas, 2011 m.

Kaukės

Kaukės paskirtis – keisti prigimtį. Šventinio ritualo metu persirengęs žmogus tapdavo tuo, ką vaizduodavo užsidėta kaukė. Daugelio pasaulio tautų kalbose žodis „kaukė“ reiškia numirėlį. Todėl kaukėtų svečių pasirodymas tradiciniame kaime reiškė mirusių protėvių apsilankymą pas gyvuosius. Neatsitiktinai veidą slepiančias kaukes skaptuodavo tik iš tam tikrų rūšių medžių – beržo, alksnio, drebulės. Lietuvių tikėjime šios medžio rūšys susijusios su požemių pasauliu. Tokių antropomorfinių personažų prigimtį patvirtina ir apranga, naudojamas inventorius, veiksmo laikas bei vieta, kiti specifiniai apeigų elementai, sukūrę platų simbolinių reikšmių ratą. Kreivanosės, bedantės kaukės paprastai vaizduodavo seno žmogaus veidą. Prie medinės kaukės žmonės pridėdavo kitokios medžiagos detales: priklijuodavo avikailio antakius, ūsus, pritvirtindavo lininius plaukus, lino arba ašutų barzdą. Paprastesnes kaukes išpjaustydavo iš medžio žievės (tošies) ar iškirpdavo iš *kūtkailio* (seno avikailio). Beveik visada kaukes pasidarydavo patys persirengėliai, rečiau – meniškai, iš medžio drožtas, kaukes įsigydavo iš liaudies drožėjų. XX amžiaus antrajame ketvirtyje Lietuvos kaimo gyventojai kaukes pradėjo klijuoti iš storesnio popieriaus, o XXI amžiaus 3–4 dešimtmečiuose pramoninės gamybos kaukių jau buvo galima įsigyti parduotuvėse.

Gana dažnai persirengėliai veidą išsisuodindavo, rečiau – išsitepdavo dažais. Remiantis ritualine simbolika, išdažytas veidas atlieka tą pačią funkciją kaip ir veidą gaubianči kaukė – pakeičia žmogaus prigimtį. Antra vertus, persirengėliai veidus dažniau suodindavosi santykinai vėlai – XX a. 3–4 dešimtmečiuose. Dažniau taip elgtasi ten, kur kaukių gamybos tradicijos buvo primirštos. Suodini ar išsidažę persirengėliai puldavo bučiuoti lankomos sodybos gyventojus ir juos ištepavo. Toks elgesys liudija apie pramoginę suodinimosi paskirtį.

Persirengėlio kostiumą sudarė ne tik veidą dengianti kaukė. Žmogiškas būtybes vaizduojantys personažai apsirengdavo vilna į viršų išverstais avikailio kailiniais. Buvo naudojami ir kitokie vyriški ar moteriški drabužiai – švarkai, sijonai, skaros. Gana dažnai vyrai persirengdavo moteriškais, o moterys – vyriškais drabužiais. Viršutinį drabužį sujuosdavo pančiu ar virve, rečiau – rankšluosčiu, juosta ar šiaudų grįžte. Gyvūnus vaizduojantiems kostiumams padaryti, be vilna į viršų išverstų kailinių, naudodavo įvairias parankines priemones – marškas, paklodes, rėčius, verpstes ir t. t. Gyvulio snukį ar paukščio snapą padirbdavo iš medžio, nupindavo iš šiaudų, susukdavo iš skuduro.

Lietuvių persirengimo tradicija įdomi tuo, kad ir šiuo laiku persirengėlių būryje vyrauja tradicinės kaukės. Modernių personažų, pirktinių masinės produkcijos kaukių taip pat pasitaiko, tačiau kur kas mažiau nei Vakarų Europos valstybėse.

Tradicškai seniausiomis laikomos gyvūnus vaizduojančios kaukės. Pagal bendriausius požymius jas galima suskirstyti į dvi grupes: naminių gyvulių ir laukinių žvėrių kaukės. Pirmosioms priklausytų: ožys, avinas, šuo, arklys, jautis, kiaulė, iš paukščių – gaidys. Laukinių žvėrių kaukes pagal kilmę galima skirstyti į dvi grupes: vietinius žvėris – mešką, vilką, lapę, kiškį, iš paukščių – gervę ir gandrą vaizduojančias kaukes bei negausią egzotiškų personažų grupelę: dramblių, kupranugarį, asilą ir tam tikrais atvejais – beždžionę. Lyginamoji analizė leidžia meškos, gervės, vilko (šuns), ožio (ožkos), avino kaukes pavadinti pagal kilmę seniausiais persirengėlių būrio personažais.

Užgavėnių persirengėlis, vaizduojantis giltinę. Lietuvos liaudies buities muziejus Rumšiškėse, 2010 m.

Užgavėnių persirengėliai. Lietuvos liaudies
buities muziejus Rumšiškėse, 2010 m.

Tradiciškai dar išskiriamos demonomorfinės kaukės. Dažniausiai demonomorfiniais personažais laikomi velnias, ragana ir giltinė (*smertis*). Kartais tyrėjų darbuose pavasario ir žiemos demonais pavadinami Kanapinis ir Lašininis. Antgamtinius padarus vaizduojančių personažų grupei priskirtina ir beždžionė (*malpa*) / *mažas žmogutis*. Šis personažas vaizduojamas su neproporcingai didele (pusės kūno) galva, be rankų, mažo ūgio ir panašus į lietuviškose sakmėse aprašomus kaukus, kurių kūnas neišsivystęs, o galva didelė.

Dauguma persirengėlių vaizduodavo žmogiškas būtybes. Svetimtaučių – *žydy, čigonų, vengrų* vardais vadintos antropomorfinės kaukės Lietuvoje buvo žinomos nuo seno. Kareivių ir karininkų personažai išpopuliarėjo po Pirmojo pasaulinio karo. Kai mo žmogui neįprastų *miestietiško specialybių* atstovų kaukės veikiausiai atsirado tik XX amžiaus 3–4 dešimtmečiuose. Karininkų, kareivių, įvairių profesijų atstovų – paštininkų, fotografų, daktaro, seselių ir kt. vėlyvi personažai atliko tik teatralizuotus vaidmenis, papildė persirengėlių būrio gretas.

Vaišinamasi Užgavėnių blynais. Alytus, 2013 m. Iš VDU Kultūrų studijų ir etnologijos katedros Elektroninės duomenų bazės (VDU ER 2450/46)

Užgavėnių maistas

Laikotarpis nuo vieno pasninko (advento) iki kito (gavėnios) maisto atžvilgiu lietuvių virtuvėje buvo pats sočiausias ir riebiausias – valgyta labai daug mėsos. Ne be reikalo šis laikotarpis turėjo ir specialų pavadinimą – *mėsėdas / mėsiedas*. *Mėsiedo* laikotarpis baigdavosi per Užgavėnes.

Per Užgavėnes reikia daug ir riebiai prisivalgyti, kad lengviau būtų gavėnią pakelti. Buvo sakoma, kad per dieną reikia valgyti 7, 9 ar net 12 kartų. Taigi maistas buvo labai svarbi Užgavėnių šventės dalis. Kai kur Užgavėnių šventimas trukdavo savaitę, ir per visą šventinį laikotarpį šeimynai buvo patiekiami daug riebių patiekalų. Kai kur valgymų skaičius buvo pamažu didinamas iki Užgavėnių antradienio. Pavyzdžiui, Vaižgantas mini, kad XX amžiaus pradžioje paskutinį *mėsiedo* sekmadienį buvo valgoma 8, pirmadienį – 10, Užgavėnių dieną – 12 kartų.

Mėsos būdavo patiekiami kelis kartus per dieną (to nedaryta įprastinėmis dienomis). Pats seniausias Užgavėnių patiekalas – šiupinys. Jis buvo itin populiarus Žemaitijoje ir Mažojoje Lietuvoje. Šiupinį virdavo iš žirnių, pupelių, kruopų, bulvių, miltų, įdėdavo kiaulės galvą, kojas, uodegą ar lašinių. Taip pat gaminta šaltiena, buvo verdami kopūstai su dešra arba mėsa. Mėgti ir blynai – dažniau kepti miltiniai, rečiau – iš tarkuotų bulvių. Blynai pamažu išstūmė ir pakeitė šiupinį. Jie dažnai kepti iš mielinės apie parą raugintos tešlos, kai kur blynus pakeisdavo taukuose virtos spurgos. Paskutinis *mėsiedo* valgis, valgomas prieš vidurnaktį – pieniška lakštinių arba kruopų sriuba. Pieniška sriuba buvo kasdienis vakarienės valgis, tačiau *sausųjų* pasninkų metu buvo draudžiama gerti pieną ir vartoti jo produktų, todėl šios sriubos valgymas buvo lyg simbolinis atsisveikinimas su pieno produktais.

Per Užgavėnes būdavo vaišinami visi į namus tądien užsukę žmonės. Net jei žmogus ir būdavo sotus, turėdavo paragauti šeiminių siūlomų vaišių. Užgavėnių valgių, priešingai negu Kūčių, palikti ant stalo negalima, viską reikėdavo suvalgyti. Paskutinis *mėsiedo* laikotarpio turgus seniau buvo vadinamas *bobturgiu*: į jį moterys atsinešdavo sūrių, varškės, sviesto, visko, kas nebuvo suvalgyta per Užgavėnes ir buvo draudžiama valgyti gavėnios pasninko metu. Šiuos produktus dažniausiai nupirkdavo žydai, kurie nesilaikydavo pasninko.

Šiandien pats populiariausias Užgavėnių valgis yra miltiniai blynai, juos namuose kepa dažna lietuvių šeima, jais vaišinama ir miesto šventėse.

Užgavėnių rateliai

Populiariausi ir mėgstamiausi liaudyje buvo rateliai, kuriuos šokdavo visuose Lietuvos regionuose įvairiausių švenčių ar kitų susiejimų metu. Dažnai ratelius ratuodavo, šokdavo eidami ratu į vieną ar kitą pusę bei sukdamiesi su savo pora už parankių. Ne mažiau populiarūs ir tokie rateliai, kai šokėjai sustodavo ne į ratą, o į dvi eiles vieni prieš kitus, eilėse sudarydavo *tiltelius*, *vartelius*, pralįsdavo, nardydamo vieni pro kitus. Višiams šiems kūriniams bendra tai, kad choreografinius judesius visada lydėdavo rami daina, patogi ritmiškai vaikščioti ar šokti.

Persirengėlių linksmybės per Užgavėnes neapsieidavo be šokių, žaidimų, ratelių, kurie būdavo aktyvūs, trunkūs, o kad būtų dar smagiau, šokėjai garsiau patrepsėdavo, paplodavo, vyrai įžnybdavo porininkėms.

„Čigonėlis“ – lietuvių liaudies ratelis, šokamas per Užgavėnes visų norinčių; šie sustodavo į dvi atskiras merginų ir vaikinų eiles.

Merginų eilė sustoja priešais vaikinų eilę, susikabina eilėje rankomis, paprastai žemai. Šokėjai, dainuodami „Čigonėliui duos, duos, prisirišę...“, eina šešis žingsnius artyn vieni kitų. Dainuodami „prie tvoros“, garsiai sutrepsi. Kartojant žodžius „Čigonėliui duos, duos, prisirišę prie tvoros“, kartojami jau minėti judesiai, tik tolstant vieniems nuo kitų, o atsitraukus svarbu garsiai sutrepsėti.

Vėliau judesiai keičiasi: šokėjai paleidžia sukabintas rankas, pasisuka šonu (t. y. merginų ir vaikinų eilės sustoja šonu vieni priešais kitus) ir, dainuodami „Už avino pjovimų, už žąsino vogimų“, šoka aštuonis šoninius žingsnius vieni kitų link ir eilės pasikeičia vietomis, tuomet šokėjai, aukštai pakėlę rankas, garsiai suploja. Dainuodami „Smarkiai plakė čigonų, kam papjovė avinų“, pro tuos pačius tarpus aštuoniais šoniniais žingsniais grįžta į savo vietas.

Toliau ratelis vėl kartojamas iš pradžios. Visi šokdavo ir dainuodavo tol, kol pabosdavo ar pavargdavo.

Ratelis

ČIGONĖLIS

Čigonėliui duos, duos,

Prisirišę prie tvoros.

Čigonėliui duos, duos,

Prisirišę prie tvoros.

Už avino pjovimų,

Už žąsino vogimų.

Smarkiai plakė čigonų,

Kam papjovė avinų.

Čapaitė, J. *Šalavijo rūtelė*. I dalis. Klaipėda, 1994. P. 92.

ŠVENČIŲ ATSPINDŽIAI GROŽINĖJE LITERATŪROJE

Užgavėnės

Užgavėnėse reikia daug sykių valgyti, ir vis mėsų. Šeiminkės susirūpinę: reikia mėsos virimą taip nustatyti, kad užtektų ir neliktų. Užgavėnių vakarą moterys prašyte prašo, kad šeimyna daugiau mėsos valgytų, nes likusioji nuo Užgavėnių mėsa per gavėnią suges, per Velykas niekas jos nevalgys. Reikia užgavėti ne tik nuo mėsos ir nuo pieno, bet ir nuo dainavimų, šokimų, griežimo, kortų, žaislų ir t. t. Kitas žmogelis, jau nejaunas, niekada nedainuoja, bet, būdamas geras katalikas, Užgavėnėse uždainuoja. Eidamas per kiemą, užtraukia: „Valiok mano daigėli“, nes tik vieną ir temoka. Jauni važinėjasi: prilipa pilnos rogės stačių ir sėdinčių – važiuoja per savo kaimą ir per kitas. Važiuojančius, kas nors, gali aplieti vandeniu. Bet jie turi tam reikalui prisirišę suilgus, storus rimbus, prisartičius liejiką nesigailėdami peršnioja. Tie užsimano lieti iš brukštuvu (kalataukos). Mat, brukštuvus ilgas ir siauras indas. Iš jo, lyg iš vamzdžio, galima paleisti ilgą srovę vandens ir pasiekti važiuojančius, prie jų nesiartinant. Ne vienas važiuotojų persirengia žydu, čigonu, velniu – kažin kuom, kas kaip įmano, pasigauna lervų, kaukių. Susiėję į žinomą gryčią, juokuoja kaip mokėdami. Juos vaišina alumi, degtiene, o labiausiai mėsa.

Vos sulaukęs vakaro, jaunimas renkasi į užeinamąją gryčią viso ko užsigavėti: daug šoka, daug dainuoja, daug juokauja. Juokui buvo pasigaunama kaulo kabinimo. Daro taip: viename gale siūlo pririša kaulą, o kitame gale – kabliuką ir tą kabliuką nejučiomis užkabina už apykaklės žmogui, apie kurį žinoma, kad duodasi juokuojamas, kad už tai nepyks. Vaikinas su kabliuku vaikščioja, šoka, meilinasi prie merginų. Visi juokiasi, ir jis juokiasi. Atsitinka, kad tas, kur jam užkabino, pats nešiojasi kauliuką: jam kitas užkabino. Juokų darosi pilna gryčia. Kai vėl išeina šokti, tai šoka visi ir iš visų pajėgų. Tokiam šokiui įdedamas vardas – Šambaro taika. Nepasijunta, kaip ateina vidurnaktis.

– Jau dvylikta valanda, jau gavėnia užstojo, – pareiškia gryčios šeiminkė. – Ir griežėjai, ir šokėjai, eikite namo!

Noromis nenoromis jaunimas skirstosi.

Gavėnia

Užgavėnėmis pasibaigdavo nerūpestingo ir sotaus *mėsėdo* metas. Jau kitą dieną – Pelenų trečiadienį prasidėdavo gavėnia – septynių savaitių susilaikymo ir atgailavimo laikotarpis, trunkantis iki pat šv. Velykų. XIX amžiuje pasninkas buvo itin griežtas. Uolesnės moteriškos švariai nuplaudavo stalus, suolus, netgi namų sienas, kad tik neliktų kur riebalų dėmelės.

Savo pavadinimą Pelenų trečiadienis įgijo dėl to, kad tą dieną bažnytinėje liturgijoje pelenai buvo naudojami siekiant žmonėms priminti apie gyvenimo trapumą ir laikinumą – „dulkės esame ir dulkėmis virsime“.

Tačiau kaimo jaunimo išdaigos, kai pelenų maišeliai ar net kaulai būdavo slapčiomis prikabinami prie netekėjusių merginų ar vaikinių drabužių, labiau derėjo su Užgavėnių apeigomis, kuriomis siekta pabrėžti, kad sulaukę brandaus amžiaus, tačiau nesu-situokę jaunuoliai neatlieka pareigos pratęsti bendruomenės egzistavimą, kuri kaimo bendruomenei buvo tokia pat svarbi kaip naujo derliaus ar skalsos užtikrinimas.

Mažiems vaikams buvo ne taip paprasta paaiškinti, kodėl Didžiojo gavėnios pasninko metu taip ilgai nebus galima valgyti mėsos. Tačiau kaimo žmonių išmintis surado paprastą ir veiksmingą būdą: gavėnios pasninko priežastis vaizdžiai nusakydavo per Gavėno ir Lašininio bei Kanapinio vaidmenis. Gavėnas peilį galanda, – būdavo sakoma mažiems vaikams, rodant ant sniego metamą saulės spinduliuose judančių medžio šakų šešėlį, – jei valgysi mėsą, jis tave papjaus. Mažamečiai buvo kiek švelniau pagąsdinami: esą mėsą valgančius vaikus Gavėnas pakiš po kubilu su žąsinu. Vaikams buvo pasakojama apie Užgavėnių vidurnaktį tariamai įvykdavusias Kanapinio ir Lašininio kautynes, kurių metu Kanapinis esą įveikęs ir išvijęs Lašininį drauge su mėsa ir lašiniais. Kartu būdavo paliekama vilties, esą šv. Velykoms atėjus Lašininis vėl įveiks Kanapinį ir tuomet namuose vėl bus mėsos.

Pasninko maistas

Iki Pirmojo pasaulinio karo laikytasi ilgujų pasninkų – per adventą (4 savaites iki šv. Kalėdų) ir gavėnią (7 savaites iki šv. Velykų). Buvo du pasninkų tipai: *sausieji* arba *juodieji*, kai niekas negalėjo valgyti mėsos ir pieno produktų, ir *paprasti*, kai nevalgoma tik mėsos produktų. Sausųjų pasninkų buvo laikomasi ir prieš didžiąsias bažnytines šventes – Grabnyčias, Šeštines, Sekmines, Jonines, Žolinę, prieš savos parapijos bažnyčios globėjo šventę. *Sausieji* pasninkai išnyko po Pirmojo pasaulinio karo.

Paprastai per pasninką būdavo gaminami tie patys patiekalai kaip ir ne pasninko laiku, tik be gyvulinės kilmės produktų: verdamos tos pačios rūgščios kopūstų ar burokų sriubos, kepami blynai. Mėsą ir taukus pakeisdavo linų sėmenų ar kanapių aliejus, žydų parduotuvėse perkamos silkės ir silkių sūrymas. Pavyzdžiui, žemaičių vienos pasninko dienos meniu būdavo toks: pusryčiams patiekiamos bulvės su *spirgute* (sugrūstomis ir pakepintomis kanapėmis ar linų sėmenimis) / su cibulyne (šalta svogūnų sriuba, į kurią dedama trintos keptos silkės) / su silkės galva (tokia pat cibulynė, tik dar įdėta ant anglių kepta sutrinta silkės galva) / su silksulčia (šalta sriuba, į kurią įpilta silkių sūrymo). Pietums ant stalo garuodavo bulvynė su kruopomis. Pavakariams – virtos bulvės. Vakarienei – kokia nors sriuba – *putra* arba vėl bulvės.

Putra buvo rūgštokas patiekalas, nes pagrindinis jos ingredientas – raugas. Pats archajiškiausias yra miltinis raugas, vėliau vartotas ir burokų, kopūstų ar agurkų raugas. Į putrą šeiminiškės sudėdavo tai, ko tuo metu turėdavo po ranka – žuvies, daržovių, kruopų, miltinių leistinių, kukulių, virtinių, o ne pasninko metu – ir įvairios mėsos. Jei į putrą būdavo dedama uogų ar vaisių, tai įdėjus truputį cukraus išeidavo saldžiarūgštė putra (ji buvo valgoma ir karšta, ir šalta); būtent iš šaltų putrų išsivystė lietuviškos šaltos sriubos.

XIX amžiuje, kai pieno produktai gavėnios metu nebuvo valgomi, žmonės sukaupdavo pieno produktų atsargas, kurias suvartodavo pasibaigus pasninkui. Pavyzdžiui, buvo mušamas sviestas, spaudžiami ir džiovinami sūriai; aukštaičiai, labiausiai Lietuvoje mėgę varškės patiekalus, prisiruošdavo varškės atsargų. Taip pat valstiečiai pasiruošdavo vadinamojo piltinio, arba darytinio, pieno atsargų. Piltiniu buvo vadinamas kasdien į vieną medinį kubilą pilamas pienas. Jam rūgstant, vis būdavo nupilamos išrūgos. Per kelias pasninko savaites šis pienas labai įrūgdavo, todėl jį prieš valgant reikėdavo atskiesti saldžiu pienu.

Šiandien pasninko tradicija jau beveik išnykusi. Dauguma lietuvių pasninko dar laikosi per Didįjį penktadienį ir šeštadienį, pasninko patiekalai ruošiami ir Kūčių dieną.

Užduotys:

- Palyginkite savo krašto ir lietuvių persirengėlių kaukes. Kurios iš jų skiriasi, o kurios – panašios?
- Pamėginkite pasigaminti lietuviškas Užgavėnių kaukes. Surenkite Užgavėnių kaukių konkursą.

Per Kazimierą vandens žvirbliui atsigerti, o per Juozapą – jaučiui.

Ant Kazimiero vieversėlis, ant Juozapo pempė.

Po švento Kazimiero kreiva vėžė.

Šventas Kazimieras kelią sugadina.

Per šventą Juozapą lydeka su uodega ledą pramuša.

Šventas Juozapas užgesina šviesą, o šventas Jonas uždega.

Ant Blovieščių ir našlė art išeina.

Nuo švento Juozapo lydeka nerštan, gervė – raistan.

Jei šventas Juozapas gražus, vasarojus bus derlus.

Per Blovieščių gandras atneša kielę ir pavakarę.

KOVAS

1

2

3

4 Šv. Kazimiero diena (Kazimierinės)

5

6

7

8 Tarptautinė moterų solidarumo diena

9

10 40 kankinių diena, 40 paukščių diena.

11 Lietuvos nepriklausomybės atkūrimo diena

12

13

14

15 Pusiaugavėnis (ketvirtasis gavėnios sekmadienis)

16

17

18

19 Šv. Juozapo diena (Juozinės)

20

21

22

23

24

25 Blovieščiai (Gandrinės)

26

27

28

29 Verbos (švenčiamos likus savaitei iki šv. Velykų)

30

31

Skulptūrinė kompozicija „Atlaidai“. Autorius Adolfas Teresius. 2009 m.

Kazimierinės

Kalendorinio pavasario pradžioje žmonės atidžiai stebėdavo orus, pagal juos spėdavo apie būsimą derlių. Kovo pradžioje – kovo 4 d. švenčiama Lietuvos globėjo šv. Kazimiero diena. Liaudiškoje tradicijoje ši diena dažniausiai vadinama tiesiog *Kazimierinėmis*. Švenčiamos Kazio, Kazimiero vardinės, kai kuriose Lietuvos parapijose vyksta išskirtiniai šios dienos atlydai. Ypač garsūs buvo Šv. Kazimiero atlydai Vilniuje. Be to, pirmąjį kovo savaitgalį Vilniuje tradiciškai vyksta ir vadinamoji Kaziuko mugė. Šiuo metu Kazimierinių šventė beveik praradusi religinį turinį ir visų pirma žmonėms siejasi su šia mugė.

Liaudiškoje tradicijoje Šv. Kazimiero diena sieta su vieversėliu: esą būtent tą dieną jis pirmąkart užgieda, skelbdamas pavasarį: „Čir vir vir pavasaris“, taip pat su kovais, pempėmis: „Ant švento Kazimiero jau pempė parlek“. Sakyta, kad apytikriai apie Kazimierines pradeda tirpti sniegas. Kai kuriose Lietuvos vietovėse pirmą kartą tais metais iš tvarto trumpam būdavo paleidžiami gyvuliai palakstyti – esą bus sveikesni ir geriau augs.

Atlaidai

Atlaidai – katalikų šventė, švenčiama minint kokio nors šventojo, Bažnyčios globėjo vardo dieną ar kitokia ypatinga bažnytine proga. Atlaidų metu iškilmingai aukojamos šv. Mišios ir einama procesija – aplink bažnyčią vieną–tris kartus. Procesijoje iškilmingai nešamos įvairios bažnytinės regalijos ir vėliavos, eisenoje eina šv. Mišias aukojantys kunigai, dvasiškiai, tautiniais ar baltais drabužiais (juos paprastai turi kiekviena bažnyčia) pasipuošę suaugusieji ir vaikai, giesmininkai, o už jų – visi šv. Mišiose dalyvaujantys tikintieji. Procesijos metu giedamos giesmės, kunigas ar šv. Mišiose dalyvaujantis vyskupas laimina visus šventoriuje susirinkusius tikinčiuosius. Dalyvaujantiems atlaiduose panaikinamos bausmės už nuodėmes.

Per atlaidus būdavo rengiama ir visų labai mėgstama parapijos mugė, vadinta *jo-marku* ar *kermošiumi*. Čia būdavo galima įsigyti įvairiausių smulkmenų: šukų, kaspinių, skarų, šventųjų paveikslėlių, maldaknygių, rožinių ir kitų atlaidus primenančių daiktų. Buvo prekiaujama ir sausainiais, riestainiais, tačiau atlaidų simboliu iki mūsų dienų išliko namuose gaminti saldainiai. Ilgais, blizgančiais popierėliais apvyniotais ar įvairių formų (apyrankių, karolių, gėlių, gyvūnų pavidalo ir kt.) saldainiais buvo prekiaujama

net sovietiniais metais, kai prekyba atlaidų metu buvo draudžiama. Jais per atlaidus prekiaujama ir dabar. Atlaidų dalyviai šių saldainių visada parnešdavo ir tebeparneša namiškiams, ypač jais džiaugiasi vaikai.

XIX amžiuje Vilniuje labai populiarūs buvo Šv. Kazimiero ir Šv. Jurgio atlaidai, atitinkamai garsiausios buvo Kaziuko ir Jurginių mugės. Iki 1940 metų buvo labai mėgstami Sekminių atlaidai Vepriuose (Ukmergės r.). Ilgainiui dalį maldininkų iš Veprių atitraukė Vilniaus Kalvarijų Sekminių atlaidai. Varniuose (Telšių r.) garsėjo Šv. Petro ir Povilo atlaidai, Krekenavoje

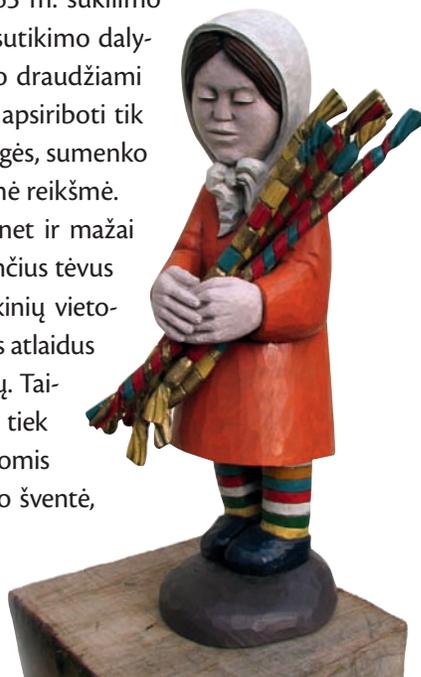
Atlaidų saldainiai. Šv. Onos atlaidai Veiverių bažnyčioje, Prienų r., 2012 m.

(Panevėžio r.) ir Pivašiūniuose (Alytaus r.) – Žolinės atlidai ir t. t. Visoje Lietuvoje garsūs yra tradiciniai liepos mėnesį prasidedantys Švenčiausiosios Mergelės Marijos Apsilankymo atlidai Žemaičių Kalvarijoje (Plungės r.) – vadinamoji *Didžioji Kalvarija* ir Šilinių atlidai Šiluvoje (Raseinių r.). Garsūs yra ir Švč. Mergelės Marijos atlidai Vilniuje, Aušros Vartų bažnyčioje, ir kt.

Atlidai nuo seno yra didysis parapijos metų įvykis. Jiems ruošiantis bažnyčia buvo itin kruopščiai tvarkoma, valoma ir puošiama gėlėmis, žalumynais, pinami vainikai, kurie prikabinoti prie bažnyčios lubų, nutįsdavo į jos kampus. Bažnyčios ir šventoriaus tvarkymu bei puošimu rūpindavosi parapijos tikintieji. Žmonės tvarkydavosi ir namus, ruošdavo vaišes, nes atlidų metu sulaukdavo svečių. Rūpinosi ir savo išvaizda, stengdavosi atrodyti gražiai, nekasdieniškai, apsirengdavo gražiausiais turimais drabužiais. Į bažnyčią, kurioje vykdavo atlidai, susirinkdavo daug tikinčiųjų iš visos parapijos, aplinkinių vietovių. Atlidai tapdavo savita metine giminių susibūrimo švente. Parapijose atlidai buvo rengiami ne tuo pačiu metu. Tai gi žmonės per metus aplankydavo ne vienerius atlidus – vykdavo ir į kitų parapijų, ypač tų, kuriose gyvendavo giminės, draugai.

Tam tikruose Lietuvos regionuose atlidai turi savitų liaudies pamaldumo praktikų, specifinių apeiginių papročių. Atlidai Lietuvoje buvo tapę religiniu, socialiniu ir tautiniu reiškiniu. Neatsitiktinai caro valdžia po 1863 m. sukilimo ėmė drausti procesijas šventoriuje ir kunigams be jos sutikimo dalyvauti kitų parapijų atliduose. Sovietiniais metais buvo draudžiami vieši religiniai renginiai, todėl atlidų šventimas turėjo apsiriboti tik bažnyčios ir šventoriaus teritorija. Buvo uždraustos mugės, sumenko atlidų masiškumas, sumažėjo socialinė, bendruomeninė reikšmė.

Šiandien atlidų tradicijos vėl atgyja. Juose lankosi net ir mažai religingi žmonės. Dažnai per atlidus pas kaime gyvenančius tėvus suguža vaikai, anūakai ir kiti giminės iš miesto ar aplinkinių vietovių. Miestiečiai važiuoja į jų ar tėvų gimtinėje vykstančius atlidus net tuomet, kai toje vietoje jau nebelikę jokių giminaičių. Tai gi, kaip ir anksčiau, atlidai tampa reikšmingi ne tik / ne tiek religiniu, kiek socialiniu, bendruomeniniu aspektu. Ir šiomis dienomis atlidai dažnai yra šeimos, giminės susibūrimo šventė, priežastis sugrįžti į gimtąsias vietas.

Skulptūra „Saldainių pardavėja“.
Autorius Adolfas Teresius. 2013 m.

Kaziuko mugė

Kaziuko mugių pradžia siejama su 1604 m. gegužės 10 d. Vilniuje vykusia procesija karalaičiui Kazimierui pagerbti. Puošni, teatralizuota procesija ėjo per visą miestą, nuo Katedros aikštės iki Šv. Stepono bažnyčios (tuomet buvusios užmiestyje), o joje buvo aukojamos šv. Mišios. Iškilmingoje procesijoje dalyvavo amatininkai, naktinės sargybos kariai, dvasininkija, vienuolių broliai ir jų išlaikomų mokyklų auklėtiniai, religinių brolių nariai, didikai, studentai ir kiti Vilniaus gyventojai bei maldininkai, atvykę iš tolimesnių parapijų. Iškilmių dieną vyko ir šventinis turgus. Ilgainiui kasmetinės šv. Kazimiero paminėjimo iškilmės pradėjo vykti jo mirties dieną – kovo 4-ąją. Vis svarbesnį vaidmenį jose pradėjo atlikti prekyba. Nuo XIX amžiaus pradžios pirkliai gavo privilegiją Katedros aikštėje šią dieną rengti svarbiausią metų turgų, trunkantį tris dienas. Turgus sulaukė didžiulio tiek pirkėjų, tiek pardavėjų dėmesio. Jame prekiaavo ne tik

Pardavinėjamas „Kaziuko“ laikraštis. Kaziuko mugė Vilniuje, 2013 m.

lietuviai, bet ir pirkliai, prekybininkai iš kitų šalių. Amžininkų teigimu, turkai pardavinėdavo skaras, rusai – stiklą ir gelumbę, žydai – saldumynus.

XX amžiaus pradžioje iš Katedros aikštės turgus buvo perkeltas į Lukiškių aikštę, tačiau ten trūko vietos, tad prekyba vyko ir aplinkinėse gatvėse bei Neries krantinėje. Buvo prekiaujama įvairia manufaktūrų ir fabrikų produkcija, tačiau pagrindinės prekės buvo namudiniai valstiečių gaminiai. Dažniausiai tai – mediniai namų apyvokos daiktai: statinės, geldos, kubilai, sviestamušės, druskinės, pintinės, šaukštai, samčiai ir pan. Buvo galima įsigyti ir žemės ūkio padargų medinių dalių, verpimo ratelių. Be ūkyje reikalingų daiktų, prekiauta ir žaislais vaikams – skudurinėmis lėlėmis, mediniais arkliukais bei sudėtingais, visai judančiais žmogeliukais ir gyvūnais – mediniais sparnais plasnjančiais drugeliais, uodegas judinančiais šuniukais ir pan.

Apsilankiusieji mugėje lauktuvių namo parnešdavo meduolinę „Kaziuko širdį“ – mugės simbolį. Širdžių būdavo įvairiausių dydžių ir spalvų, papuoštų įvairiaspalviu glajumi, su užrašais. Rudos širdys – su medumi, baltos – su mėtomis, rausvos – su

Kaziuko mugės saldumynai. Vilnius, 2014 m.

Kaziuko mugės meduoliai. Vilnius, 2014 m.

Kazimiero mugės riestainiai. Kaunas, 2011 m.

spanguolėmis ar bruknėmis. Ant širdžių būdavo užrašomi vardai, o kartais ir gana ilgi tekstai. Iš jų galime spręsti, kad tokios širdys būdavo dovanojamos simpatijoms, mylimiesiems – „Tu man vienintelė“, „Ilgiuosi, pasakyk, ar būsi mano...“, „Neturiu aukso, savo širdį dovanuju“ ir pan. Kaziuko mugę neapsieidavo ir be riestainių. Jie buvo patys įvairiausi – su aguonomis, garstyčiomis, saldūs ir sūrūs. Anot XX amžiaus mugės dalyvių, riestainių būdavo tiesiog kalnai, tačiau juos visus žmonės išpirkdavo. Skaniausiais laikyti Smurgainių (dabar šis miestas priklauso Baltarusijos Respublikai) riestainiai.

Kaziuko mugėje netrūko ir pramogų. Buvo organizuojamos loterijos, veikė atrakcionai, šaudyklos, vyko dresuotų meškų pasirodymai.

Apie XX amžiaus 4 dešimtmetį senąsias procesijų tradicijas ėmėsi gaivinti studentai ir aktoriai. Mugės kvieslių teatralizuotose eisenose buvo nešama šv. Kazimiero statula, pasitelkiami kiti mugės simboliai – procesijos vežimai būdavo išpuošiami Vilniaus verbomis, juose vežamos didelės, raštais išpuoštos „Kaziuko širdys“ ir pan. Rengti inscenizuoti vaidinimai, žiemos ir pavasario kovos. Tai buvo smagus reginys miestiečiams ir miesto svečiams. Yra žinoma, kad specialiais traukiniais, kuriuose buvo galima ir pernaktoti, į Kaziuko mugę atvykdavo turistų iš įvairių Lenkijos vietų.

Kaziuko mugę iki Antrojo pasaulinio karo sujungė įvairius religinius, kultūrinius ir komercinius vyksmus, buvo žinoma ne tik Vilniaus krašte, bet ir daug platesnėje teritorijoje.

Iškilingas Kaziuko mugės atidarymas prie Vilniaus Rotušės, 2014 m.

Simboliniai vartai į mugę. Vilniaus Rotušės aikštė, 2014 m.

Sovietiniais metais Kaziuko mugė buvo išstumta iš miesto centro ir vyko gana ankštoje Kalvarijų turgavietėje, kuri tuomet vadinta kolūkine. Mugė sulaukdavo daugybės lankytojų, ja susidomėjo kūrybingas jaunimas, Dailės akademijos studentai čia prekiaudavo savo gamybos papuošalais, pieštais atvirukais, kitokiomis smulkmenomis. Mugėje lankydavosi ir studentų iš Sovietų Sąjungos.

Į Vilniaus miesto centrą Kaziuko mugė sugrįžo 1989 metais, kai buvo leista prekiauti Senamiesčio gatvėse ir aikštėse. Šiuo metu Kaziuko mugė šurmuliuoja tris dienas. Jos teritorija labai išsiplėtė: prekiaujama visame Gedimino prospekte, Senamiesčio gatvėse ir aikštėse, Tymo kvartale. Į mugę suvažiuoja liaudies meistrai ir amatininkai iš visos Lietuvos ir užsienio – Latvijos, Lenkijos, Estijos, Baltarusijos, Ukrainos ir kt. Stengiamasi, kad mugėje būtų kuo mažiau masinės gamybos prekių, skatinama prekyba sertifikuotais tautinio paveldo produktais, ūkininkų gaminiais. Kaip ir seniau, mugėje prekiaujama Vilniaus verbomis, riestainiais, meduoliais. Pastarųjų dabar yra visokių formų ir gražiai išpuoštų, tačiau tradicinių „Kaziuko širdžių“ retai kur beužtiksi, jos praradusios savo puošnumą ir mugės simbolio prasmę.

Amatininkų gildijų atstovai su savo vėliavomis Kaziuko mugės Vilniuje atidarymo metu, 2014 m.

Keramikos amato demonstravimas Tymo kvartale Vilniuje, 2008 m.

Kalvystės amato demonstravimas Kazimiero mugės metu Kaune, 2008 m.

Visi į Kaziuko mugę. Vilniaus Gedimino prospekto vaizdas mugės metu, 2014 m.

Visi į Kazimiero mugę. Laisvės alėjos vaizdas Kazimiero mugės metu. Kaunas, 2014 m.

Juostų vijimo demonstravimas Kazimiero mugės metu Kaune, 2011 m.

Šiandien mugės metu demonstruojami įvairūs amatai, žaidžiami senoviniai žaidimai, rengiami liaudies muzikos koncertai, įvairūs kiti renginiai. Atkuriant senąsias tradicijas, nuo 2007 metų antrąją mugės dieną vyksta šventinės teatralizuotos eitynės, amatinių eisenų. Paskutiniu metu Vilniaus Kaziuko mugės tampa tarsi teminės – kiekvienais metais skiriamos vis kitam Lietuvos etnografiniam regionui, jo pristatymui. Nors mugės metu organizuojama nemažai kultūrinių renginių, lemiamas vaidmuo tenka prekybai. Mugė sutraukia gausų būrį lankytojų iš Lietuvos ir užsienio. Tai – pavasario šventė, kurios metu žmonės bendrauja, pamato daugybę meniškų, įdomių dirbinių, įsigyja buitįje reikalingų ir simboliškų gaminių, gerai praleidžia laiką.

XX amžiaus pabaigoje – XXI amžiaus pradžioje Vilniaus Kaziuko mugė prarado savo lokalinį pobūdį ir tapo lietuvių tapatybės dalimi. Šiuo metu Kaziuko mugės organizuojamos ne tik Kaune ar Klaipėdoje, bet ir Airijos, Didžiosios Britanijos, Rusijos bei kitų šalių lietuvių bendruomenėse.

Šv. Kazimiero vaizdavimas liaudies skulptūroje

Lietuvių liaudies mene iš vyrų dažniausiai vaizduotas Kristus. Šv. Kazimieras – taip pat žmonių mėgtas šventasis, tačiau vaizduotas ne taip dažnai kaip, pavyzdžiui, šv. Jonas Nepomukas, šv. Jonas Krikštytojas, šv. Jurgis ar šv. Rokas. Nors šv. Kazimieras ir yra Lietuvos globėjas, jo gyvenimo legenda ir veikla tiesiogiai nesusijusios su valstietišku gyvenimo būdu, galbūt todėl jis ne toks populiarus tarp paprastų žmonių. Šv. Kazimieras laikytas ligonių globėju, į jį kreipiamasi prašant apsaugoti nuo ligų. Prie namų statomuose paminkluose šv. Kazimiero skulptūrėlę paprastai įkeldavo tuomet, kai šeimininkas ar kas nors iš namiškių buvo vardu Kazimieras, tikintis, kad šventasis globos tą žmogų.

Bažnytinėje ikonografijoje šv. Kazimieras vaizduojamas keletu būdų – remiantis pasakojimu apie apsireikimą kariams prie Polocko, šv. Kazimieras vaizduotas jojantis ant balto žirgo, taip pat stovintis Vilniaus fone arba besimeldžiantis.

Liaudies skulptūroje šv. Kazimieras vaizduojamas jaunas, stovintis visu ūgiu, apsirengęs ilga karališka mantija, pamušta šermuonėlio kailiu, ant galvos – karališka karūna, dešinėje rankoje laikantis kryžiu, o kairėje – žydinčią leliją. Šiuo atveju liaudiška skulptūra išlaikė bažnytinę ikonografinę tradiciją. Manoma, kad tokio vaizdavimo prototipas yra šventojo sidabrinė statulėlė, stovinti Vilniaus katedros Kazimiero koplyčioje nuo 1637 m.

*Šv. Kazimiero skulptūra.
Autorius Adolfas Teresius. 2012 m.*

Pusiaugavėnis

Žmonių noras kuo greičiau sulaukti vargingo laikotarpio pabaigos, matyt, lėmė tradiciją pažymėti pasninko vidurį. Antai, sulaukę pusiaugavėnio kupiškėnai sakydavo, kad tądien Gavėnas pervirto per žardą. Tuo metu maži vaikai gaudavo lauktuvių, o suaugusieji vėl nepraleisdavo progos pasišaiptyti iš mažųjų. Anot Balio Buračo, kupiškėnai pusiaugavėniu iš miestelio vaikams parneštas lauktuves vadindavo Gavėno pyragu. Pasakodami, kaip tos gėrybės atsidūrė namuose, jie sukurdavo nuotaikingą istoriją, esą jas išbarstęs kluone per žardį virtęs Gavėnas, o kuris nors iš namiškių susirinkęs ir parsinešęs namo. Parodę vaikams esą Gavėno kluone pamestus saldumynus, siūlydavo patiems nubėgti ir pažiūrėti, gal ras ir jie. Vaikai, norėdami gauti saldumynų, paskubomis, net nespėję apsiuti apavo, bėgdavo į kluoną, o suaugusiesiems būdavo smagaus juoko, kai vaikai sugrįždavo nieko nepešę. Mažas mergaites panašiai apgaudinėdavo sakydami, esą Gavėnui virstant per žardį, jo gražūs kaspiniai užsikabinę ir palikę kabėti. Kad suaugusiųjų pasakojimai vaikams atrodytų tikresni, žardyje jie tyčiomis pakabindavo vaikams po pyragėlį. Kitur pusiaugavėniu suaugusieji liepdavo vaikams silkę perpjauti per pusę ir pasverti, kuri pusė sunkesnė, – teigta, kad toji pasninko pusė būsianti sunkesnė.

Juozinės

Kovo 19 d. Vakarų krikščionys pažymi Šv. Juozapo, Mergelės Marijos sužadėtinio ir Jėzaus globėjo, dieną. Liaudiškoje lietuvių tradicijoje ši diena vadinta ir vadinama tiesiog *Juozinėmis*, *Juozapinėmis*, kai kada ir Pempės diena (nes tikėta, kad tą dieną sugrįžta pempės). Kai kuriose Lietuvos parapijose vyksta Šv. Juozapo atlidai, atitinkamai organizuojamos Juozinių mugės. Sveikinami Juozapo, Juozo vardą turintys žmonės.

Juozinės priartėja prie pavasario lygiadienio datos, kai prasideda astronominis pavasaris, šiltasis pusmetis. Maždaug apie tą laiką buvo pradedami taisyti darželiai, sėjamos gėlės, daržovių rasoda. Neretai Juozinės sutapdavo ir su pusiaugavėniu, kurio metu nebuvo paisoma gavėnios apribojimų (pasninko, draudimo linksmintis ir tuoktis).

Šv. Juozapo skulptūra.
Autorius Adolfas
Teresius. 2012 m.

Blovieščiai

Kovo 25 d. katalikiškame pasaulyje pažymima Apreiškimo Švč. Mergelei Marijai diena. Lietuvoje dažniausiai šventė vadinama Blovieščiais, nuo slaviškų žodžių *blagaja vestj* („geroji žinia“). Lietuvių liaudies tradicijoje ši diena neretai dar vadinama *Gandrinėmis*. Anksčiau toks pavadinimas labiausiai buvo paplitęs Mažojoje Lietuvoje, dabar jis naudojamas visoje Lietuvoje. Tikėta, kad šią dieną iš šiltųjų kraštų parskrenda gandras, „nešinas“ ant uodegos kiele, kuriai baigus „išspardyti ledus“ ateina pavasaris.

Nuo seno gandrą lietuviai labai gerbė. Tikėta, kad jis įsikuria pas gerus žmones ir atneša laimę sodybos, kurioje peri, šeiminkams. Manoma, kad gandras gali nulemti sėkmingą santuoką, padovanoti naujagimį, apsaugoti nuo perkūnijos ir pan. Žinoma daug su gandru susijusių ateities spėjimų. Tikėta, kad pirmą kartą pamatytas gandras gali nulemti žmogaus likimą visiems metams. Pavyzdžiui, jei pirmą kartą pamatai gandrą skrendantį – viskas puikiai ir sparčiai eisis; skrendantis gandras rodo, kad tais metais daug keliausi. Jei pirmą kartą pamatai gandrą tupintį – viskas tais metais eisis iš lėto, teks daugiau sėdėti vienoje vietoje. Netekėjusioms merginoms pamatytas skrendantis gandras reiškė, kad jos tais metais ištekės, tupintis – kad dar tebeliks „tupėti“ savo tėvų namuose. Mokiniui skrendantis gandras reiškė sėkmingą „perskridimą“ į kitą klasę, stovintis – kad pasiliks toje pačioje klasėje antriems metams.

Per Blovieščius kai kuriose Lietuvos vietovėse moterys stengdavosi keltis kuo anksčiau, kad sektųsi šeiminkauti, nebūtų visus metus apsnūdusios, apžiūrėdavo sėklas, kad būtų daigesnės. Kai kuriose vietovėse kepė specialias bandeles, virė virtinius su mėlynėmis ar kanapėmis. Nuo šios dienos daug kur buvo pradedami duoti pavakariai – šaltuoju metų laiku valgyta tik tris kartus per dieną, todėl buvo sakoma, kad „gandras pavakarius parneša, gandras ir išneša“ (pavakarių valgymas daug kur iš tiesų ir baigdavosi rugpjūčio pabaigoje, gandrams išskridus). L. Jucevičiaus liudijimu, Žemaitijoje per Blovieščius dar XIX amžiuje gyvavo paprotys eiti pas kaimynus

į svečius ir ten vaišintis, tačiau eiti reikėjo pamėgdžiojant gandrą. Kai kur žinotas paprotys padėti ant tvoros stulpo ar pakabinti ant medžių, krūmų šakų bandelių vaikams ir sakyti, kad tai – sugrįžusio gandro dovanos. Buvo sakoma, kad šią dieną meškos ritasi iš savo guolio, gyvatės po žemę savo karalienės karūną ritinėja ir taip žadina gamtą, o jei šią karūną iš jų pavogsi, viską išmanysi, kitų mintis skaitysi, žinosi, kur paslėpti turtai.

Šiuo metu šventė nepopuliari. Kai kuriose parapijose ši diena pažymima specialiomis Švč. Mergelei Marijai skirtomis pamaldomis. Kultūros centrų organizatoriai ar mokytojai rengia sekuliarią „Gandrinių“ šventę ir sieja ją su gandro bei kitų pavasario paukščių sugrįžimu. Šiandien baltasis gandas yra ir oficialus Lietuvos nacionalinis paukštis. Vasarą Lietuvoje galima nesunkiai pamatyti daug šių didelių gražių paukščių, jų gausa stebina ne vieną iš toliau atvykusį užsienietį.

Verbų sekmadienis

Sekmadienį prieš šv. Velykas krikščionys mini Jėzaus įžengimą į Jeruzalę, švenčia atsidavimo Kristui, „širdžių jam atvėrimo“ šventę. Daugelyje krikščioniškų kraštų ši diena vadinama Palmių švente / diena, remiantis pasakojimu, kad Kristui įžengiant į Jeruzalę po kojomis buvo klojamos palmių šakos.

Lietuvoje palmių šakas simboliškai atstoja vietinių augalų – žiemą vasarą žaliuojančių kadagių ar pavasarį išsprogusių beržų, karklų („kačiukų“) šakelės, vadinamos verbomis. Daug kur tikrosiomis verbomis laikomos tik kadagio šakelės (ypač Suvalkijoje).

Grįžę iš bažnyčios, žmonės pašventintomis verbų šakelėmis plakdavo vieni kitus, norėdami ateinančius metus būti švarūs, sveiki, apsivalyti nuo įvairių blogybių. Plakant būdavo sakoma:

„Ne aš plaku,
Verba plaka.
Po nedėlios ir Velykos.
Ar duosi margutį?“

Plakamasis turėdavo prižadėti duoti per Velykas margutį. Pašventinta verba būdavo visus metus laikoma namuose, tikima apsaugine magine jos galia nuo namams ir derliui grasinančių atmosferos reiškinių – perkūno, krušos, stiprių liūčių.

Verba. 2014 m.

Verbų sekmadienis. Mickūnai, Vilniaus r., 2005 m.

 ŠVENČIŲ ATSPINDŽIAI GROŽINĖJE LITERATŪROJE

Verbų sekmadienis

Prisiartino Verbų nedėlia, eidami į bažnyčią prisirinkom kadagių, bruknių, žalių laumės šluotų, ąžuolo šakų su pernykščiais lapais, blindžių ir karklų šakelių su avelėmis. Tas visas pašventinom. Vaikai paprastai turėjo tik žilvičius. Po mišių išėjom į šventorių; vaikai, giridi, kits kitam šmaukš šmaukš per nugaras čaižydams, sakė:

Ne aš mušu, rykštė muš,
 Patol muš, kol suluš.
 Už nedėlios didi diena,
 Palinksmins kožną vieną.
 Būk toks pats, kaip buvęs,
 Būk sveikas kaip žuvis.

Ištrauka iš Motiejaus Valančiaus apysakos „Palangos Juzė“ (1869 m.). Prieiga per internetą:
<http://antologija.lt/text/motiejus-valancius-palangos-juze/9>.

Vilniaus verbos

Vilniaus verbos – meniški dirbiniai iš sausų augalų, išskirtinė Vilniaus krašto liaudies meno rūšis. Kitaip nei verbos iš žaliuojančių augalų, Vilniaus verbos liaudies papročiuose apeiginės paskirties neturėjo. Verbų sekmadienį jas žmonės nešasi į bažnyčią greta kadagio ir žilvičio šakelių kaip puošmeną. Dėl to sovietiniais metais Vilniaus verbos buvo laikomos religine atributika, ir prekyba jomis uždrausta. Draudimas atšauktas tik XX amžiaus 8 dešimtmetyje, kai verbos pradėtos laikyti liaudies meno objektu.

Dėl Vilniaus verbų kilmės bendros nuomonės nėra, tačiau ištakų greičiausiai reikėtų ieškoti miestiečių tradicijose. Ilgą laiką verbos buvo rišamos tik Vilniaus rajone, bet nuo XX amžiaus II pusės pradėtos gaminti ir kitose Lietuvos vietose. Šiuo metu populiariausios iš sausų augalų pagamintos verbos, nors buvo daroma ir drožlinių. Pastarosios gamintos iš medžio drožlių (kartais nudažytų), tarp jų galėjo būti įkomponuojama sausų augalų. Tokios verbos buvo labai populiarios XIX amžiaus pabaigoje – XX amžiaus I pusėje, tačiau šiuo metu jos jau retos.

Sausų augalų verboms naudojamos javų varpos, sudžiovinti laukai, miškai, vandens ir darželių augalai. Augalų skaičius nuolat auga. Ypač nuo XX amžiaus II pusės, be vietinių augalų, vis dažniau imta naudoti atvežtinius – džiovinti tinkamas gėles, įvairius varpinius augalus, kurių verbų rišėjai užsiaugina darželiuose, šiltnamiuose, nedideliuose sklypeliuose prie namų. Iš viso verbų gamybai naudojama daugiau kaip 50 skirtingų laukinių ir kultūrinių augalų. Jie renkami įvairiu metų laiku. Miško augalai – bruknės, kerpės, samanos, juodalksnio ir pušies kankorėžiai – dažniausiai renkami prasidėjus verbų rišimo sezonui. Kiti augalai paprastai paruošiami dar vasarą. Džiovintų augalų išvaizda, kokybė ir spalva labai priklauso nuo jų rinkimo laiko ir oro sąlygų. Jei vasara lietinga, augalai gali būti ne tokie gražūs, pakitusi jų forma, išblukusi spalva ir pan. Verba, surišta iš tinkamu laiku surinktų augalų, gražesnė, patvaresnė. Pavyzdžiui, kad

Figūrinės verbos Kazimiero mugėje Kaune, 2011 m.

iš nendrių pagaminta verbos viršūnė būtų tvirta, sodrios spalvos, jas reikia nupjauti vos išplaukusias. Katpėdėlės, sausučiai, šlamučiai skinami vos pražydę. Nuskinti augalai surišami į nedidelius pundelius ir už kotelių žiedais žemyn pakabinami džiovinti. Džiovinama gerai vėdinamoje nesaulėtoje vietoje. Iki XX amžiaus pradžios dažniausiai būdavo naudojami natūralių spalvų augalai, o vėliau pradėti dažyti anilino dažais, todėl verbos tapo spalvingesnės ir ryškesnės.

Rišant verbas, naudojami paprasti įrankiai: siūlas, peilis ir žirkklės. Augalų kuokšteliai dedami aplink medinį stiebą ir, vyniojant siūlą, pritvirtinami. Rišti pradedama nuo viršūnės.

Sausų augalų verbas pagal formą tyrėjai yra suskirstę į kelis tipus: rykštines, vainikines, volelines, plokščiąsias ir figūrines.

Iš ikonografinės medžiagos žinoma, kad XX amžiaus 3 dešimtmetyje rykštinės verbos tikrai buvo rišamos. Forma jos panašios į rykštelę iš sausučių ir šlamučių žiedų, kuri kartais apačioje arba tarp žiedų pajvairinama kilputėmis iš motiejukų, pataisais, katpėdėlėmis, avižų kuokšteliais ir kt. Žaismingumo verbai suteikiama kaitaliojant įvairių spalvų gėlių žiedus.

*Rykštinės verbos Kaziuko mugėje
Vilniuje, 2014 m.*

*Kiliminės verbos
Kaziuko mugėje
Vilniuje, 2014 m.*

Vainikinės verbos – vienašonės ir primena mažą iš-
tęstą vainiką. Manoma, kad jos pradėtos rišti XX am-
žiaus 3 dešimtmetyje ir teberišamos iki šiol. Tam
naudojamos gubojos ar motiejukai, laisvai įterpiama
sausučių ar šlamučių žiedų. Dažniausiai imami dviejų
spalvų žiedai ir dėliojami vienoje virbo pusėje, įvairiai
derinant. Šiomis verbomis būdavo puošiami šventųjų
paveikslai, kiek rečiau – kapai.

Labai puošnios yra volelinės verbos. Jos kartais dar
vadinamos kiliminėmis, nes augalų kuokšteliai aplink
stiebą sudėstomi taip, kad jį uždengtų vienodai iš visų
pusių, ir atrodo tarsi kilimas. Dėliojant augalus for-
muojamas ritmiškai besikeičiantis raštas. Seniausias
ir lengviausias raštas – sudėti besikeičiančių spalvų
augalus horizontaliomis juostomis. Siauresnės juos-
telės paprastai būna ryškesnės, dažniausiai raudonos
spalvos. Raštas komponuojamas ne tik horizontaliai,
bet ir vertikaliomis tiesiomis, banguotomis, laužyto-
mis ir įžambiomis juostomis arba išdėstomas kvadra-
tėliais, trikampėliais, akutėmis, širdelėmis, kryželiais ir
kt. Raštas išryškinamas kontrastingų spalvų deriniais.
Laikui bėgant verbų spalvų ir raštų daugėjo, jie darėsi
įvairesni. Volelinių verbų raštai primena tautinių juos-
tų, lovatiesių, durų apkalų raštus. Šios rūšies verbos
populiarios ir dabar.

Plokščiųjų verbų forma primena paukščio plunks-
ną. Šios verbos pradėtos rišti apie XX amžiaus 8 de-
šimtmetį. Iš priešingų stiebo pusių rišamos motiejukų
arba rugių varpos, kurios gali būti paliekamos tiesios
arba sulenkiamos į kilpelę. Tarp varpų įrišama eilutė
sausučių arba šlamučių žiedų. Abi verbos pusės atrodo
skirtingai, nes įrišami skirtingų spalvų žiedai.

Kiliminė verba Kaziuko mugėje Vilniuje, 2014 m.

Plokščioji verba. Kaziuko mugė. Vilnius, 2014 m.

Plokščioji verba. Kaunas, 2007 m.

Figūrinės verbos pradėtos rišti apie XX amžiaus 9 dešimtmetį. Jose horizontaliomis juostomis pakaitomis dėliojama prie stiebo prigludusių gėlių eilė ir rugių ar motiejukų varpų eilė. Kitas figūrinės verbos variantas – kai nuo centrinio stiebo atsišakoja iš sausų žolynų ir gėlių žiedų suformuoti dideli žiedai. Verba primena žydintį medį.

Šiuo metu Vilniaus verbos laikomos gyvosios lietuvių tradicijos dalimi. Nors verbų rūšių palyginti nedaug ir jų rišimo būdai panašūs, pačios verbos labai įvairios. Tai priklauso nuo rišėjų darbo įgūdžių, meninio skonio, spalvų pajautimo, naudojamų augalų ir pan. Dabartinei verbų formai ir kompozicijai nemažai įtakos turi floristikos menas, tačiau pokyčiai neperžengia tradicijos ribų. Rišėjai atsižvelgia ir į paklausą: pavyzdžiui, Vilniuje žmonės dažniau perka spalvingas verbas, o kauniečiams labiau patinka verbos iš natūralių arba neryškiai nudažytų augalų. Tradiciškai Vilniaus verbomis prekiaujama Kaziuko mugėje bei prie bažnyčių Verbų sekmadienį, – tada miestai mirguliuoja nuo gausybės įvairių spalvų ir formų verbų. Dažno lietuvių privalomas Kaziuko mugės pirkinys yra verba, kuria

Figūrinės verbos. Kaziuko mugė. Vilnius, 2014 m.

*Figūrinės verbos.
Kaziuko mugė. Vilnius,
2013 m.*

papuošiamas namų interjeras. Specialiai šiam tikslui rišamos ir didelės, kelių metrų aukščio verbos. Šiuo metu suvenyrų parduotuvėse verbų galima nusipirkti ištisus metus. Vilniaus verbos naudojamos šaliai reprezentuoti užsienyje – kaip tradicinės lietuvių kultūros simbolis.

Paukščių garsų pamėgdžiojimas

Lakštingala lakštuoja:

Jurgut, Jurgut,
 Kelk, kelk, kelk!
 Kinkyk, kinkyk, kinkyk!
 Patepk, patepk, patepk!
 Važiuok, važiuok.
 Ček – ček – ček –
 Na... na... na...
 Vadelėk, vadelėk!
 Paplak, paplak, paplak!
 Stabdyk, stabdyk!
 Tirrr, tirrr, tirrr!
 Greičiau, greičiau!
 Na... na... na...
 Di... di... di...
 Lio... lio... lio...
 Trauk, trauk, trauk,
 Sustok, sustok!
 Balnok, balnok!
 Brrrrrr, nebėėėrrrr, pražuuuuvo...

Arba:

Juruk Juruk, važiuok važiuok, paplak paplak paplak! Pfiuiii, tarara... trrrr!..

Gegutė kukuoja:

Ku-kū, ku-kū,
 Kiškis duos taukų,
 Patepsiu ratus,
 Važiuosiu metus!

Arba:

Kukū! Pagalvėlis pūkų.

Gandras kleketuoja:

Klè, klè, klè,
Man varlè!

Arba:

Ka ka ka ka ka ka ka
Kur tas gluosnis ta šaka,
Mano lizdas perykla.

Genys stuksena:

Čiaku, čiaku,
Viršum medžių kirsiu šakų!
Tak... tak... taku,
Medj plaku!
Kai paplaksiu,
Kirminėlių rasiu!

Kregždė čiulba:

Vyrai, vyrai, mergos pautienę kepa!

Pempė sako:

Gyvis gyvis,
Kas iš manęs pasidyvys.
Kiaušinėlius dėsiu,
Vaikelius perėsiu.

Vieversys gieda:

Čiru viru, pavasaris –
Visi vaikai į pašalius
Su duonos kampais,
Su nuogais pilvais.

Arba:

Čyru vyru, pavasaris,
 Palikau vaikelius nelesintus.
 Parlėksiu – palesinsiu,
 Prakirsiu ledelį – pagirdysiu.
 Žaliu vyneliu pagirdysiu
 Ir vėl išlėksiu.

Volungė čiulba:

leva, leva, leva, neganyk po pievą. Pasakysiu Zobėlei – tav atims kirvelį ir
 nukirs kaklelį.

Žvirblis čirškia:

Nieko nebijokit –
 Ir aš čia pat,
 Ir aš čia pat...

Arba:

Čir, čir, aš vyrs, aš vyrs!

Šarka tarška:

Čirikt, čirikt, čirikt, bus svečių.

Užduotys:

- Suruoškite savo bendruomenėje, universitete, mokykloje improvizuotą Kaziuko mugę, kurioje būtų prekiaujama lietuviškas tradicijas atspindinčiais rankų darbo gaminiais.
- Palyginkite paukščių pamėgdžiojimus lietuvių ir jūsų gimtąja kalba.

Riebus kaip Velykų penktadienis.
Velykos dar kailinius mėgsta.
Gražus kaip Velykų kiaušis.
Velykos ant ledo, tai Kalėdos ant vandens.
Prieš šventą Jurgį žolės su replėmis neištrauksi, o po švento
Jurgio ir su kūju neprimuši.
Jurgis pas mergas, o arklys į lankas.
Per šventą Jurgį kad ir norėsi, rugiuose vištos nepriregėsi,
šventas Jurgis javus mieruoja.
Ant švento Jurgio vanduo į marę nuburgia.
Ant švento Jurgio kregždė parlek.
Ant švento Jurgio gegužė visuomet girdėtis.

BALANDIS

1 Melagių diena

2

3

4

5 **Velykos** (kilnojamoji šventė, švenčiama tarp kovo 22 ir balandžio 25 d.)

6

7

8

9

10

11

12 **Atvelykis** (kilnojamoji šventė, švenčiama pirmąjį sekmadienį po šv. Velykų)

13

14

15

16

17

18

19

20

21

22

23 **Šv. Jurgio diena (Jurginės)**

24

25 **Šv. Morkaus diena**

26

27

28

29

30

Didžioji savaitė

Verbų sekmadieniu prasideda Didžioji savaitė, daugelyje krikščioniškų kraštų vadinama tiesiog Šventąja savaitė. Tai – Kristaus kančios ir mirties atminimo laikas. Didžiosios savaitės metas ypač glaudžiai susijęs su šv. Velykų laukimu, dvasiškai ir fiziškai ruošiamasi vienai didžiausių metinių švenčių – šv. Velykoms. Didžiąją savaitę lietuviai katalikai eidavo į Bažnyčią atlikti metinės išpažinties, kruopščiai tvarkydavosi savo namus ir kiemą. Bundanti gamta ir iš žiemos stingulio besivaduojantis, didiesiems žemės ūkio darbams besiruošiantis žmogus tarsi pajusdavo bendrą ritmą – į Lietuvą ateidavo pavasaris. Tiesa, iki tikro pavasario, ypač jei šv. Velykos būdavo ankstyvos, švenčiamos kovo antroje pusėje, dar būdavo toli, bet žmonių širdys jau atsigaudavo, nuotaika pakildavo.

Visos šios savaitės dienos įvardijamos didžiosiomis, nes per jas prisimenami didieji Bažnyčios įvykiai: stebuklai, kuriuos padarė Išganytojas, Paskutinė vakarienė, per kurią Judas išdavė Kristų, Kristaus nuteisimas, atvedimas į Golgotą, nukryžijimas, mirtis ir prisikėlimas.

Ne tik bažnyčioje, bet ir namuose buvo nusistovėjusi tam tikra Didžiosios savaitės tvarka, reikėdavo atlikti konkrečius ritualus ir darbus. Tikėta, kad visą šią savaitę negalima bartis, pavydėti, nepriimtina, ypač šeštadienį, ką nors skolinti, nes nesiseks gyventi.

Žemaitijoje **Didjį trečiadienį** buvo paplitęs „silkės plakimo“ paprotys: paaugliai, išsipjaustę panašią į žuvį lentelę, keliese vilkdavo ją šventoriumi apie bažnyčią, o kiti botagais ją plakdavo. Taip buvo simboliškai atsisveikinama su pabodusiu pasninko maistu ir nekantriai laukiama šv. Velykų, kai vėl bus galima valgyti mėsos ir pieno produktus.

Didysis ketvirtadienis lietuvių tradicijoje vadintas dar ir *čystuoju* (t. y. švariuoju) *ketvirtadieniu*. Šeiminkės šią dieną stengdavosi (o ir šiandien stengiasi) imtis didžiojo metinio namų apvalymo – kuo gražiau sutvarkyti namus, nuvalyti langus, išsišveisti visas namų kerteles, pakeisti patalynę, kad visi metai būtų švarūs.

Didysis ketvirtadienis kai kur dar buvo vadinamas ir vėlių Velykomis: šią dieną žmonės lankė ir tvarkė mirusių artimųjų kapus. Tikėta, kad šią dieną gimę žmonės, ypač jei jie dar ir krikštyti sekmadienį, gali būti dvasregiai – matyti mirusiųjų vėles. Taip pat tikėta, kad Didžiojo ketvirtadienio vakarą visos vėlės eina į bažnyčią, o kad galėtų tenai nukakti, ropščiasi ant pečių jų kelyje pasitaikantiems dvasregiams, tampančiams dvasnešiais.

Didžiojo ketvirtadienio vakaras skirtas paminėti *Paskutinę vakarienę*. Po vakarinių pamaldų Didžiojo ketvirtadienio vakarą visose bažnyčiose nutyla varpai, vargonai, susikaupama prieš Didjį penktadienį. Tiesa, kai kuriose vietovėse užfiksuota tradicija, kad tądien „varpus pavaduodavo“ berniukai, tarškinantys aplink bažnyčią tarškučiais, o po pamaldų jie leisdavosi į aplinkines sodybas kiaušiniauti, t. y. prašyti kaimynų kiaušinių šv. Velykoms.

Didysis penktadienis krikščioniškoje tradicijoje susijęs su atgaila: tai – Kristaus mirties diena. Ši diena vienintelė per metus, kai bažnyčiose neaukojamos šv. Mišios, o prisimenama Kristaus kančios istorija.

Didjį penktadienį būtinai laikomasi pasninko. Dažnai būtent tą dieną žmonės stengiasi priėti išpažinties, norėdami dvasiškai apsivalyti. Namuose Didjį penktadienį būdavo mažiau dirbama, stengtasi laikytis tylos, nedirbti triukšmingų darbų, pvz., nekapoti malkų ir kt., kad neprišauktų blogų atmosferos reiškinių.

Didysis šeštadienis – tai laukimo diena: Kristus jau nuimtas nuo kryžiaus, palaidotas, bet dar neprisikėlęs. Jo mokiniai išsibėgioję, išsislapstę. Vienintelė neabejotinai išlaikiusi tikėjimą – Jo motina Marija. Dėl to Lietuvoje Didysis šeštadienis kartais dar vadinamas ir Marijos šeštadieniu.

Namų ugniakuruose tą dieną buvo gesinama ugnis ir iš naujo įkuriama parsinešta iš bažnyčių pašventinta ugnimi. Parsinešama ir bažnyčiose pašventinto vandens. Didįjį šeštadienį iki pietų buvo stengiamasi baigti dirbti visus sunkesnius darbus, ruošiami velykiniai valgiai, marginami kiaušiniai, įrengiamos sūpuoklės šv. Velykoms, bet dar nesisupama. Pavakare visi stengdavosi išsimaudyti ir pasitikti šventę švarūs.

Šeštadienį, nusileidus saulei, pradedamas švęsti Velyknaktis. Prieššventinę šv. Velykų naktį daugelis žmonių budėdavo prie Kristaus karsto bažnyčiose.

Etnografai fiksuoja, kad kai kuriose Lietuvos vietovėse per Velyknaktį būta ir savitų lokalinių papročių. Pavyzdžiui, iki XIX amžiaus pabaigos Rytų Lietuvoje buvo žinomas *Gavėno sušaudymo* paprotys, žymėjęs gavėnios pabaigą: šv. Velykų naktį per bažnyčią bėgantis „Gavėnas“ būdavo „nušaunamas“, o „nušautas“ jis persiversdavo per galvą ir dingdavo. Taip simboliškai baigdavosi vienas metų laikotarpis (gavėnia) ir prasidėdavo naujas.

Kai kuriose bažnyčiose šv. Velykų naktį buvo rengiami vaidinimai. Tarpukario metais (o kai kur net ir šiais laikais) šv. Velykos buvo viena įdomiausių švenčių dėl persirengėlių naktinių vaidinimų bažnyčiose – žmonės eidavo net į ne savo parapijos bažnyčią, jei savojoje persirengėlių nebūdavo. Dažniausiai būdavo suburiamos dvi persirengėlių grupės – *žydai* ir *kareiviai*. *Žydai* šv. Velykų naktį stengdavosi pavogti kryžių, o *kareiviai* turėdavo jį apginti.

Vidurnaktį suskambus varpams, vargonams, tikintieji sveikina vieni kitus sakydami: „Kristus prisikėlė!“ ir skelbia, kad prasidėjo svarbiausia krikščionių šventė – šv. Velykos.

ŠVENČIŲ ATSPINDŽIAI GROŽINĖJE LITERATŪROJE

Didžioji savaitė

Didžiosios nedėlios seredoj, ketverge ir pertnyčioj kunigai gieda ar kalba ilgus poterus bažnyčiose, kuriuos pabengę, benc benc muša su knygomis į klaupkas ir eina namon. Vaikai, tai žinodamys, lig laiku gauna lentalę su skyte, dėl įvėrimo virvės reikalinga, ant lentale išrašo su kreida ar su anglim silkę, vienas velka tą lentalę apsukui bažnyčios, seredoj tik vieną kartą, o kiti čakš čiaukš plaka su žilvičiais silkę, kaipo jau nebreikalingą. Ketverge velka du kartu plakdamys, o pertnyčioj tris kartus. Bet ir tą paprotį ne visur teužlaiko.

Ištrauka iš Motiejaus Valančiaus apysakos „Palangos Juzė“ (1869 m.).

Prieiga per internetą: <http://antologija.lt/text/motiejus-valancius-palangos-juze/9>.

Šv. Velykos

Šv. Velykos – didžiausia krikščionių šventė Jėzaus prisikėlimui iš numirusiųjų atminti. Drauge tai – viena pačių populiariausių, mėgstamiausių lietuvių metų švenčių. Lietuvių šv. Velykoms būdingi persipynę įvairių laikotarpių papročiai – tiek krikščioniški, tiek ikikrikščioniški, susiję su svarbiausių pavasario ūkio darbų pradžia. Šv. Velykų data nepastovi. Jos švenčiamos pirmąjį sekmadienį po pavasario lygiadienio ir mėnulio pilnaties (tarp kovo 22 ir balandžio 25 d.), tradiciškai keletą dienų.

Lietuvių kalbos žodžio „Velykos“ etimologija sietina su daugelyje slavų kalbų vartojamu žodžių junginiu, kurio reikšmė yra „didžioji diena / naktis“: *Великдень* (ukr.), *Вялікдзень* (baltarus.), *Wielkanoc* (lenk.) ir kt.

Žmonės, nedalyvavę Velyknakčio apeigose bažnyčiose, Kristaus prisikėlimą pamini sekmadienio ryte dalyvaudami Prisikėlimo pamaldose. Šv. Velykų rytą žmonės nešdavosi į bažnyčią šventiniams pusryčiams paruoštus valgius pašventinti: margučių, druskos, duonos, pyrago, mėsos, sviesto, sūrio. Pašventintą maistą veždavosi namo, kad pirmasis kąsnis tą šventą dieną būtų pašventintas. Ir šiandien Lietuvos bažnyčiose šventinamas maistas, bet dabar žmonės dažniausiai atsineša tik margučių.

Išėję iš bažnyčios, žmonės sveikindavo vieni kitus su Kristaus prisikėlimu, tačiau ilgai bažnyčios šventoriuje stengdavosi neužsibūti – visi skubėdavo namo. Buvo manoma: jei Velykų rytą būsi apsnūdęs, toks būsi ir visus metus, o jei greit iš bažnyčios grįši namo – būsi spartus atlikdamas visus darbus.

Pirmąją Velykų dieną buvo įprasta švęsti namuose, į svečius neinama. Grįžus iš bažnyčios buvo valgomi vadinamieji atsigavėjimo pusryčiai. Velykinį stalą šeiminiškė stengdavosi paruošti kiek galima gausesnį, patiekti tokių patiekalų, kurių įprastai kasdieną nevalgydavo. Ypatingą vaidmenį atlikdavo kiaušiniai – margučiai. Vaikai rytą džiaugdavosi Velykų bobutės – Velykės atneštomis dovanomis – margučiais.

Pavalgę sočius pusryčius, vaikai ir jaunimas užsiimdavo tradicinėmis pramogomis, iš kurių populiariausios buvo margučių ridenimas ir mušimas. Kad žaidimai su margučiais būtų smagesni, margučiai neretai būdavo įvairiai „sustiprinami“, t. y. tuščiaavidurio

*Vašku marginti
kiaušiniai.
Klaipėda, 2010 m.*

kiaušinio vidus būdavo užpildomas smala, vašku ir pan., kad mušant kiaušinis būtų tvirtas, nesudužtų.

Šv. Velykų dieną vaikai, paaugliai ir jaunimas supdavosi išvakarėse įrengtose sūpuoklėse. Jaunimas burdavosi prie vienu, o paaugliai, vaikai – prie kitų sūpuoklių. Tikėta, kad kuo aukščiau įsisupsi, tuo aukštesni užaugs linai. Supantis buvo dainuojamos sūpuoklinės dainos. Su magiškomis būsimo derliaus skatinimo apeigomis siejosi ir velykinis laistymosi vandeniu paprotys. Neretai šlakstydavosi Didįjį šeštadienį pašventintu vandeniu.

Pirmosios Velykų dienos vakare ar antrąją dieną Aukštaitijoje ir Dzūkijoje buvo paplitęs vadinamasis lalavimo paprotys: jauni vaikinai, vadinami lalauninkais, eidavo per kaimą, belsdavo į kiekvienų namų duris, langus, linkėdavo šeiminkams gero derliaus, merginoms – ištekėti.

Atsiklausę, ar galima padainuoti, greta krikščioniškų giesmių lalauninkai atlikdavo specifinių apeiginių dainų, vadintų *lalinkomis* arba *verbuškomis*. Neretai dainoms buvo pritariama smuiku, armonika, būgnu. Dzūkai po dainos ar giesmės sakydavo dar ir specialias oracijas, prašydami dovanų. Lalauninkus dažniausiai sutikdavo merginos. Jos iš anksto pasiruošdavo, kad turėtų gražių margučių, pyrago lalauninkams apdovanooti. Kai kur lalauninkus kviesdavo į trobą ir vaišindavo. Šykščius gaspadorius lalauninkai pajuokdavo ir palinkėdavo: „Kad tu, gaspadine, nesulauktai nė vieno kiaušinio, kad tavo vištos akmenis, o ne kiaušinius dėtų“. Gražiausio margučio autorė – *kiaušinių karalienė* – būdavo apdovanojama.

Antroji ir trečioji Velykų dienos buvo laikomos linksmybių ir svečiavimosi dienomis. Einant į svečius buvo įprasta neštis margučių – dažniausiai du. Dovanoti nešdavo gražiausiai numargintus kiaušinius. Krikšto tėvai būtinai turėjo dovanoti margučių

krikšto vaikams. XX amžiaus II pusėje buvo priimta gražiausius, ypač dovanotus, margučius pasilikti prisiminimui, laikyti kaip interjero puošmeną.

Antrąją Velykų dieną vaikai ir jaunimas (ypač Žemaitijoje) eidavo *velykauti* – juokais stengdavosi aplieti sutiktus žmones vandeniu, be to, kaip ir per Verbas, „nuplakti“ kadagio šakele ir taip sveikinti su šv. Velykomis, – už tai dažnai būdavo apdovanojami velykiniais margučiais. Kartais tiesiog lankydavo kaimynus ir sveikino su šv. Velykomis, o už tai gaudavo margučių.

Ketvirtoji Velykų diena buvo vadinama Ledų diena. Tada stengtasi nekelti triukšmo, nedirbti triukšmingų darbų, „nejudinti“ žemės, siekiant išvengti šiltuoju sezonu krušos, perkūnijos. Melstasi, kad ledai neišmuštų pasėlių. Tam tikrose Lietuvos vietovėse apsaugoti nuo perkūno buvo žinomas paprotys margučių lukštus, pašventintų velykinių valgių likučius užkasti keturiuose kampuose aplink trobą.

Pagal šv. Velykų dienos orą spėdavo ir būsimų metų orus. Tikėta, kad jei tą dieną pučia pietys, bus karšta vasara, jei žiemys – šalta.

Savaitė po šv. Velykų vadinta *pravady* savaitė. Pirmasis sekmadienis po šv. Velykų vadinamas **Atvelykiu**, arba *Pravadais*, kartais ir mažosiomis arba vaikų Velykomis, Velykėlėmis. Per Atvelykį buvo pabaigiami valgyti velykiniai valgiai, aplankomi tie artimieji, pas kuriuos nespėta apsilankyti per šv. Velykas.

Gražiausi, brangių žmonių dovanoti margučiai pasiliekami ir tampa interjero puošmena. Jieznas, Prienų r., 2011 m.

Velykinės dainos

SUPKIT MESKIT MANI JAUNŲ

Supkit meskit
Mani jaunų, (2)

Kad užvyscia
Aukštų kalnų, (2)

Aukštų kalnų,
Žalių girių, (2)

Žalių girių,
Vųžuolynų, (2)

Vųžuolalia
Žali lapai, (2)

Žali lapai
Nubyrėjo, (2)

Per vupeliu
Nutekėjo, (2)

Vupelė teka, vupelė teka,
Laiškelį neša, (2)

Mano brolalis, mano brolalis
Vainelėn joja, (2)

Vainelėn joja, vainelėn joja,
Žirgelį balnoja, (2)

Lingu palingu balti suoleliai: kalendorinės dainos.
Vilnius: LLTI, 2009. P. 216.

KAI AŠ BUVAU MAŽUTELĖ

Kai aš buvau mažutelė,
Ucia lylia lylutėla,

Supė mani motinelė,
Ucia lylia lylutėla.

Kai užaugau merguželė,
Ucia lylia lylutėla,

Supė mani bernuželis,
Ucia lylia lylutėla,

Už berželį aukščiau aukščiau,
Ucia lylia lylutėla,

Už vėjelį graičiau graičiau,
Ucia lylia lylutėla.

Lingu palingu balti suoleliai: kalendorinės dainos.
Vilnius: LLTI, 2009. P. 212.

Kiaušinių marginimas

Rašytiniuose šaltiniuose margučiai minimi nuo XVI amžiaus, tačiau Lietuvos muziejuose esantys pavyzdžiai yra tik iš XIX amžiaus pabaigos. Marginami paprastai vištų kiaušiniai. Lietuvoje tradiciškai kiaušiniai buvo dažomi, marginami kelis kartus per metus – per Jurgines, šv. Velykas, Atvelykį, Sekmines. Šiuo metu kiaušiniai marginami tik šv. Velykoms ir dažniausiai baigiami valgyti per Atvelykį. Kartais Atvelykiui kiaušiniai marginami specialiai. Tradicija marginti kiaušinius per šv. Velykas, juos dovanoti natūraliai gyvavo per visą sovietinį laikotarpį ir tebegyvuoja iki šiol.

Margindavo kiaušinius dažniausiai šventės išvakarėse, Didįjį šeštadienį. Norintys valgyti šiltus kiaušinius šv. Velykų rytą, išsivirdavo jų svogūnų lukštų ar kitokių augalų nuovire, tačiau pasiruošti šių dažymo priemonių reikėdavo iš anksto.

Kiaušiniai buvo dažomi natūraliais, dažniausiai augalinės kilmės dažais, todėl reikėjo prisirinkti augalų, pasiruošti jų nuovirų, iš anksto augalus užmerkti į vandenį. Tradiciniuose lietuviškuose margučiuose vyravo juoda, ruda, geltona, raudona, žalia spalvos ir įvairūs šių spalvų atspalviai. Natūraliais dažais nudažytų kiaušinių spalvos buvo ne-

*Svogūnų lukštais nudažyti ir natūraliai margi putpelių kiaušiniai. Marijampolė, 2011 m.
Iš VDU Kultūrų studijų ir etnologijos katedros Elektroninės duomenų bazės (VDU ER 2359 / 27)*

ryškios, švelnių, subtilių tonų. Kiaušinio fonas paprastai nudažomas tamsia spalva, o ornamentai likdavo šviesūs arba kiaušinio lukšto spalvos.

Dažant augalais, spalva bei jos ryškumas priklauso nuo daugelio veiksnių: augalų kiekio, jų paruošimo trukmės, kiaušinių lukšto spalvos, laikymo dažuose trukmės ir pan. Spalvai sustiprinti buvo pilama kokios nors rūgšties arba druskos. Išvirtų kiaušinių neskubėdavo išimti iš vandens, palaukdavo, kol atvės. Kartais kiaušiniai augalų nuovire būdavo laikomi kelias dienas, – taip išgaunama sodresnė spalva.

Verdant kiaušinius svogūnų lukštuose (prieš tai lukštai turi būti 12 val. mirkyti vandenyje), galima juos nudažyti įvairių atspalvių ruda arba raudona spalvomis. Raudonai kiaušinius nudažydavo ir virdami ąžuolo žievių nuovire, raudonų burokėlių sultyse. Šiai spalvai išgauti naudota ir balų rūda.

Įvairių atspalvių geltoną spalvą išgaudavo dažydami beržinės vantos lapų (lapus per naktį mirkydavo ir po to virdavo), ramunėlių ir geltonų ramunių žiedų, kmynų sėklų nuovire. Įvairiais rudžaliais atspalviais dažė medžių kerpės. Jų dėdavo į puodą sluoksniais kartu su kiaušiniiais ir virdavo. Kiaušinio lukštą įvairių atspalvių žalia spalva nudažydavo rugių želmėnų, samanų, šieno pakratų, dilgėlių nuovirais. Mėlyna spalva nebuvo populiari, tačiau kartais ją kiaušinius dažydavo, pavyzdžiui, rugiagėlių žiedlapių nuovire.

Visoje Lietuvoje margučių pagrindą mėgta dažyti juoda spalva. Juodi dažai dažniausiai būdavo gaminami apie valandą pavirinant juodalksnio arba ąžuolo žievę ir į tą nuovirą pridedant surūdijusių gelžgalių. Visa tai buvo laikoma savaite, o kartais – visą mėnesį, ir tik tuomet skystis naudotas kiaušiniams dažyti. Manoma, kad juoda spalva simbolizavo žemę. Dažydami žemės spalva kiaušinius, žmonės tikėjosi sulaukti gero ir gausaus derliaus. Svarbų vaidmenį, ypač vėlyvojoje tradicijoje, atliko ir lietuvių grožio samprata. Įvairių žanrų tradiciniam liaudies menui būdinga fonui naudoti tamsias spalvas, nes tamsiame fone gražiai išryškėdavo, žaismingai atrodydavo šviesių, ryškių spalvų ornamentai.

Suvalkijoje, Dzūkijoje ir apie Kauną žmonės margučius mėgo dažyti violetine spalva. Šią spalvą buvo galima išgauti tik cheminiais dažais, kurie Lietuvos kaime plito tik nuo XIX amžiaus pabaigos, todėl tai santykinai vėlyva tradicija. Vyrauja tendencija, kad vakarų Lietuvoje tradiciniai margučiai buvo tamsesnių, o rytų Lietuvoje ir ypač Dzūkijoje – šviesesnių spalvų.

Paprasčiausias būdas puošti kiaušinius – dažyti viena spalva. Tokie kiaušiniai vadinami dažytiniais. Margutis – tai margas, įvairiais raštais išpuoštas kiaušinis. Lietuvoje plačiausiai paplitę tradiciniai kiaušinių marginimo būdai buvo skutinėjimas ir marginimas vašku, tačiau tradiciniu galima laikyti ir šiuo metu labai populiarių dažymo būdą apdedant kiaušinį įvairiais augalais.

Skutinėti kiaušiniai ir
šiuolaikiniai skutinėjimo
įrankiai. Jieznas, Prienų r.,
2011 m.

Skutinėjimas. Manoma, kad dažniau kiaušinius skutinėdavo vyrai, o vašku margindavo moterys. Skutinėjami virti, viena spalva nudažyti kiaušiniai. Tokie margučiai visada būna dvispalviai: fono spalva ir baltas raštas. Skutinėti skirtus kiaušinius dažydavo tamsesnėmis, sodresnėmis spalvomis, kad išsiskirtų net smulčiausios ornamentų detalės. Išskutinėtas ornamentas kartais primena grafikos kūrinį, be to, paprastai neužima viso kiaušinio paviršiaus, o sudaro įvairiai komponuojamas atskiras grupes. Ornamentas priklauso nuo skutinėtojo įgūdžių ir fantazijos; dažniausiai buvo vaizduojami įvairūs augalai ir geometriniai motyvai. Skutinėjama su adata, skustuvu, peiliuku ar kitu aštriu daiktu.

Skutinėtas kiaušinis. Tautodailininkė Rita
Juodvalkytė-Puidokienė. Kauno r., 2008 m.

Vašku marginti kiaušiniai. Dzūkija, XX a. II pusė

Marginimas vašku. Marginti vašku galima tiek žalius, tiek virtus kiaušinius. Šiuo metu dažniausiai marginami virti, truputį šilti kiaušiniai. Marginimo įrankis – metalinė adatėlė ar smeigtukas su maža galvute, įtvirtintas į medinį kotelį. Adatėlė pamirkoma į karštą vašką, ir komponuojamas ornamentas. Marginant kiaušinius vašku, pagrindiniai ornamento elementai yra taškas ir į vieną galą plonėjantis brūkšnelis, primenantis pailgą lašą. Naudojant šiuos du elementus sukuriama gana įvairūs geometriniai ornamentai. Komponuojami raštai, primenantys saulutes, žvaigždutes, rūtos šakelę, žalčiuką, paukščio pėdelę, kryželį ir pan. Tradiciškai margučio paviršiuje raštas išdėstomas atskiromis grupėmis. Dažnai raštai grupuojami margučio galuose su nepuošta centrinė juosta arba nesudėtingu raštu ir centrinėje dalyje. Paprastai raštas abiejuose galuose vienoks, o viduryje – kitoks. Simetriškas ornamentas gali būti išrašomas abiejuose kiaušinio šonuose arba įstrižomis juostomis išdėstomas visame kiaušinio paviršiuje.

Kaip minėta, skutinėti kiaušiniai būdavo dvispalviai, o vašku margintuose galėjo būti sukomponuota iki penkių skirtingų spalvų. Tačiau ir vašku marginti kiaušiniai dažniausiai būdavo dviejų spalvų – viena spalva nudažytas fonas ir nuvalius vašką

Vašku marginti kiaušiniai. Tautodailininkė Dalia Bazarienė. Kaunas, 2013 m.

atsidengianti kiaušinio lukšto spalva. Norėdami gauti įvairiaspalvius raštus, pirmiausia margintojai kiaušinį merkdavo į šviesios spalvos šaltus dažus ir, lukštui nusidažius, išrašydavo dalį ornamento. Tuomet merkdavo į tamsesnės spalvos dažus, o kiaušiniui nusidažius pabaigėdavo jį ornamentuoti ir merkdavo į tamsiausius dažus. Nuvalius vašką išeidavo trispalvis margutis. Norint numarginti kiaušinį keliomis spalvomis, reikėjo daugiau laiko, atidumo ir sumanumo. Dažniausiai ornamentui naudotos geltona, raudona spalvos, o pagrindui – juoda. Spalvingesnių margučių ornamentas būdavo paprastesnis, o dvispalvių – sudėtingesnis.

Šiomis dienomis labai populiarus kiaušinių marginimo būdas – apdėti juos įvairiais augalais, svogūnų lukštais ir pan. Tuomet kiaušinis suvyniojamas į ploną skudurėlį, aprišamas siūlu ir verdamas dažuose. Išvyniojus išvirtą kiaušinį, ant jo matyti įvairūs raštai, uždėtų augalų atspaudai.

Šiuo metu prieš Velykas Lietuvoje vyksta įvairūs kiaušinių marginimo mokymai naudojant tiek tradicines, tiek naujas marginimo technikas. Tai – smagus užsiėmimas ir vaikams, ir suaugusiesiems. Dažniausiai mokoma marginti vašku, nes taip greitai galima pamatyti savo darbo rezultatą, o skutinėjimas sulaukia mažiau dėmesio, nes gražiai išskutinėti margutį trunka ilgiau, šis darbas reikalauja daugiau kruopštumo. Velykas vis dažniau suprantant kaip pasaulietinę pavasario atbudimo, džiaugsmo šventę, kiaušiniai

*Augaliniais dažais
dažyti kiaušiniai,
išmarginti augalų
atspaudais. Alytus,
2011 m. Iš VDU
Kultūrų studijų ir
etnologijos katedros
Elektroninės
duomenų bazės
(VDU ER 2359/06)*

*Kiaušininkas
„Velykinis medis“.
Autorius Saulius
Lampickas. 2000 m.*

imami dažyti šviesesnėmis, ryškesnėmis spalvomis, stengiamasi, kad jie būtų žaismingi, puoštų interjerą, džiugintų vaikus. Be to, margučių spalvinė gama vis labiau priklauso nuo į parduotuves atvežamų dažų, dažniausiai šviesių, ryškių spalvų. Tradiciniai augalinės kilmės dažai dabar gaminami retai. Išimtis yra tik svogūnų lukštai, kurie vis dar plačiai naudojami kiaušiniams tiek dažyti, tiek marginti. XX amžiaus pabaigoje pradėta marginti spalvotu vašku, todėl jis nuo kiaušinio nebenuvalomas. Spalvoto vaško dėka margutis tampa daugiaspalvis, ir kiaušinį užtenka tik vieną kartą pamerkti į dažus. Taigi, šiuo metu tradiciniai kiaušinių marginimo būdai pasižymi tam tikromis transformacijomis, keičiasi, tobulėja marginimo įrankiai, bet pats kiaušinių marginimas yra labai populiarus ir šiuo metu jam būdingas tikras renesansas.

Velykų stalas

Visi stengdavosi, kad Velykų stalas būtų gausus – tuomet ir metai džiugins gausa. Reikia prisiminti, kad įvairiais kiaušinių, mėsos ir pieno produktų valgiais velykinis stalas buvo dengiamas po sunkių septynių savaitių pasninko. Dėl to bet kokie ne pasninko patiekalai žmonėms buvo labai skanūs.

Svarbiausias patiekalas, aišku, yra margučiai. Jie sudedami stalo viduryje lėkštėje, papuoštoje įvairiais bundančioje gamtoje randamais žalumynais: pataisų, bruknių, žilvičio šakelėmis, žibutėmis, daigintais avižų ar rugių želmenimis. Kartais į sudaigintų želmenų indelį buvo dedami ne margučiai, o molinė Velykų avinėlio (Kristaus simbolio) skulptūrėlė, kuri dar galėjo būti pakeičiama avinėliu, padarytu iš sviesto. Šis sviestas vėliau buvo valgomas kartu su kiaušiniais. Kai kur, ypač Aukštaitijoje, ant stalo buvo statomas kiaušinininkas – Velykų eglutė. Tai – specialiai pagamintas ir papuoštas medelis su 12 lizdelių, į kuriuos sudedami margučiai.

Labai populiarius velykinis valgis – keptas, rečiau virtas kumpis arba karka. Pietų žemaičiai ir zanavykai karką arba kiaulės kojas įkepavo ir į bulvių plokštainį. Prie senųjų velykinių lietuvių valgių reikia priskirti keptą kiaulės galvą bei paršiuką. Kiaulė simbolizavo sotumą, žemės ūkio darbus, tad kiaulienos patiekalus, kaip apeiginius, valgyti būdavo privalu. Ilgainiui atsirado prabangesnių kiaulienos patiekalų, ir kiaulės galvą per Velykas nustota valgyti. Ant stalo būdavo patiekiami dešrų, šaltienos, mėsos vyniotinių. Kepavo ir naminių paukščių – žąsų, kalakutų, kurie kadaise lietuvių valstiečių šeimose būdavo valgomi tik per šventes. Šiandien per Velykas visos šeimos paprastai kepa kokią nors mėsą – kiaulienos kumpį ar paukštieną. Prie mėsos patiekama krienu ir kokių nors daržovių ar salotų.

Šeimininkės kepavo ir velykinių pyragų, bobų, bandelių ar pyraginių paukščiukų – pastarieji ne tik labai patikdavo vaikams, bet ir tikdavo stalui papuošti. Seniau būdavo kepami dideli ir puošnūs pyragai; šiandien juos pakeičia visų lietuvių pamėgti šakočiai, tortai, šimtalapiai, sausainiai ir kiti dažniausiai pirktiniai saldumynai. Pastaruoju metu Lietuvoje tarp vaikų labai populiarėja ir iš kitų kraštų perimama tradicija – šokoladiniai saldumynai (kiškučiai, kiaušiniai ir kt.).

Kad šeimai visus metus nestigtų pieno, ant stalo dėdavo ir pieno produktų. Velykinis sūris būdavo gaminamas skanesnis nei valgomas kasdieną: pagardintas grietine, sviestu, kiaušiniais, kmynais, džiovintomis mėtomis, peletrūnais, razinomis ir pan. Paskaninti, saldūs sūriai ir šiandien puikuoja ant lietuvių velykinio stalo.

Velykų stalas. Anykščiai, 2011 m. Iš VDU Kultūrų studijų ir etnologijos katedros Elektroninės duomenų bazės (VDU ER 2359 / 148)

Pagrindinis Velykų valgymas buvo šventiniai pusryčiai. Kol dauguma šeimos narių bažnyčioje, likusieji namuose paruošia šventinį stalą. Prie stalo sėdama tik visiems parėjus iš bažnyčios ir parnešus šventintus valgius. Margučiai, pyragai ir šiandien yra šventinami katalikų bažnyčiose per iškilmingas šv. Velykų Mišias, tik jau ne visos šeimos neša savo valgių šventinti.

Prie stalo susirinkusi šeima pasimeldžia. Maldos būdavo trumpesnės negu per Kūčias, nes dauguma prie stalo sėdavo po ilgų pamaldų, kuriose ką tik dalyvavo. Pirmiausia suvalgomas kiaušinis. Paprastai kiekvienas pasirenka jam patinkantį margutį ir susidaužia su kuriuo nors šeimos nariu: kieno margutis stipresnis, tas bus laimingesnis, ilgiau gyvens, ateinantys metai jam bus geresni. Kartais ir seniau, dabar pirmiausia vienas margutis (dažniausiai pašventintas) padalijamas visiems šeimos nariams. Kaip ir kalėdaitis per Kūčias, dalijamas margutis simbolizuoja šeimos vienybę. Kiaušiniai valgomi su sviestu ir druska arba krienais. Toliau valgomi kiti ant stalo patiekti valgiai.

Lalauninkų daina

AN TĒVULIO DVARO

An tėvulio dvaro
Grūšalė stovėjo,
Vynelis žalias, žaliasai.

Po tuoj grūšali
Mergelė sėdėjo,
Vynelis žalias, žaliasai.

– Oi, išaik, išaik,
Jauna mergužėle,
Vynelis žalias, žaliasai,

Oi, išnešk, išnešk,
Kapų kiaušinėlių,
Vynelis žalias, žaliasai.

Kapų – ne kapų,
Bet dešimties maža,
Vynelis žalias, žaliasai.

Kad tau Džievas duotų
Po Velykai svotus,
Vynelis žalias, žaliasai,

Greitai ištekėti,
Daug vaikų turėti,
Vynelis žalias, žaliasai.

Lingu palingu balti suoleliai: kalendorinės dainos. Vilnius: LLTI, 2009. P. 198.

Jurginės

Balandžio 23 d. Lietuvoje švenčiama Šv. Jurgio diena, dar vadinama *Jurginėmis*. Liaudyje ši šventė susijusi su svarbiais pavasariniais ūkio darbais – gyvulininkystės sezono ir laukų darbų pradžia. Šv. Jurgis yra svarbus tiek Rytų, tiek Vakarų Bažnyčios tikintiesiems. Jis – dėl tikėjimo nužudytas kankinys, krikščionybės skelbėjas, nekaltųjų gynėjas. Valstietiškoje kultūroje suaktualinami kiti šv. Jurgio darbai: jis laikomas kovotoju prieš blogį, gyvulių, ypač arklių, globėju. Kai kuriose Lietuvos parapijose populiarūs Šv. Jurgio atlidai (pvz., Vilniuje, Kėdainiuose), su jais susijusios mugės.

Įvairiose Lietuvos vietovėse etnografai yra užfiksavę daug vietos ūkinių papročių, susijusių su Jurginėmis. Pavyzdžiui, daug kur buvo tikima, kad tą dieną pirmą kartą per metus reikia išginti gyvulius į ganyklą nors trumpam paganyti, nes šv. Jurgis tarsi simboliškai „atrakina“ žemę, pradeda šiltąjį metų sezoną. Iki tol gyvulius vengta ginti į ganyklas ne vien todėl, kad jiems per šalta, bet ir tikint, kad juos ganykliniu laikotarpiu gali išpjauti vilkai. Pirmąjį kartą išgenant gyvulius būdavo imamasi tam tikrų maginių priemonių, turėjusių užtikrinti ganymo sezono sėkmę. Pavyzdžiui, gyvuliai būdavo ap rūkomi verba, po tvarto slenksčiu buvo dedamas raktas ir du kiaušiniai (raktas – kad vagys gyvulių neišvogtų, kad vilkui dantis užrakintų; kiaušiniai – vaisingumo simbolis, kad gyvuliai būtų vislesni). Buvo tikima, kad per Jurgines negalima arti, akėti, dirbti su arkliais, gyvuliai tą dieną būdavo geriau šeriami. Daugiau dėmesio sulaukdavo ir gyvulių prižiūrėtojas – piemuo. Jis būdavo geriau pamaitinamas tikint, kad ir gyvuliai bus sotesni. Vakare pareinantį piemenį šeiminkai pasitikdavo su varške, varškės sūriu, neretai apliedavo vandeniu, kad karvės būtų pieningos, netrūktų sviesto ir varškės.

Jurginių dieną buvo kepama apeiginė duona. Kai kur ši duona buvo užkasama dirvoje, siekiant simboliškai užtikrinti derlingumą, arba su ja tiesiog buvo apeinami laukai. Apeidavo laukus ir su dažytais kiaušiniiais, vadinamais *jurgučiais*, *jurginukais*, arba velykinių margučių lukštais, kuriuos užkasdavo ant ežios, šv. Jurgio prašydami gero derliaus. Kai kuriose Lietuvos vietose jaunimas, susirinkęs kaimo aikštelėje ar parugėje, eidavo ratelius, šokdavo, vaišindavosi.

Šv. Jurgio dieną žmonės aukodavo maisto produktus bažnyčiose, dalydavo juos elgetoms. Pagrindinė tos dienos maisto auka būdavo kiaušiniai, sviestas, sūris. L. Jucevičiaus liudijimu, XIX amžiaus I pusėje tose bažnyčiose, kuriose vykdavo Šv. Jurgio atleidai, buvo aukojamos ir vaškinės statulėlės, vaizduojančios naminius gyvulius – arklius, karves, avis, ožkas, kiaules.

Be abejo, su vardinėmis būdavo sveikinami visi Jurgiai.

Tyrėjai spėja, kad šios dienos apeigos iki krikščionybės galėjo sietis su XVI–XVII amžiaus istoriniuose šaltiniuose aprašytomis senųjų dievų Perkūno ar Pergrubijaus garbei skirtomis apeigomis.

Šiuo metu beveik visai išnykus tradicinei kaimo gyvenimui, sunyko ir su Jurginėmis susijusios liaudiškos tradicijos. Šiandien Jurginės praktiškai nebepažymimos. Tačiau XX amžiaus pabaigoje, ieškant, koks buvo ikikrikščioniškos šventės atitikmuo šv. Velykoms ir Jurginėms, pradėta populiarinti nauja **Jorės šventė**, švenčiama panašiu metu kaip Jurginės. Jos pavadinimas sukurtas nuo menamo pagoniško dievo Jorio ar Jorės.

ŠVENTĖS SENUOSIUOSE RAŠYTINIUOSE ŠALTINIUOSE

Aleksandras Guagnini (XVI a.) rašo:

Keli kaimai supila salyklą alui, o suėjus visiems į vieną kurį didelį namą, jų burtininkas Viršaitis, paėmęs didelį kaušą alaus, kelia jį į viršų ir meldžiasi dievui Pergrubriui sakydamas (...): „O visagali mūsų dieve Pergrubri ir t. t., dėkojame, kad, išvaręs žiemą, gražini mums vasarą, ir prašome, kad mums duotumei derlingus metus“. Paskui dantimis ima alaus liepinukę ir, išgėręs alų, bloškia liepinukę, neliesdamas jos rankomis, per save, o šio kaimo seniūnas čiumpa ją ir, kuo greičiausiai pripylęs alaus, stato ant stalo; Viršaitis, paėmęs kaušą, prašo Perkūną, kad kur kitur siųstų griaustinius, krušas ir kita, taip pat išgeria ir jo garbei, alaus kaušą dantimis suėmęs; paskui geria visi.

Baltų religijos ir mitologijos šaltiniai. T. II. 2001. Vilnius. P. 493.

Matas Pretorijus (XVII a.) „Apie žolių ir gyvulių šventę“ rašo:

Nadruviai arba skalviai pirmą kartą išgindami gyvulius rengia tokias iškilmes: paprastai šeimininkas pats išvaro visus gyvulius, didelius ir mažus, iš visų tvartų į prydaržę, t. y. į aptvarą priešais tvartą, čia juos pašeria, apeina gyvulius tris kartus kalbėdamas maldą, kad Dievas jo gyvulius saugoti teiktųsi. Taip pat dėkoja, kad ligi šiol juos išlaikė, ir galiausiai kreipiasi į šv. Jurgį, prašo, kad jo gyvuliams būtų maloningas, kad savo pėdsekiamis ir kurtams, t. y. lokiams, vilkams ir lapėms, neleistų jiems kenkti. Taip pasimeldęs pašaukia piemenuką bandos išginti, nors dauguma, kurie miške gyvena, išgena patys.

Tą dieną visiškai nevalgo nei pats šeimininkas, nei kas kitas, o pasninkauja tol, kol pargenami gyvuliai.

Kai jau gyvuliai į tvartus suvaryti, šeimininkė duoda valgyti. Šeimininkas, stovėdamas prie stalo su kaušeliu rankoje, meldžiasi, prašo Dievo gero oro, lietaus, lapų, žolės ir sveikatos gyvuliams, kad vilkai žalos nepadarytų, ir šaukiasi švento Jurgio, kad jis su savo medžioklėmis nedarytų žalos, taip pat kad joks burtininkas ar piktas žmogus jiems nepakenktų. Po to išgeria kaušelį kaip senovės prūsas žemynėliaudamas ir palabindamas, ir taip geriama ratu; sugiedoję giesmę, valgo. Kas valgant krečia geriausius pokštus, tas yra šauniausias.

Pavalgę vėl pasimeldžia, pagieda, išgeria ratu. Po to visi išdykauja ir paikioja, ir juo linksmiau, juo geriau; visi linki, kad jų gyvuliai visada būtų linksmi ir smagūs, ir va šitaip šokinėtų. Kai jau metas eiti gulti, šeimininkas užbaigia vakaronę įprastiniu būdu su kaušeliu, paskui visi išsiskirsto miegoti.

Baltų religijos ir mitologijos šaltiniai. T. III. 2003. Vilnius. P. 289–290.

ŠVENČIŲ ATSPINDŽIAI GROŽINĖJE LITERATŪROJE

Jurginės

Bažnyčioje, žiūriu, bobos kiaušinių ryšelius iškėlusios, atkišusios neša prikerotų, kur kiaurai bažnyčios platus takas per žmones padarytas. Bobos su ryšeliais, vyrai rankomis kišenėse priešų priešais tuo taku vaikščioja. Vieni neša aukas, kiti jau atidavę grįžta. [...]. Neša ūkininkės bobos, turinčios karves ir kumeles nevedusias, žąselius, paršelius – joms reikia, kaip mano pačiai, Šv. Jurgiui ganyti pavesti. Bet neša ir našlė įnamėlė, kur nė jokio gyvulio neturi, kaip tik vienintelę vištelę ir trejetą vaikučių. Ir ta paskutinius kiaušinėlius išverda ne vaikams, kurie pieno lašo nemato, bet velka Šv. Jurgiui aukoti...

Ištrauka iš Žemaitės apsakymo „Šv. Jurgio aukos“ (1905 m.). Žemaitė. *Prie užvertos langinės*. Vilnius, 1978. P. 302–303.

Šv. Jurgis skulptūroje

Šv. Jurgio karžygio siužetas buvo itin populiarus Europoje kryžiaus karų metu. Šv. Jurgis simbolizavo krikščionybės pergalę prieš kitatikius. Lietuvoje šis šventasis yra antrasis šalies globėjas po šv. Kazimiero. Šv. Jurgis dažnai vaizduotas lietuvių liaudies skulptūroje greičiausiai todėl, kad buvo tiesiogiai susijęs su žemdirbišku gyvenimo būdu, gyvulių globa – tikėta, kad globoja derlių, gyvulius, ypač arklius. Su šv. Jurgio, kaip naminių gyvulių globėjo, samprata siejasi ir paminklų su jo skulptūra statymo vieta sodyboje – ten, pro kur būdavo išgenami, vaikščiodavo gyvuliai.

Profesionalioje dailėje paplito du siužetai: 1) šv. Jurgis, kovojantis su slibinu; 2) šv. Jurgio kankinimas ir mirtis. Pastarasis siužetas lietuvių liaudies mene neaptinkamas, retas ir Lietuvos bažnytiniame mene. Bažnytinėje šventųjų vaizdavimo tradicijoje šv. Jurgis vaizduojamas kaip jaunas šarvuotas riteris. Jis gali būti raitas arba pėsčias, o prie jo kojų guli slibinas. Individualūs šio šventojo atributai – ietis, skydas su kryžiaus ženklų, balta vėliava su raudonu kryžiumi, baltas žirgas, karalaitė. Šv. Jurgis paprastai vaizduotas smeigiantis ietį į slibiną arba užsimojęs kalaviju, ant žemės guli sulaužyta ietis, jos smaigalys įsmigęs į slibiną. Netoliese paprastai stovi arba klūpo karalaitė, sudėjusi rankas maldai arba besimeldžianti su knyga rankose. Fone gali matytis rūmai, vienuolynas ar bažnyčia.

Jau pirmieji lietuvių liaudies meno tyrinėtojai pastebėjo, kad liaudiškasis šv. Jurgio vaizdavimas nevisiškai atitinka bažnytinę vaizdavimo tradiciją. Krikščioniškoje ikonografijoje šv. Jurgis ne tik smeigia ietį į slibiną, bet ir yra užsimojęs jį kirsti kalaviju. O lietuvių liaudiškose skulptūrose jis visuomet vaizduojamas be kalavijo, tik smeigiantis ietį slibinui į nasrus. Sulaužytos ieties čia taip pat nepamatysime. Nevaizduota ir balta vėliava su raudonu kryžiumi – kryžius raizomas arba tapomas ant šv. Jurgio apsiausto, mažas kryželis gali būti išdrožtas ir ant ieties viršūnės ar ant raitelio krūtinės. Kartais vietoj kryželio gali pasitaikyti segmentinė žvaigždė. Lietuvių liaudies mene šv. Jurgis dažniausiai vaizduojamas jojantis ant balto žirgo, o po žirgo kojomis guli slibinas; labai retai – be žirgo (tada jis būna užsilipęs ant slibino ir duria jam ietimi).

Nepaisant to, kad šv. Jurgio vaizdinys yra paplitęs daugelyje šalių, lietuvių liaudies mene jis vaizduotas savitai. Šv. Jurgio skulptūrinė kompozicija turi išplėtotą siužetą, gražiai sukomponuota, nudažyta ryškiomis spalvomis. Šv. Jurgis iki šiol yra mėgstamas lietuvių liaudies mene.

Šv. Jurgio skulptūra. Autorius Adolfas Teresius. 2006 m.

Jurginių daina

JURGI, GERAS VAKARS

- Jurgi, geras vakars,
Jurgi, geras vakars.
Jurgi, palaidz rasų,
Jurgi, palaidz rasų.
Jurgi neženytas,
Jurgi neženytas,
Jurgi, apsiženij,
Jurgi, apsiženij.
– Nėra po man mergų,
Nėra po man mergų,
Ciktai viena rožė,
Tiktai viena rožė,
Darži pasodinta,
Darži pasodinta,
Tuinai aptuinyta,
Tuinai aptuinyta.

Lingu palingu balti suoleliai: kalendorinės dainos. Vilnius: LLTI, 2009. P. 226.

Užduotys:

- Pamėginkite numarginti kiaušinius lietuvių tradicinėmis technikomis.
- Suruoškite bendruomenėje Velykų šventę su tradiciniais būdais numargintais kiaušniais, tradiciniais lietuviškais valgiais, kiaušinių ridenimu, daužavimu.

Šiltas Florijonas, augs agurkas ir svogūnas.
Iki Stanislovo užtek pašaro ir ožkai.
Kas ilgą liną nori turėti, iki Stanislovo turi sėti.
Minkštos motinos rankos, bet sunkios jos ašaros.
Gera duktė motinos širdį nutildo, bloga – plaukus pražildo.
Kurios motina nepeikė, tą žmonės peikia.
Motinos meilė vis nauja.

GEGUŽĖ

- 1 Tarptautinė darbo diena
- 2
- 3 **Motinos diena** (švenčiama pirmąjį gegužės sekmadienį)
- 4 Šv. Florijono diena
- 5
- 6
- 7
- 8 Šv. Stanislovo diena
- 9
- 10
- 11
- 12
- 13
- 14 **Šeštinė** (kilnojamoji šventė, priklausanti nuo šv. Velykų laiko; švenčiama tarp balandžio 30 ir birželio 3 d., šeštosios savaitės po šv. Velykų ketvirtadienį)
- 15 Šv. Izidoriaus diena
- 16
- 17
- 18
- 19
- 20
- 21
- 22
- 23
- 24 **Sekminės** (kilnojamoji šventė, priklausanti nuo šv. Velykų laiko; švenčiama tarp gegužės 10 ir birželio 13 d., septintąjį sekmadienį po šv. Velykų)
- 25
- 26
- 27
- 28
- 29
- 30
- 31

Skulptūra „Motina su kūdikiu“. Autorius Dovydas Teresius. 2007 m.

Motinos diena

Speciali diena motinoms pagerbti Lietuvoje įvesta 1928 m., sekant kitų šalių, kuriose buvo minima tokia šventė, pavyzdžiui. Lietuvoje motinoms pagerbti nuspręsta paskirti pirmąjį gegužės sekmadienį.

Tarpukario Lietuvoje šventė labai populiarinta: šventės motinoms pagerbti rengė organizacijos, įmonės pagerbdavo savo darbuotojas, tradiciją sveikinti motinas ugdė mokyklos.

Šventės populiarumo neužgožė ir sovietiniais metais švęsta Kovo 8 d., ilgainiui pradėta laikyti Moters diena.

Gegužės pirmąjį sekmadienį vaikai ir suaugusieji sveikina savo motinas, o jeigu jos jau mirusios – lanko ir tvarko jų kapus.

Šeštinės

Šeštinės – viena svarbiausių pagal šv. Velykas atskaičiuojamų kilnojamyjū krikščioniškų pavasario švenčių, kurios metu krikščionys mini Kristaus žengimą į dangų. Šeštinės švenčiamos 40-ąją dieną, t. y. šeštąją savaitę po šv. Velykų (tarp balandžio 30 ir birželio 3 d.), ketvirtadienį. Bažnyčioje šios šventės pažymėjimas dažniausiai perkeliamas į artimiausią sekmadienį. Kaip oficiali šventė ir nedarbo diena, Šeštinės buvo reglamentuotos tarpukario Lietuvoje (1925 m. priimtame Švenčių ir poilsio įstatyme); sovietiniais metais šį statusą prarado ir daugiau jo nebeatgavo.

Svarbios buvo ir trys dienos prieš Šeštines, vadintos **Kryžiaus dienomis** (*kryžiavomis* dienomis, *maldavimais* ir pan.). Kaip ir visame katalikiškame pasaulyje, Lietuvoje jos buvo skirtos maldoms. Lietuvos kaimuose tomis dienomis žmonės, giedodami litanijas, procesijomis eidavo melstis prie iš anksto gėlėmis ir žalumynais papuoštų ir apvainikuotų kaimo kryžių, į kapines. Tuo metu kaimo žmonės nedirbdavo ir kai kurių darbų, kartais laikydavosi pasninko.

Ši maldavimų tradicija prieš Šeštines sovietiniu laikotarpiu buvo uždrausta ir išguita. Iki šių dienų labai nuykusi ji išliko tik kai kuriuose Dzūkijos regiono kaimuose, kai kur ją bandoma atgaivinti. Sovietiniais metais, kovojant su krikščionybės apraiškomis, buvo beveik sunaikinta ir pačių Šeštinių šventimo tradicija – juk pagrindinė šventės apeiga buvo ėjimas į bažnyčią. Nuyko ir specifinės lokalinės šventės tradicijos.

ŠVENČIŲ ATSPINDŽIAI GROŽINĖJE LITERATŪROJE

Kryžiaus dienos

Atėjo kryžiaus dienos, ir vėl, kaip kasmet, einame su mamate į mūsų kalnelį. Auga ant jo keli ąžuolai ir riogso trys kryžiai, ir taip gražu žiūrėti nuo jo toli toli į visas puses. Išmiegojusi pokaitį, ima rinktis mūsų šeimyna, kumečiai ir kiti apylinkės gyventojai, kurie negavo nueiti rytą į bažnyčią. Moteriškos eina nešinos ir vedinos tyčia tai iškilmei nupraustais vaikais švariai nušluostytomis noselėmis. Visi apsilinkę išėjimais drabužiais, vaikai lygiai tokiais pat, kaip tėvai. Mažos mergelės su ilgais, lig žemės, plačiais sijonėliais, besipainiojančiais joms po kojų, su trumpučiais liemenėliais ir surištais po smakreliu skepečiukais. Berniukai taip pat su ilgomis kelnėmis ir švarkeliais, kiekvienam ant kaklo perkelinis skepečiukas, dailiai sudėtas ir blizgančia saga užsegtas. Rodos, kad tai ne vaikai, bet suaugę juokingi nykštukų žmonės. Tačiau sielos gilumoje mažumą pavydžiū mergelėms, nes kartais trokštu turėti tokį ilgą rūbą, kaip mamatės... (...)

Nusiėmęs kepurę, Kazimieras klaupias prieš kryžių, o paskui jį visi. Ir Kazimieras savo stipriu balsu traukia visų šventųjų litaniją.

„Melskis už mus!“ – atsakinėja cypūs moteriški balsai, plonučiai vaikų balseiliai ir vyrų balsai, panašūs į širšinių bambėjimą, ir susipynę plaukia banga žemyn į žalius laukus ir margas pievas. Taip malonu, gražu melstis lauke, senų ąžuolų ūksmėje! Rodos, čia geriau girdi mus dievas. Rodos, gėlėtomis pievomis vaikščioja Jėzus vaikelis toks, kaip paveiksle, kurs kabo pas mano lovę: basas, su baltais marškinėliais, šviesiais garbanotais plaukeliais ir didelėmis, išmintingomis akimis, panašiomis į Nikos akis, plačiai išskėtęs rankes, tartum norėdamas priglauti prie širdelės visą pasaulį. Aš žinau: jis nelaužydavo palaužtos lendrės, negesindavo pradėjusios gesti lempelės. Ir jį prikalė prie kryžiaus. Baisiomis, didelėmis vinimis perdūrė jo meilingas rankes ir eiklias kojeles, visados skubėjusias gerai daryti. Štai matau jį prieš save ant didelio, juodo kryžiaus kabantį. Koks baisus kryžius! Juk tiktai su adata įsidurk pirštelį, ir tai kaip baisiai skauda... Skausmas veria man širdį, ir iš akių rieda ašaros. Greit šluostau jas, kad niekas nepamatytų. Paskui atsime nu, ką sakė mamatė, kad kiekvienas negeras darbas esąs vinis, kurią kalame į šventą viešpaties Jėzaus kūną. Ir, baimės bei skausmo paimta, iš visos sielos prisizadu visados visados būti mandagi.

Ir ūmai ateina man į galvą, kaip, kol dar buvau mažesnė, mušdamos į krūtinę poterių pabaigoje, sakydavau: „Bože, bądz miłościw nademną grzeczną“. Gailestingai šypsau iš to savo vaikiškumo, dabar jau gerai žinodama, kad nors ir tikrai būčiau mandagių mandagiausia, girtis negražu nei žmonėms, nei ponui dievui.

Po litanijos giedame „Dievas mūsų gelbėtojas“, paskui suplikacijas, o pagaliaus Kazimieras liepia sukalbėti penkerius poterius į švenčiausias viešpaties Jėzaus žaizdas. Mums nutilus, iš ąžuolų viršūnių atsiliepia kitas choras, o kažkur atkalnyje ima iš visos gerklės rėkti gegužė. To akompanimento lydimi, baigiame maldas ir visi skirstomės, skubėdami į darbą. Tik Domeikienė niekur neskuba ir eina pamažu, plepėdama su mamate, kuri padeda bobutei nusileisti nuo kalno. Visą kelią mamatė eina su bobute, o mes su Žvirbliukais siaučiamo, bėgiojame lig pat namų.

Ištrauka iš Šatrijos Raganos apysakos „Sename dvare“, 1922 m. Prieiga per internetą: <http://antologija.lt/text/satrijos-ragana-sename-dvare/2>.

Kryžių statymo tradicija

Lietuvių tradiciniai sakraliniai paminklai buvo labai įvairūs – kryžiai, stogastulpiai, kopytstulpiai, kopytėlės, krikštai. Kaimo žmonės beveik visus šiuos statinius, išskyrus kopytėles, dažniausiai vadino kryžiais. Paminklai buvo statomi prie sodybų, kaimų ir miestelių aikštėse, bažnyčių šventoriuose, pakelėse, laukuose, miškuose ir, žinoma, kapinėse.

Pirmieji rašytiniai šaltiniai apie kryžių statymą yra iš XVI amžiaus, tačiau apie sakralinių paminklų kilmę žinoma labai mažai, o mus pasiekusi informacija prieštaringa. Egzistuoja dvi teorijos: vieni tyrėjai paminklų statymo paprotį sieja su ikikrikščioniška lietuvių religija, kiti – su krikščionybės atėjimu į Lietuvą. Ikkrikščioniškos kultūros atspindžių dažniausiai ieškoma paminklų puošyboje, archajiškuose ornamentų elementuose, kai kuriuose papročiuose.

*Kryžių kalne
statomas kryžius.
Kryžiaus autorius
Adolfas Teresius.
Šiaulių r., 1999 m.*

*Dzūkiskas kryžius.
Autorius Saulius
Lampickas. Jurgiš-
kių k., Alytaus r.,
2010 m.*

Paminklai buvo statomi visoje Lietuvoje, tačiau įvairiuose etnografiniuose regionuose skyrėsi jų forma, puošyba, paplitimas. Kryžmiškų kryžių aptinkama visuose regionuose, tik skyrėsi jų puošyba, simboliai. Dzūkijoje populiarūs kryžiai su nukryžiuotuoju kryžmoje, dažnai buvo vaizduojami Kristaus kankinimo įrankiai, prie kryžmų pritvirtinamos ilgos ietys, kirvis. Tokia kompozicija pakeičia visą kryžiaus siluetą, jis tampa panašus į žemyn smailėjantį trikampį. Dzūkijos krašto paminkluose plačiausiai buvo naudojami liturginiai simboliai. Aukštaitijoje paminklus mėgta gausiai puošti smulkiu, ažūriniu ornamentu, taigi ten būdavo statomi ir labai puošnūs kryžiai su

Dviejų aukštų stogastulpis. Autorius Adolfas Teresius. Labanoro regioninis parkas, Švenčionių r., 2008 m.

daug smulkių detalių. Įvairūs geometriniai ir augaliniai ornamentai buvo išpjaustomi ne tik ties kryžma, bet ir ant vertikalaus stiebo. O suvalkiečių, žemaičių kryžiai buvo santūrios puošybos, neretai dar su koplytėle kryžmoje.

Stogastulpių taip pat būta visoje Lietuvoje, tačiau puošniausi aukštaitiški. Tradiciškai tik Aukštaitijoje statyti kelių aukštų – su dviem, trimis, keturiomis koplytėlėmis ant stiebo – stogastulpiai. O Žemaitijoje iki šiol galima pamatyti daugiausiai ir įvairiausių formų bei puošybos koplytstulpių, taip pat ant žemės ar didelio akmens pastatytų koplytėlių. Koplytėlės medžiuose irgi yra paplitusios visoje Lietuvoje, tačiau iki šiol daugiausiai jų Suvalkijoje. Koplytėlės paprastai keliamos į didelius, senus, kartais ypatingai nauaugusius, medžius, legendomis apipintose, pavojingose vietose, ten, kur nutikusi nelaimė.

Mažoji Lietuva išsiskiria savita antkapinių paminklų rūšimi – krikštais. Tai – stora lenta profiliuotais pakraščiais, kurios centre užrašomos citatos iš Evangelijos, mirusiojo vardas, gyvenimo ir mirties datos bei kiti įrašai. Skirtingai nei kiti minėti paminklai,

Dailininko Eduardo Jonušo 1975 m. atkurti krikštai. Nidos senosios kapinės, 2004 m.

*Ažuolo vainiku
papuoštas stogastulpis.
Autorius Adolfas
Teresius. Šiluva,
Raseinių r., 2011 m.*

krikštai buvo statomi tik kapuose. Krikštai savo forma, išvaizda menkai susiję su krikščionyste, todėl bendros nuomonės apie šių paminklų kilmę nėra.

XX amžiaus I pusėje regioniniai tradicinių paminklų statymo skirtumai pradėjo nykti. XX amžiaus 8-ojo dešimtmečio pradžioje atsirado pasaulietinio turinio medinių paminklų. Dauguma jų memorialinės paskirties, paprastai skirti kokiam nors svarbiai progai, įvykiui paminėti. Šių paminklų pagrindas yra ištisinis medžio, paprastai ąžuolo, rąstas. Jame skobinama stambi skulptūra ar bareljefinė kompozicija. Su tradiciniais paminklais juos sieja žaliava, tam tikri elementai – stogeliai, išskobtos ertmės skulp-

*Į medį keliamą koplytėlę.
Autorius Alvydas Šeduikis.
Šiluva, 1978 m.*

tūrėlei įdėti, metalinės viršūnės ir pan. Kitaip nei tradiciniuose, naujuose paminkluose sunku įžvelgti regionines ypatybes, juose ryškesnė individuali meistrų drožyba.

Visuose tradiciniuose paminkluose, išskyrus krikštus, būdavo šventųjų skulptūrų arba paveikslų. Skulptūrų aukštis priklausė nuo paminklo dydžio, formos, konstrukcijos ir varijavo nuo 25–30 cm iki 1–1,5 metro aukščio. Skulptūrėlių siužetus anksčiau ir dabar lemia paminklo paskirtis, tradicijos. Pavyzdžiui, medžiuose pakabinamose koplytėlėse labai dažnai būdavo įdedama Rūpintojėlio skulptūra, prie vandens telkinių – šv. Jono Nepomuko arba šv. Jono Krikštytojo ir pan.

Liaudies meistrai skulptūras nusižiūrėdavo bažnyčiose, šventųjų atvaizdus matydavo maldaknygių iliustracijose, religiniuose paveikslėliuose ir pan. Tačiau bažnytinė ikonografija kaimo drožėjui tik suteikdavo idėją – jo skulptūra niekada nebūdavo prototipo kopija. Liaudies meistrų nevaržė griežta bažnytinė šventųjų vaizdavimo tradicija, jie kūrė remdamiesi savo ar bendruomenės supratimu, susiedavo šventuosius su valstietišku gyvenimo būdu (kartais išdroždavo juos kaimo žmonių drabužiais, veidai

Du kryžiai ir koplytstulpis. Autorius Kazimieras Martinaitis. Šiluvos piligrimų kelias. Raseinių r., 2013 m.

Koplytėlės šventinimas. Užventis, Kelmės r., 2013 m.

Paminklas „Vytautas Didysis“. Autorius Adolfas Teresius. Cinkiškiai, Kauno r., 2010 m.

*Rūpintojėlis.
Autorius Adolfas
Teresius. 2013 m.*

panėšėjo į vietinių gyventojų ir pan.). Tradicinės lietuvių skulptūros buvo išskirtinai religinio turinio ir statomos tik mažosios architektūros paminkluose. Sovietiniais metais uždraudus drožti šventuosius, atsirado pasaulietinės tematikos skulptūrų, kurios drožiamos iki šiol. Liaudiškoji skulptūra atsiskyrė nuo paminklų ir tapo savarankiška liaudies meno sritimi.

Kryžius, stogastulpius, koplytstulpius, koplytėles statė tiek individualūs asmenys ar šeima, tiek bendruomenės, įvairios organizacijos. Paminklai visuomet buvo ir tebėra susiję su dvasiniu bei kasdieniu žmogaus ir bendruomenės gyvenimu. Jie statyti ir tebestatomi kaip pagarbos išraiška, padėka, prašant globos, malonių ir pan. Tradicinių sakralinių paminklų statymas susijęs ir su tautos istoriniais įvykiais, bendruomenių veikla. Kryžiai buvo statomi sukilimams, įvairioms istorinėms datoms, sukaktims paminėti, ypač daug – XIX amžiuje. Atvykėlius iš kitų kraštų stebindavo lietuviškų kryžių gausa, puošnumas, ir Lietuva gavo „Kryžių šalies“, „Marijos žemės“ vardus.

Gegužinės pamaldos prie kaimo kryžiaus. Galgių kaimas, Vilniaus r., 2005 m.

Kryžius pradedamas gerbti nuo jo pašventinimo. Pagal paprotį prie kryžiaus reikėdavo sukalbėti trumpą maldelę ar bent persižegnoti, vyrai, praeidami pro kryžių, turėdavo nukelti kepurę. Prie kryžių būdavo ir meldžiamasi – tiek individualiai, tiek bendruomeniškai. Kaimuose kryžiai lankomi tam tikrų kalendorinių švenčių metu. Lietuvoje buvo įprasta rengti procesijas prie kryžių prieš Šeštines, per Kryžiaus dienas: giedant būdavo aplankomi visi kaimo kryžiai, o procesija – baigiama kapinėse. Kai kur procesijos būdavo rengiamos ir Šv. Morkaus dieną. Prie kryžių giedamos Gegužinės pamaldos, skirtos Švč. Mergelei Marijai. Kryžiaus dienų procesijų tradicijos sovietiniais metais beveik sunyko (vietomis išliko tik Gegužinės pamaldos), nes buvo draudžiamos bet kokios viešos pamaldos už bažnyčios ribų.

Tradicinių sakralinių paminklų statymas Lietuvoje patyrė nemenkų išbandymų. Po 1863 m. sukilimo prieš Rusijos imperijos valdžią Lietuvos teritorijoje buvo uždrausta statyti naujus kryžius ir taisyti senus nešventintose vietose, t. y. visur, išskyrus bažnyčių šventorius ir kapines. Šis draudimas galiojo iki XX amžiaus pradžios. Skaudų smūgį sakralinių paminklų statymo tradicijai sudavė sovietinis laikotarpis – buvo ne tik draudžiama statyti naujus kryžius, bet ir griaujami senieji. Vis dėlto draudimai nesunaikino kryždirbystės kaip reiškinių, nesunaikino žmonių noro įvairius asmeninio ar bendruomeninio gyvenimo įvykius įamžinti mediniais paminklais. Atgimimo laikotarpiu šis poreikis išsiveržė intensyviu kryžių, stogastulpių, koplytėlių, koplytstulpių statymu. Visų pirma jie statyti sovietiniais metais nugriautųjų ar sunykusiųjų vietose. Daug naujų kryžių pastatyta tremtiniais, partizanams, išnykusiems kaimams atminti ir pan.

Lietuvos kryždirbystė ir kryžių simbolika 2001 metais UNESCO buvo pripažinta pasauliniu nematerialaus paveldo šedevru. Kryždirbystė šiuo atveju suvokiama labai plačiai. Tai yra ne tik amatas ar materialus objektas – kryžius, stogastulpis, koplytstulpis, koplytėlė, krikštas ar paminkluose pastatytos skulptūros, bet ir su šiais objektais susijusi žmonių pasaulėžiūra, tikėjimai, apeigos, elgesio normos ir pan. Kryždirbystė prasideda nuo minties, kad reikalingas kryžius, vietos ir meistro parinkimo, paminklo kūrimo proceso. Idėja materializuojasi išdrožus ir pastačius kryžių, o toliau vėl užsi-
mezga apeiginis (pašventinant, meldžiantis, aukojant ir pan.) ir buitinis (sodinant gėles, tvarkant aplinką, taisant patį kryžių) žmonių ryšys su paminklu, kol šis sunyksta ir yra sudeginamas, o vietoj jo pastatomas naujas, ir ciklas kartojasi.

Sekminės

Sekminės – tai viena didžiausių krikščioniškų švenčių, kurios metu paminimas Šventosios Dvasios atsiuntimas. Lietuvos (kaip ir kitų krikščioniškų kraštų) bažnyčiose ji buvo ir yra pažymima iškilmingomis pamaldomis.

Sekminių data kilnojama pagal šv. Velykų datą. Jos pradedamos švęsti septintąjį sekmadienį po šv. Velykų (tarp gegužės 10 ir birželio 13 d.) ir švenčiamos kelias dienas. Kaip oficiali šventė ir nedarbo diena, Sekminės reglamentuotos tarpukario Lietuvoje (1925 m. Švenčių ir poilsio įstatyme šventinėmis laikytos dvi Sekminių dienos, 1930 m. kaip šventinė diena palikta tik viena – pirmoji Sekminių diena). Sovietiniais metais Sekminių, kaip ir kitų krikščioniškų švenčių, šventimas buvo varžomas, o Lietuvai atkūrus nepriklausomybę populiarumo jau nebeatgavo.

Daug kur vykdavo Sekminių atleidai, juos lydėdavo Sekminių mugės (*kermošiai*). Sekminės buvo viena populiariausių tarpukario Vilniaus, tuo metu priklausiusio Lenkijai, švenčių: Sekminių išvakarėse būriai maldininkų iš apylinkių rinkdavosi Vilniuje, o ryte didžiulė procesija eidavo nuo Aušros vartų į Vilniaus Kalvarijas pasimelsti prie Kryžiaus kelio stočių. Vilniuje XX amžiaus pradžioje Sekminių proga įvairios draugijos rengdavo specialius vakarus: jų metu buvo vaidinamos dramos, dainuodavo chorai, vykdavo koncertai.

Sekminės yra susijusios su žemdirbiui svarbiais ūkio darbais, pavasario įsigalėjimo ir gamtos suklestėjimo pažymėjimu. Per Sekmines ką tik sužaliavusiais berželiais, jų šakomis žmonės puošdavo namus. Piemenys iš berželių šakų, kitų žalumynų, gėlių pynė vainikus, jais puošė gyvulius. Parginę iš ganyklų išpuoštus gyvulius, gaudavo iš šeiminkų dovanų. Sekminių dieną samdyti piemenys paprastai ganydavo trumpiau, jiems leisdavo aplankyti savo tėvus, o karves tuomet ganydavo šeiminkų vaikai arba patys šeiminkai. Sekminės dažnai vadintos piemenų švente: tądien iš susirinktų produktų, daugiausia kiaušinių, jie surengdavo sau vaišes – kepdavo kiaušiniene.

Antrąją Sekminių dieną buvo įprasta apeiti savo laukus, „aplankyti“ rugius. Ypač Aukštaitijoje, buvo paplitęs *parugės* paprotys: žmonės vaišindavosi lauke, netoli pasė-

Sekminių pamaldos. Lietuvos liaudies buities muziejus Rumšiškėse, 2009 m. Iš LLBM archyvo

lių, gėrė *sambarinį* (sudėtinį) alų. Kai kuriose Lietuvos vietovėse kaip šventinis patiekalas Sekminėms buvo kepama kiaušinienė, kaip ir per Velykas ar Jurgines – marginami kiaušiniai. Neretai vaišės ir pasilinksminimus atskirai rengdavo skirtingo amžiaus ir socialinių sluoksnių žmonės. Per Sekmines buvo itin populiarūs jaunimo pasilinksminimai. Po vaišių jaunimas dainuodavo, šokdavo, kitaip linksmindavosi, kartais vaidindavo vestuves. Tarpukariu būtent per Sekmines suorganizuotos pirmosios metinės jaunimo *gegužinės* (šokių vakarai).

Kai kuriose Lietuvos vietovėse užfiksuota ir apeiginio supimosi bei laistymosi vandenių tradicija, turėjusi užtikrinti geresnį būsimą derlių, sveikatą. Tikėta, kad nuo Sekminių jau tikrai galima maudytis atviruose vandens telkiniuose.

Trečiąją, kai kur ketvirtąją Sekminių dieną, vadinamą Ledų diena, kaip ir po Velykų, vengta triukšmingų darbų, kad ledai pasėlių neišmuštų, melstasi prašant apsaugoti nuo nepageidaujamų atmosferos reiškinių.

Sovietiniais metais Sekminės, kaip ir kitas krikščioniškas šventės, norėta išguiti. Kadangi tradicinėje lietuvių kultūroje Sekminės buvo labai mėgstamos, sovietiniu laikotarpiu stengtasi pakeisti šios šventės prasmę: Sekminės populiarintos kaip pasaulietinė gyvulininkystės ir piemenėlių šventė.

Lietuvai atgavus nepriklausomybę, tradicinių švenčių organizatoriai ir toliau bando gaivinti sekulias Sekminių šventės apeigas: demonstruojami senoviniai agrariniai papročiai, įpinama šiuolaikinių pramogų (pvz., sporto varžybos, koncertai, šokiai, mugės ir t. t.). Kaip tradicinė lietuvių šventė, Sekminės gaivinamos ne tik Lietuvoje: pavyzdžiui, šiuo metu tai yra viena didžiausių Didžiojoje Britanijoje gyvenančių lietuvių švenčių. Nepaisant to, liaudiška Sekminių šventimo tradicija yra nutrūkusi. Tradiciškai populiarūs tebėra tik Sekminių atlaidai.

ŠVENČIŲ ATSPINDŽIAI GROŽINĖJE LITERATŪROJE

Sekminės

Trečiosios švenčių dienos rytą susiėjo prie Valiulio piemenys ir dabotojai arklių, meldė nuo gospadinės sviesto, sūrių, kiaušinių ir taip toliaus. Tų gavę, nusinešė į krūmus, sukūrė ugnį, kepė kiaušynes, valgė ir gėrė nekurie dar orielką. Nuėjo prie jų kita jaunūmenė, galvijų negananti, pavadino skripkorių ir šoko lig išvakarų. Man klausiant, dėl ko tai daro, atsakė: „Visoj Lietuvoj toks yra paprotys.

Ištrauka iš Motiejaus Valančiaus apysakos „Palangos Juzė“ (1869 m.). Prieiga per internetą: <http://antologija.lt/text/motiejus-valancius-palangos-juze/9>.

Užduotys:

- Naudodamiesi pateiktu tekstu ir iliustracijomis bei interneto svetainės (<http://www.tradicija.lt/>) duomenimis, susipažinkite su lietuviškų kryžių įvairove, pamėginkite juos suklasifikuoti.
- Perskaitykite ištrauką iš Šatrijos Raganos apysakos „Sename dvare“. Kaip Kryžiaus dienų šventimą vaizduoja rašytoja? Ką ši šventė reiškė kaimo žmonėms?

Šventas Antanas sėtuvę pakabina.

Šventas Jonas nebūt ponas: su žolynu ir su uoga.

Šventas Jonas – pieno ponas.

Šventas Jonas badmirys, o Ona bagota.

Šventas Jonas – menkas ponas, šventa Ona – gera žmona.

Lig švento Jono visas sviestas lietaus prašo, po švento Jono viena boba išprašo.

Jonas važinėja vežimu šieno prisidėjęs.

Ant Petro saulė šuolį braukia atgalios.

BIRŽELIS

1

2

3

4

Devintinės (kilnojamoji šventė, priklausanti nuo šv. Velykų laiko; švenčiama tarp gegužės 21 ir birželio 24 d., devintosios savaitės po šv. Velykų ketvirtadienį)

5

6

7

Tėvo diena (švenčiama pirmąjį birželio sekmadienį)

8

9

10

11

12

13

Šv. Antano diena (Antaninės)

14

15

16

17

18

19

20

21

22

23

24

Šv. Jono diena (Joninės)

25

26

27

28

29

Šv. Petro ir Povilo diena (Petrinės)

30

Devintinės

Devintinės – dar viena svarbi pagal šv. Velykų datą kilnojama krikščioniška šventė, skirta Švč. Kristaus Kūnui ir Kraujui pagerbti. Liaudiškas šios šventės pavadinimas – Devintinės – siejasi su tuo, kad ji švenčiama devintąją savaitę po šv. Velykų. Dažnai ši šventė vadinama tiesiog *Dievo Kūno* švente, Žemaitijoje – *Vainikais*. Devintinės, tarpukariu 1925 m. priimtame Švenčių ir poilsio įstatyme reglamentuotos kaip šventinė nedarbo diena, sovietiniais metais šį statusą prarado ir vėliau nebeatgavo.

Bažnyčiose Devintinių dienų vyksta atlidai – religinės šventės dalis, skirta pagarbinti Švč. Sakramentui. Būtinasis šventės elementas – iškilminga procesija su nešamu Švč. Sakramentu. Tarpukariu kartu su tikinčiaisiais Devintinių procesijose dalyvaudavo ir Lietuvos valstybės vadovai, kariuomenės karininkai, įvairių organizacijų atstovai.

Devintinių procesijos buvo populiarios Vilniuje. Jų metu gatvės ir namai būdavo papuošiami žalumynais, gėlėmis, kaspinais. Neatskiriama procesijų dalis – gatvėmis keliaujantys *gyvieji paveikslai*, inscenizuojantys krikščionybei svarbius įvykius. Ši tradicija ilgainiui nunyko, o XX amžiaus pradžioje tokias procesijas Vilniuje bandyta vėl gaivinti.

Švč. Sakramentui pagerbti skirtos procesijos buvo labai mėgstamos ir senajame Lietuvos kaime. Lietuvos bažnytkaimiuose ir miesteliuose į paskutiniąją Devintinių procesiją visada suplaukdavo minios žmonių.

Daugelis Devintinių tradicinių papročių panašūs į Sekminių. Kaip ir per pastarąsias, per Devintines kai kuriose Lietuvos vietose buvo paplitusi tradicija apkaišyti sodybos vartus, namus berželiais, kitais žalumynais, iš augalų nupinti *bromus* (vartus). Taip pat kai kuriose Lietuvos vietose piemenys vainikuodavo melžiamas karves lapų vainikais, o už tai šeimininkės jiems atsidėkodavo sūriu, kiaušiniais, sviestu. Į atlidus buvo nešamasi žolių vainikų, nupintų iš įvairių rūšių žolelių, dažniausiai vaistažolių, tikint, kad pašventintos jos įgauna ypatingos gydomosios galios nuo įvairių ligų ir apsaugo nuo perkūno.

Devintinių atlaidų procesija Vilniuje, 2013 m.

Žmonės stengdavosi iki Devintinių pabaigti visus svarbiausius pavasarinius žemės ūkio darbus. Tikėta, kad po Devintinių juos atlikti bus per vėlu.

Devintinių šventimo tradicija šiuo metu smarkiai nunykusi. Rengiami tik Devintinių atlidai.

Svarbi diena krikščioniškoje tradicijoje yra ir diena prieš Devintines – Švč. Trejybės diena. Tada kai kuriose bažnyčiose vyksta Švč. Trejybės atlidai. Žinomiausi iš jų švenčiami Troškūnuose, Anykščių rajone.

Joninės

Joninės vadinamos įvairiai: Vasaros saulėgrįžos ar Trumpiausios metų nakties švente, Joninėmis, Rasos švente ar Kupole. Jei tektų pasirinkti vieną – pirmenybę, matyt, reiktų atiduoti Kupolei. Seniausiuose istoriniuose šaltiniuose Joninių išvakarės lietuvių vadinamos *kupale*.

Krikščioniškoji mitologija šią šventę sieja su šv. Jonu Krikštytoju, tačiau tikrąjį Joninių santykį su krikščionybe parodo jau tai, kad beveik visos apeigos būdavo atliekamos Šv. Jono dienos išvakarėse (birželio 23 d.).

Anot XVI amžiaus autoriaus Martyno Kromerio, per Jonines pagal seną prietaringą paprotį visi šaltiniai būdavo kaišomi gėlėmis ir medžių šakomis, rankiojamos visokios žolės, kurios turėjo gydyti nuo įvairių ligų. XIX amžiaus I pusėje Liudvikas Adomas Jucevičius aprašė Joninių šventimo vietas ir susiejo jas su šios šventės metu atliekamomis apeigomis. Jis rašė, kad vieta, kurioje ypač mėgstama atlikti Joninių, arba Kupalos, apeigas, yra kalvos bei upių krantai: ant kalvų kuriamos ugnys ir per jas šokinėjama, o upėse maudomasi norint apsivalyti nuo nuodėmių ir apsidrausti ateičiai, visiems metams, nuo visokių ligų.

Šiomis dienomis Joninės siejamos su ant kalnų kūrenamais laužais. Svarbus ir vandens telkinių bei pasėlių laukų vaidmuo. Maudymasis arba gyvulių maudymas šventinės dienos rytą, paprastai – tekant saulei, siekiant apsisaugoti nuo įvairių susirgimų, pastebimas ir per kitas žemdirbių kalendoriaus šventes – Jurgines, Velykas, Sekmines. Per Jonines buvo sureikšminamas ryto rasos poveikis. Iš vienos pusės, ryte nupurčius pasėlių laukuose iškritusią rasą buvo galima tikėtis geresnio derliaus, išsivoliojus rasoje – pasveikti. Iš kitos pusės, indoeuropietiškos kultūrose vanduo beveik visuomet priklauso anapusinio pasaulio simbolinių reikšmių laukui. Ir ta pati laukuose iškritusi rasa galėjo būti siejama su raganų siautėjimu šventinę naktį. Todėl tuo pat metu galima aptikti reikalavimą į pasėlių lauką eiti tik nukritus rasai.

Joninių naktis, tikėta, yra raganų ir kitų chtoniškojo pasaulio būtybių siautėjimo metas. Dar XX amžiaus pradžioje Lietuvos kaimo gyventojai manė, kad Joninių vidur-

Joninių laužas

Joninių šventės vedlys, krivis. Velikuškių piliakalnis, Zarasų r., 2011 m.

naktį kiaules pasibalnojusios raganos susirinkdavo kryžkelėse ir skrisdavo linksmintis ant Šatrijos arba Rambyno kalnų ar net į Kijevą. Virdamos košę iš rugių rasų, jos esą užleisdavo pasėlius kerais. Užburdavo žmones ir paversdavo vilkolakiais. Velniai ir kitos chtoniškojo pasaulio pabaisos užpuldavo paparčio žiedą suradusį žmogų. Tačiau dažniausiai manyta, kad raganaujantys kaimo gyventojai per Jonines kėsindavosi atimti iš kaimynų karvių pieną. Jį esą būdavo galima atimti braukant koštuve, rankšluosčiu ar marška per rasotą pievą, kurioje ganosi kaimyno gyvuliai, taip pat pasiraunant iš svetimo sklypo žolės, išsitraukiant iš svetimo tvarto stogo šiaudų, ką nors pasiskolinus.

Mėgindami apsaugoti gyvulius, kaimo gyventojai nakčiai apkašiodavo tvartų duris ir langus aštriais, badančiais daiktais, dygiais augalais, dilgėlėmis ar šermukšnio šakomis, užremdavo akėčiomis, užkišdavo *grauduline* (bažnyčioje per Grabnyčias šventinta) žvake, šalimais padėdavo iš bičių vaško nulipdytą kryžių. Kryželius nupiešdavo ir ant galvijų arba nutepdavo degutu karvių ragus. O gyvulius į pievas išgindavo tik tuomet, kai išdžiūdavo ryte rasa.

Joninių šventinio laiko svarba ir išskirtinumas būdavo pabrėžiamas įvairiais pasakojimais apie tą dieną neva vykstančius nepaprastus dalykus, neįmanomus įprastiniame (žmogiškajame) laike ir erdvėje. Tai – vidurnaktį pražystantis papartis (tikrovėje visiškai nežydintis augalas) arba Joninių ryte šokanti ar spalvas mainanti saulė.

Vaistinių žolynų rinkimas – kupoliavimas dažnai minimas XVI–XIX amžiaus rašytiniuose šaltiniuose ir XX amžiaus tautosakinėje tradicijoje.

Mitologizuotas šventės laiko suvokimas sąlygojo ir jau aptartas rytmečio rasos (apskritai – vandens) savybes, dėl kurių ji esą padėdavusi atsikratyti ligų, ir daugybę vedybinės jaunimo ateities būrimų. Žemdirbiškoje kultūroje ateities būrimų adresas aiškus – anapusinio pasaulio jėgos, kurių žinioje buvo ne tik augimo galios, bet ir turtas bei ateities numatymas. Todėl būrimai visuomet vykdavo atitinkamą semantiką turinčiose gyvenamojo namo, sodybos ar kaimo erdvės vietose: prie slenksčio, krosnies, palangės, šulinio, kelių kryžkelėse. Būrimų simbolikoje dažnai pastebima vandens tema. Tai matyti ir per Jonines: vainikėlių plukdymas dar ir šiandieną yra vienas labiausiai romantizuotų ir mėgstamiausių Joninių šventės akcentų, kuriam prilygti gali nebent paparčio žiedo ieškojimas. Specifiškai Joninių būrimo forma galima laikyti gėlių vainiko mėtymą į medį ar per vartus: užmetus vainiką ant medžio šakos, buvo tikima, kad per ateinančius metus mergina ištekės. Vis dėlto funkcionaliai vainikėlio metimas per petį yra lygiai toks pat veiksmas kaip ir apavo sviedimas per petį kalėdinio švenčių ciklo būrimuose. Tik vienu atveju merginos simbolis yra vainikas, o kitu – jos apavas.

Kupoliauja. Tauragnų apyl., Utenos r., 2012 m.

Didelis laužas ir mūsų dienomis išlieka išskirtinis Joninių šventės akcentas. Dar XIX amžiaus I pusėje, aprašydamas Joninių apeigas, Teodoras Narbutas paminėjo labiausiai jam į akis kritusią šventės ypatybę – apeigines ugnis, laužus, per kuriuos šokinėjo jaunimas, ir nešiojamus deglus. Tačiau visą naktį degę laužai, ant karčių iškelti dervuoti kubilai ar nuo kalnų ridenamos stebulės (ratai) tikrai nebuvo svarbiausias apeiginis šios šventės požymis, nors jų atsiradimą ir sąlygojo mitinės sąmonės vaizdiniai apie tamsiojo paros meto (ar metų laikotarpio) pavojingumą žmogui. Joninių laužai neturėjo nieko bendra su XIX amžiaus romantikų ir šių dienų žiniasklaidos išpopuliarinta tariama šviesos ir tamsos jėgų kova ar tariamomis žmogaus pastangomis padėti saulei. Šventinę naktį laužai tiesiog pakeisdavo saulę ir saugojo žmonių, skleisdami šviesą, atbaidančią piktąsias jėgas. Juolab kad trumpiausią vasaros naktį chtoniškojo pasaulio jėgos veidavo taip pat aktyviai kaip ir tamsiojo metų laikotarpio šventėse.

Ugnies simbolinė reikšmė XIX–XX amžiaus žemdirbiškoje tradicijoje beveik visuomet siejama su naikinamąja (taigi, ir apvalomąja) ugnies galia. Tokia reikšmė teikta ir Joninių laužams. Norėdami apsisaugoti nuo galimų ligų, šventės metu per juos šokinėdavo jaunuoliai. Laužuose būdavo sudeginamos pasėlių laukuose išrautos piktžolės. Tikėta, kad Joninių laužo pelenų papylus po namo pamatais, į namą netrenks perkūnas ir jis bus apsaugotas nuo gaisro.

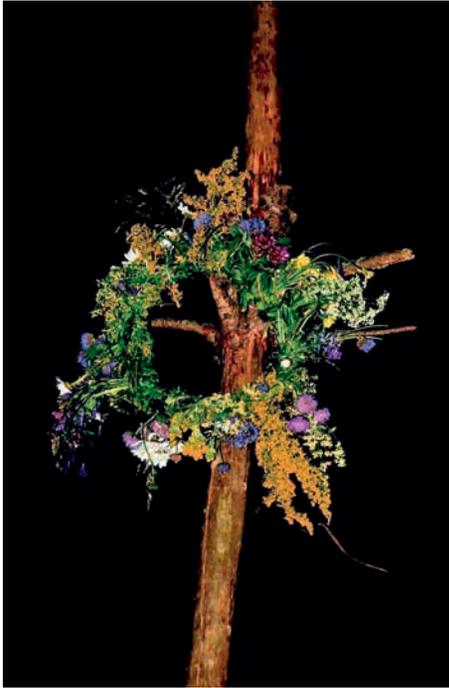
Trumpiausios vasaros nakties šventė turi daug bendrų bruožų su Sekminių ir Devintinių papročiais. Be vaistinių augalų rinkimo – kupoliavimo, pagrindinėmis Joninių apeigomis reikėtų laikyti pasėlių lankymą ir supimąsi sūpuoklėmis. O jaunimo pasilinksminimas prie laužo labai panašus į bendruomeninius jaunimo susijėjimus per Sekmines. Su Sekminių apeigomis Joninės sieja ir Mažojoje Lietuvoje žinotas karvių vainikavimo paprotys. Minėtas šventes netgi siūloma susieti į vieną – suvešėjusios augmenijos garbinimo švenčių ciklą.

Laikui bėgant žemdirbių apeigos iš lėto keitėsi. Didesnių ar mažesnių naujovių su-
laukė visos kalendorinio ciklo šventės. Joninės – taip pat ne išimtis. Antai, XX amžiaus pradžioje Lietuvos šaulių sąjungos vadovybė išplatino instrukciją, kurioje nurodoma, kur ir kaip turi būti švenčiamos Joninės. Tokiu būdu gerokai prisidėta prie Joninių populiarinimo Lietuvoje.

XX amžiaus I pusėje išpopuliarėjo ir varduvininkų sveikinimas jų galvas papuošiant iš medžio (dažniausiai – ąžuolo) lapų ar gėlių nupintais vainikais.

Per visą sovietinį laikotarpį svarbiausias Joninių šventės akcentas buvo laužų deginimas ir jaunimo linksminimasis iki paryčių. Vietos valdžia, mėgindama paimti iniciatyvą į savo rankas, laikas nuo laiko organizuodavo viešą Joninių šventimą ant piliakalnių ar kitose istoriškai svarbiose viešose erdvėse, tačiau tai niekada netapo masiniu reiškiniu.

XX amžiaus 7-ajame dešimtmetyje Lietuvoje kilo folklorinio judėjimo banga. 1967 metais kraštotyrininkų sąjūdžio „Ramuva“ nariai pirmą kartą organizavo *Rasų* šventimą „pagal senuosius lietuvių papročius“. Kuriant folklorinės Rasų šventės modelį, į visumą buvo sujungtas visų ankstesnių tradicijų paveldas. Etnografinės ir patriotinės-simbolinės XX amžiaus I pusės tradicijų susidūrimas matyti jau iš šventės erdvės pasirinkimo. Folklorinėje šventėje aptiksime ir iš žemdirbiškosios tradicijos ateinančią kalvos, pasėlių laukų ir vandens telkinio derinį bei patriotinį-simbolinį piliakalnių erdvės sureikšminimą. Tarpukariu atsiradęs patriotinis-simbolinis šventės erdvės akcentas folkloriniame Rasų šventės modelyje buvo dar labiau sustiprintas, įvedant naujas senkapio / pilkapio (kitais sakant, garbingoje kovoje kritusių protėvių) ir šimtamečio ąžuolo (išreiškiančio lietuvių tradicijai būdingą žmogaus ir gyvosios gamtos artumą

Vainikėlis, užmestas ant karties. Tauragnų apyl., Utenos r., 2012 m.

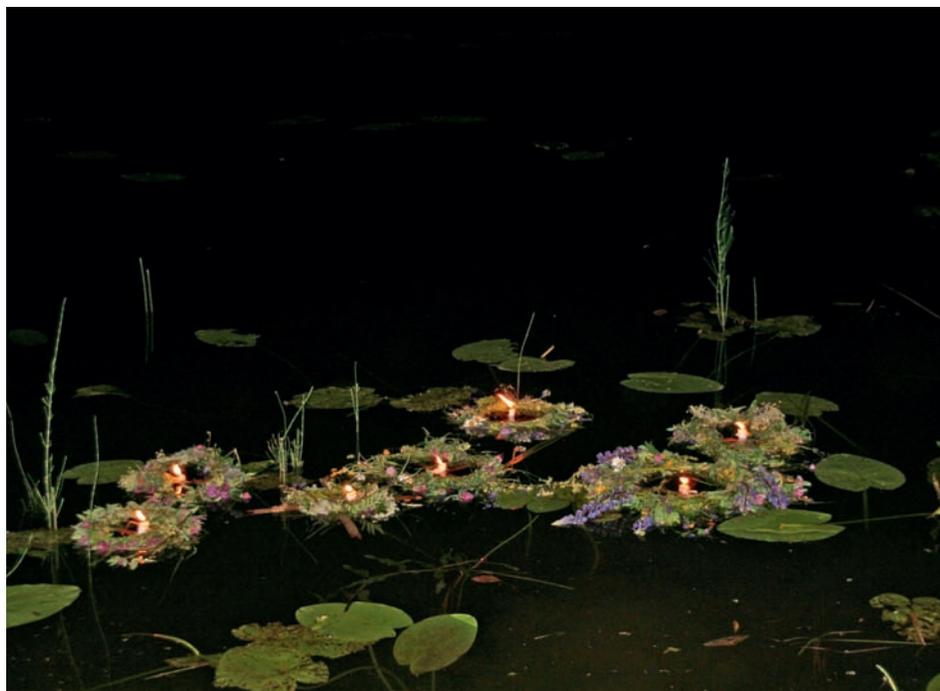
Deganti Joninių stebulė. Lomenos kraštovaizdžio draustinis, 1991 m.

bei istorinės tradicijos tęstinumą) simbolines erdves. Folklorinėje Rasų, arba Kupolės, šventėje atsirado visiškai naujų (šaltiniuose nepaminėtų) šventės erdvės elementų. Pavyzdžiui, žolynais papuošti vartai, pro kuriuos patenkama į šventės vietą, buvo pasiskolinti iš XX amžiaus I pusės kaimo jaunimo pasilinksminimų erdvės apipavidalinimo. Folklorinės šventės laiko ribos beveik be pokyčių buvo perimtos iš etnografinės tradicijos – švenčiama visą dieną ir naktį (iki saulės patekėjimo).

Rasų šventės apeigos buvo sukurtos sujungiant visus žinomus etnografinės šventės elementus. Joje aptiksime vaistinių augalų rinkimą ir žolynais papuoštos karties – *kupolės* iškėlimą, visas Joninių ugnies formas (laužus, ant karties iškeltas deguto statines, taip pat iškeltus arba ridenamus ratų tekinius ir kt.) bei šiaudinės figūros (raganos) deginimą, pasėlių lauko aplankymą ir jaunimo pasilinksminimą, sudėtines vaišes ir atei ties būrimus. Rečiau Rasų šventėje pastebėsime sūpuokles. Į šventės struktūrą įtraukti ir elementai, perimti iš XX amžiaus I pusės visuomeninės šventės – vainikėlių su pritaistomis žvakutėmis plukdymas vandens telkinyje ar parparčio žiedo ieškojimas.

Tuo pat metu folkloriniame šventės modelyje atsirado visiškai naujų dalykų, kurių nebuvo tradicinio kaimo šventėje. Pavyzdžiui, sutartinių dainavimas einant dviem (vyrų ir merginų arba vien merginų) rateliais aplink šventinių vartų stulpus. Arba Saulės palydėjimo ir sutikimo apeigos, kurių metu dainuojamos atitinkamo turinio dainos. Kartais tradicijoje žinomiems elementams suteikiama nauja forma arba reikšmė. Pavyzdžiui, vaistinių žolynų rinkimo kontekste atsirado mitologizuotos žolių rinkimo „taisyklės“: 9 laukuose žengiant po 9 žingsnius surinkti 9 rūšių žydinčias žoles. Vėliau iš surinktų žiedų *ragana* buria ateitį. O piktžolių deginimas folklorinėje šventėje pavirto žolynų „aukojimu“.

Rečiau nauji simboliniai elementai sukuriami sujungiant į visumą kelis iš skirtingų šaltinių žinomus etnografinių Joninių akcentus. Pavyzdžiui, pavasario–vasaros pradžios šventėms būdingą pasėlių lauko aplankymą sujungus su Teodoro Narbuto XIX amžiuje paminėtu deglų deginimu, kadaise gerą pasėlių derlių turėjusi užtikrinti žemdirbiška apeiga folklorinėse Joninėse pavirto įspūdinga naktine eisena su deglais.

Vainikėlių plukdymas. Aukštadvario regioninis parkas, Aukštadvaris, Trakų r., 2008 m.

Piliakalnių lankymas. Velikuškių piliakalnis, Zarasų r., 2011 m.

Ažuolo pagerbimas. Velikuškių piliakalnis, Zarasų r., 2011 m.

Vartai į šventinę erdvę. Janionių piliakalnis, Širvintų r., 2009 m.

Vartai į šventinę erdvę. Velikuškių piliakalnis, Zarasų r., 2011 m.

Apeiginis šventės dalyvių ratas. Janionių piliakalnis, Širvintų r., 2009 m.

Jos metu simboliškai aplankomas ne tik pasėlių laukas, bet ir senkapiai ar pilkapiai, didelis ažuolas, vandens telkinys (upė ar šaltinis). Paprastai prie kiekvieno iš šių objektų eisenos vadovas pasako atitinkamą tekstą ir dainuojamos specialiai parinktos dainos.

2004 metais Joninės buvo paskelbtos nedarbo diena, ir kultūros darbuotojai susidūrė su rimta problema – kaip suderinti viešai deklaruojamą etninę tradiciją su vartotojiškos visuomenės poreikiais. Folkloristų sukurtas ir puoselėtas Rasų šventės modelis netiko. Surasti kompromisą tarp folklorinio sąjūdžio dalyvių deklaruojamo siekio išsaugoti „tikrąsias“ šventės apeigas, vartotojiškos šiuolaikinės visuomenės prigimties ir masinio vartojimo prekių gamintojų siekio maksimaliai išnaudoti prekybinį masinės šventės potencialą yra ištis nelengvas uždavinys.

Nuo folklorinės Rasų šventės visuomeninis XXI amžiaus pradžios Joninių šventės modelis skiriasi instituciniu pobūdžiu – už šią šventę atsako vietinių savivaldos institucijų Kultūros skyriai. Todėl šventės mastas bei populiarumas labai priklauso nuo vietinių kultūros darbuotojų veiklumo ir iniciatyvos. Šventės viešumas ir masiškumas savaime reikalauja visiškai kitokios erdvės. Tačiau iš tarpukario Lietuvos ateinanti viešų

ir masinių renginių tradicija iš dalies palaiko šventinės erdvės sąlytį su gamtine aplinka. Netgi didesniųjų miestų šventės paprastai vyksta gamtos apsuptyje esančiose sceninėse aikštelėse (vasaros estradose ar dainų slėniuose). Miesto ar miestelio bendruomenės šventė trunka tik tol, kol pasibaigia koncertinė programa. Struktūros aspektu masinė miesto šventė susideda iš dviejų dalių: oficialiosios (vaidybinės) dalies ir populiariosios. Pastarąją sudaro muzikinės programos bei šokiai, kuriuose dažniausiai dalyvauja tik paaugliai ir jaunimas.

Oficialiosios šventės dalies turinys priklauso nuo šventės scenarijų kuriančio žmogaus sugebėjimų bei kūrybinės išmonės. Pavyzdžiui, Jonavoje oficialiajai šventės daliai dažniausiai suteikiama misterijos forma: vyksta kūrybiškai panaudojamos folklorinės šventės apeigos ir folkloro kolektyvų koncertiniai numeriai. Programoje panaudojama daug tradicinės ar folklorinės šventės elementų: žolynų rinkimas, eisenos su deglais, būrimas iš surinktų žolynų, saulės palydėjimo apeigos, šventinio laužo uždegimas, vainikėlių su įtaisytomis žvakutėmis plukdymas vandens telkinyje, paparčio žiedo ieškojimas ir t. t. Visiems šiems elementams parenkamos atitinkamos dainos ar meno

Žolynų „aukojimas“. Janionių piliakalnis, Širvintų r., 2009 m.

Ežero aplankymas, vainikėlių plukdymas. Aukštadvario regioninis parkas, Aukštadvaris, Trakų r., 2008 m.

kolektyvų kūriniai. Drauge visa tai įgyja scenai pritaikytas formas. Rečiau pasitaiko modernių tradicijos interpretacijų, kurios kiekvienu konkrečiu atveju priklauso nuo individualaus scenaristo ar meno kolektyvo vadovo supratimo.

Kita vertus, šiuolaikinėse masinėse miesto šventėse visuomet aptiksime tokių komercinių aspektų kaip amatininkų gaminių mugė, įvairiais gėrimais, maistu bei populiariosios kultūros produktais prekiaujančiųjų palapinės. Siekiant pritraukti į šventę jaunimą, dažniausiai organizuojamas populiariosios muzikos koncertas.

Šv. Jonas
Nepomukas.
Autorius Adolfas
Teresius. 2013 m.

Šventųjų Jonų vaizdavimas liaudies skulptūroje

Lietuvių liaudies mene buvo populiarios dviejų šventųjų Jonų skulptūros – šv. Jono Krikštytojo ir šv. Jono Nepomuko. Nors nepanašios nei šių šventųjų gyvenimų istorijos, nei ikonografinis jų vaizdavimas, kaimo žmonės juos dažnai painiodavo. Nerečiau abi skulptūros, ypač Žemaitijoje, būdavo vadinamos meilybiniu šv. Jonelio vardu. Šiuos skirtingus šventuosius vienija liaudyje paplitusi abiem bendra jų veiklos samprata – apsauga nuo nelaimių prie vandens ir vandenyje, vaikuoklių ir piktųjų dvasių. Todėl šv. Jono Krikštytojo ir šv. Jono Nepomuko skulptūros būdavo paminkluose, stovinčiuose prie vandens telkinių: ežerų, upių, upelių, šaltinių, pelkių. Jos saugodavo keliaujančius per tiltus.

Šv. Joną Krikštytoją liaudies skulptoriai vaizdavo krikštijantį Kristų, todėl ši skulptūrinė kompozicija dar vadinta Kristaus krikštu. Nors krikščioniškojoje ikonografijoje šv. Jonas Krikštytojas vaizduotas ir kitaip, kaimo žmogus greičiausiai pasirinko jam labiausiai suprantamą, jo manymu, svarbiausią akimirką iš šv. Jono Krikštytojo gyvenimo. Skulptūrinė grupė susideda iš Kristaus ir šv. Jono figūrų bei virš jų galvų plevenančios Šventosios Dvasios, kuri, pagal legendą, krikšto metu balandžio pavidalu nusileido iš dangaus. Kairėje rankoje šv. Jonas laiko nendrinį kryžių ilgu plonu stiebu, dešinėje – indą, iš kurio pila vandenį Kristui ant galvos.

Šv. Jonas Nepomukas – čekų kilmės šventasis. Jo kultą išplatino jėzuitai, kontrreformacijos metu kovodami prieš protestantus, nepripažįstančius išpažinties. Šv. Jonas Nepomukas buvo kunigas. Pagal vieną iš pasakojimų, jis buvo įmestas į upę dėl to, kad atsisakė išduoti išpažinties paslaptį. Nuskendusio Jono Nepomuko kūną padėjo surasti 5 žvaigždžių nimbas, pasirodęs ant vandens. Liaudies skulptorių drožtos šv. Jono Nepomuko skulptūros nenutolo nuo bažnytinės vaizdavimo tradicijos: jis stovi su kunigo drabužiais, balta kamža, vienoje rankoje laiko kryžių su Nukryžiuotu juo, o kitoje – palmės arba lelijos šakelę, kartais knygą, galvą puošia penkių žvaigždžių nimbas. Šv. Jono Nepomuko skulptūrėlės taip pat dažnai buvo statomos ir kapinėse. Jo būdavo prašoma užtarimo, atgailaujant už padarytas nuodėmes.

JONINIŲ ŠVENTĖ ATSIMINIMUOSE

Pasakoja Petras Zalanskas:

Raganos Jono rytą anksti pasikelia, saulei netekėjus, pasiima taračkinį. Tas taračkinis būna tokis keturkampis, ir ilgi kutai. Raganos tuo taračkiniu po visų pievų rasas tąso, kad jis pasidarytų visas šlapias. Per kieno pievą pertęsia, iš to kaimyno karvės pieną paima. Ragana, parėjusi namo, tą taračkinį išgręžia drūtai, kad neliktų nei kiek vandens. Paskui tą vandenį atiduoda savo karvėm išgerti. O tą taračkinį pakabina ant sienos, pasistato kibirą, tuos kutus traukia kaip karvės spenius, o karvių tų mini plauką – margė, juodė, baltoji, žaloji, pašoji – kokio būna plauko tų kaimynų karvės... Žmonės taip sako, kad raganos primelžia kelis kibirus pieno. Dar ne viskas. Po kiek laiko tos raganos pasiima tą taračkinį ir (...) stengiasi suduoti tom karvėm, katrų ji pieną valgys.

Čiulba ulba sakalas: Petro Zalansko tautosakos ir atsiminimų rinktinė. V., 2008. P. 287.

Sutartinės

Per daugelį kalendorinių švenčių būdavo atliekamos savitos dainos – sutartinės. Tai – vienas seniausių, archajiškiausių lietuvių liaudies meno reiškinių, unikalus lietuvių tradicinės muzikos fenomenas.

Sutartinių pavadinimas kildinamas iš veiksmažodžio „sutarti“ („derėti“). Sutartinėms atlikti reikia iš tiesų ypatingo sutarimo, susiklausymo, visų atlikėjų – giedotojų – vienas kito pajautimo. Liaudyje gyvavo ir kitokie šių kūrinių pavadinimai: *kapotinės, palaistinės, giedotinės, saugės* ir t. t., o apie jų dainavimą buvo sakoma – *tūtuoja, kudoja, kudekuoja, gieda, vyrai – bauboja*.

Sutartinės sujungia muziką, dainuojamąjį tekstą ir choreografiją. Dažniausiai šoka tik tie atlikėjai, kurie tuo metu gieda sutartinių tekstą. Šokama nesudėtingai – judama paprastuoju, trepsimuoju, pačiuožiamuoju žingsniu.

Sutartinių tekstas išsiskiria visų pirma tik šiai kūrybos rūšiai būdingais nuolat pasikartojančiais garsažodžiais: *čiūto, dauno, sodauto, ladūto, lingo, linagaučio, rilingo, sidi-jo, tatato* ir kt. Daugelio garsažodžių prasmės, deja, jau nebežinome, nebesuprantame.

Teigiama, kad sutartines paprastai giedodavo moterys, o instrumentinius kūrinius skudučiais, daudytėmis, kanklėmis ir kt. instrumentais atlikdavo vyrai. Išskirtinis sutartinių bruožas – vienu laiku skamba skirtinga melodija, giedamas skirtingas tekstas, šokama skirtinga choreografija.

Šie kūriniai įvairiai klasifikuojami. Pagal atlikimo būdą, atlikėjų grupes, jų skaičių išskiriamos *dvejinės, trejinės, keturinės sutartinės* ir kt.

Sutartinės jau nuo XX amžiaus pradžios yra tapusios vienu ryškiausių lietuvių kultūrinės tapatybės simbolių. Spėjama, kad pirmosios stilizuotos šokamųjų sutartinių kompozicijos galėjo būti sukurtos ir scenoje parodytos dar prieš Antrąjį pasaulinį karą. Dabar jos skamba įvairių folkloro puoselėtojų susiėjimuose, įvairiose koncertinėse programose, sutartinėmis grindžiama ir šiuolaikinių kompozitorių kūryba.

2010 metų lapkričio 16 dieną Lietuvių polifoninės dainos – sutartinės buvo įtrauktos į UNESCO reprezentatyvųjį žmonijos nematerialaus kultūros paveldo sąrašą.

Sutartinė

KUPOLIO ROŽE

Giedotojos pasidalija į dvi grupes – *rinkėjų* ir *pritarėjų* partijas. Tuomet vienos renka rinkinį (t. y. gieda prasminį tekstą), o kitos tuo pačiu metu nuolat kartoja pritarinį (t. y. savarankiška melodija gieda refreną).

Rinkėjos:

Kupolio rože,
Kur buvai, Jonai?
Rugių laukely
Rugius lunkei?

Pritarėjos:

Kupolijėla,
Lioi, lelijėla.
Kupolijėla,
Lioi, lelijėla.

Lingu palingu balti suoleliai: kalendorinės dainos. Vilnius: LLTI, 2009. P. 263.

Trejinė sutartinė

Šią sutartinę dažniausiai šokdavo, giedodavo merginos ir moterys. Sutartinės pradžia visos giedotojos pasidalydavo į tris grupes, kiekvienoje – po dvi tris ar daugiau. Sustodavusios į eilę, o savo grupėje susikabindavo vienos kitoms į parankes.

Šį kūrinį visos merginos atlikdavo (t. y. dainuodavo ir šokdavo) taip pat, tačiau kiekviena grupė įstodavo kitu laiku. Kai pirmoji grupė pradeda dainuoti *Laduto, laduto, ladutėla laduto* ir eiti aštuonis žingsnius pirmyn, kitų merginų grupės stovi vietoje ir nedainuoja.

Pirmajai merginų grupei toliau dainuojant tekstą *Kas ten teka? Laduto, ladutėla laduto* ir einant atbulomis atgal į savo vietas pačiuožiamuoju žingsniu (t. y. žengiant dešine koja atgal ir kairę koją pritraukiant prie dešinės), antrosios grupės merginos pradeda dainuoti sutartinės tekstą nuo pradžios ir eina pirmyn aštuonis paprastuosius žingsnius. Trečioji merginų grupė dar stovi ir nedainuoja.

Trečioji merginų grupė įstoja nuo pradžių tuomet, kai antroji grupė jau dainuoja *Kas ten teka? Laduto, ladutėla laduto* ir eina atbulomis atgal į savo vietas pačiuožiamuoju žingsniu. Tuo metu pirmoji merginų grupė stovi, nedainuoja, išlaukia ir vėl pradeda eiti aštuonis žingsnius pirmyn tuomet, kai trečioji grupė traukiasi atbulomis atgal.

Taip pasikeisdamos visos trys merginų grupės išdainuoja visą sutartinės tekstą, skirtingu metu juda pirmyn, atgal ir pastovi. Baigia kūrinį taip pat skirtingu laiku – pirmiausia pirmoji grupė, po to – antroji, vėliausiai – trečioji.

Sutartinė

LADUTO, LADUTO

Laduto, laduto, ladutėla laduto.
Kas ten teka? Laduto, ladutėla laduto.

Laduto, laduto, ladutėla laduto.
Saulė teka, laduto, ladutėla laduto.

Laduto, laduto, ladutėla laduto.
Iš kur teka, laduto, ladutėla laduto.

Laduto, laduto, ladutėla laduto.
Per dvarelį, laduto, ladutėla laduto.

Čapaitė, J. *Šalavijo rūtelė*, I dalis. Klaipėda, 1994. P. 95–96.

Šv. Petro ir Povilo diena

Senesniais laikais daugelyje Lietuvos vietovių populiarsnė šventė buvo ne Šv. Jono diena, o Petrinės (Šv. apaštalų Petro ir Povilo diena – birželio 29 d.) ir Petrinių atlidai. Didžiausi iš jų vykdavo Vilniuje ir Šiauliuose.

Kaip oficiali šventė ir nedarbo diena, *Petrinės* buvo reglamentuotos dar 1925 m. priimtame Švenčių ir poilsio įstatyme; tiesa, 1930 m. iš pagrindinių švenčių sąrašo buvo išbrauktos ir vėliau šio statuso niekada nebeatgavo.

Petras (iš dalies ir Povilas) buvo populiarius lietuvių vardai, todėl tradicinėje lietuvių kultūroje buvo įprasta švęsti šiuos vardus turinčių žmonių varduves.

Žemdirbių kalendoriuje Petrinės (kaip ir Joninės) žymėjo šienapjūtę. Be to, *Petrinės* – tai jau ir dienų trumpėjimo pradžia: saulė „atšoka atgalios“, nustoja kukavusi gegutė. Tikima, kad jeigu ji dar kukuoja kokias dvi savaites po Petrinių, galima laukti ilgo rudens, pasnigs labai vėlai.

Šiuo metu, kaip šventė, *Petrinės* nėra populiarios (išimtis – parapijos, kuriose populiarius Petrinių atlidai ar Petro varduvių šventimas). Jų reikšmė ypač sumažėjo dėl Joninių šventės populiarinimo atgavus nepriklausomybę.

Užduotys:

- Kaip jūsų šalyje paminima Šv. Jono diena? Pasvarstykite, kokie šventės elementai būdingi tiek Lietuvai, tiek jūsų kraštui ir kas skiriasi.
- Kokie buvo svarbiausi lietuvių tradicinės Joninių šventės akcentai? Kaip laikui bėgant keitėsi Joninių šventė?

Šventas Jokūbas – rugių pjovėjas.

Jonas – darbų ponas, Ona – grūdų ponia.

Ona gera žmona: duoną kepė, su sviesteliu tepė.

Iki Onos ir po karklynu sienas išdžiūna, o po Onos ir ant karklyno neišdžiūna.

Šiltas Jokūbas, šaltos Kalėdos.

Jokūbas kūdas: mėsos tik bliūdas, sriubos tik šaukštas, mašnos dvi gniauštos.

Užsiėmusi darbu kaip Morta.

LIEPA

1

2

3

4

5

6 Valstybės (Lietuvos karaliaus Mindaugo karūnavimo) diena

7

8

9

10 Septynių brolių miegančių diena

11

12

13

14

15

16 Karmelio kalno Švenčiausioji Mergelė Marija (Škaplierinė)

17

18

19

20

21

22

23

24

25 Šv. Jokūbo diena

26 Šv. Onos diena (Oninės)

27

28

29 Šv. Mortos diena

30

31

Valstybės (Lietuvos karaliaus Mindaugo karūnavimo) diena

Liepos 6-ąją minima Lietuvos valstybės įkūrėjo kunigaikščio Mindaugo vainikavimo karaliumi šventė – Valstybės diena. Žmonės ją dažniausiai vadina *Mindauginėmis*. 1253 m. liepos 6 dieną buvo karūnuotas pirmasis ir vienintelis Lietuvos karalius Mindaugas. Nepaisant to, kad jo mėginimas sukurti nacionalinę monarchiją nebuvo sėkmingas, šio valdovo suformuotas politinis darinys padėjo pamatus Lietuvos valstybingumui. Nors 1918 metais sukurta moderni tautinė lietuvių valstybė turi ne itin daug tiesioginių ryšių su Mindaugo suvienyta Lietuva, Lietuvos gyventojų istorinėje atmintyje šiuolaikinis valstybingumas tiesiogiai išplaukia iš Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės.

Mindaugo karūnavimo diena buvo minima ir tarpukario Lietuvoje, tačiau įgyti daugiau reikšmės nespėjo. Mindaugo karūnavimo dieną vėl švęsti liepos 6-ąją pasiūlė istorikas prof. E. Gudavičius 1989 metais. Lietuvos Respublikos Seimas 1990 metų spalio 25 dieną priimtu įstatymu „Dėl švenčių dienų“ Liepos 6-ąją paskelbė valstybės švente.

Nepaisant to, kad Mindaugo karūnavimo diena yra palyginti moderni šventė, šią dieną pamėgsta vis daugiau žmonių. Nuo kitų valstybinių švenčių ji skiriasi mažesniu oficialių renginių skaičiumi ir kasmet populiarėjančiais pramoginio pobūdžio su Lietuvos istorija, kultūra susijusiais viešais renginiais. Pavyzdžiui, Gyvosios archeologijos dienosose senojoje Lietuvos sostinėje Kernavėje arba Kultūros nakties Vilniaus senamiestyje renginiuose visad būna gausu lankytojų.

Valstybės dienos minėjimas neapsieina be oficialių renginių. Vilniuje tradiciniais Mindaugo karūnavimo dienos renginiais tapo Valstybės apdovanojimų įteikimas Lietuvos Respublikos Prezidentūroje, iškilminga valstybės vėliavų pakėlimo ceremonija ir Lietuvos Respublikos Prezidento sveikinimas Simono Daukanto aikštėje. Kaune, Vytauto Didžiojo karo muziejaus sodelyje, tradiciškai iškeliamą Vyčio Kryžiaus ordino vėliava. Egzistuoja labai graži ir unikali Liepos 6-osios tradicija, kilusi iš visuomeninės iniciatyvos – lygiai 21 valandą iš anksto paskelbtoje vietoje, gamtoje arba namuose,

Paminklas Lietuvos karaliui Mindaugui, Vilnius

tačiau kartu su visa Lietuva ir po visą pasaulį pasklidusiais lietuviais užtraukti valstybės himną – Vinco Kudirkos „Tautišką giesmę“.

Mindaugo karūnavimo diena išsiskiria ir koncertinių, kultūrinių ir sporto renginių gausa. Vilniečiai kasmet organizuoja tradicinį bėgimą, skirtą Valstybės dienai ir Žalgirio mūšio metinėms (mūšis vyko 1410 m. liepos 15 d.) paminėti. Kaune jau tradicija tapo per Mindaugines rengti tarptautinį festivalį „Operetė Kauno pilyje“. Šis nemo-kamas renginys vyksta po atviru dangumi prie Kauno pilies ir sutraukia tūkstančius kauniečių ir miesto svečių. Šventinių koncertų, sporto renginių nestokojama ne tik didžiuosiuose Lietuvos miestuose, bet ir mažesniuose miesteliuose. Pavyzdžiui, Medininkuose (Vilniaus rajone) ant Juozapinės kalno vyksta Mindaugo sidabrinio žiedo lankininkų turnyrai, čia pat priimamos ir karių priesaikos.

Dainų šventė Kulautuvoje, Kauno r., 2012 m.

Dainų šventės

Lietuvoje po nepriklausomybės paskelbimo įsitvirtino tradicija rengti Dainų šventę kas ketveri metai liepos pradžioje, minint Mindaugo karūnavimo dieną. Šis renginys į sostinę Vilnių sukviečia atlikėjus iš įvairiausių Lietuvos miestų, miestelių ir lietuvius iš viso pasaulio.

2003 m. UNESCO pripažino Estijos, Latvijos ir Lietuvos dainų ir šokių švenčių tradiciją bei simboliką žmonijos žodinio ir nematerialaus kultūros paveldo šedevru, o

VII moksleivių dainų šventės „Mūsų vardas – Lietuva“ ansamblių vakaro programa „Tai gražiai, gražiai mane augino“. Vilnius, 2012 m.

Kauno miesto dainų ir šokių šventė. Šoka Kauno miesto tautinių šokių jaunučių kolektyvai. Kaunas, 2012 m. Iš VDU Kultūrų studijų ir etnologijos katedros Elektroninės duomenų bazės (VDU ER 2384 / 19)

2008 m. Dainų ir šokių švenčių tradicija Baltijos valstybėse įrašyta į Reprezentatyvųjų žmonijos nematerialaus kultūros paveldo sąrašą.

Dainų švenčių programos šiuo metu apima gausybę įvairių žanrų meninių pasirodymų, koncertų, kurių pagrindiniai šie: Folkloro diena, Ansamblių vakaras, Šokių diena, Dainų diena.

Apžvelgiant istoriją, pirmoji visuotinė dainų šventė įvyko 1843 metais Šveicarijoje, Ciūriche. Lietuvai dar esant Rusijos imperijos dalimi, 1906 metais Vilniuje buvo numatyta surengti visos Lietuvos dainų šventę. Deja, dvasininkijos protestai (nes šios šventės

laikas sutapo su Devintinių atlaisdais), organizuotumo stoka, tarpusavio nesutarimai šį sumanymą sužlugdė. Tačiau idėja puoselėta toliau, ir 1924 metais buvo surengta pirmoji visos Lietuvos dainų šventė Kaune; ji tuo metu vadinta Dainos diena. Iki Antrojo pasaulinio karo dainų šventės dar buvo surengtos du kartus (1928 m. ir 1930 m.).

Organizuojant dainų šventes po Antrojo pasaulinio karo, koncertinių renginių daugėjo: nuo 1950 metų Dainų šventę papildė Šokių diena, nuo 1970 metų – Ansamblių vakaras ir kt. Sovietiniais metais dainų šventės Lietuvoje tapo itin populiarios, buvo rengiamos ne tik respublikinės, bet ir mažesnės dainų šventės rajonuose, įvairiuose miestuose. Patys renginiai pritraukdavo vis daugiau dalyvių. Dainuodavo, šokdavo, muzikuodavo visų kartų atlikėjai – ir vaikai, ir jaunimas, ir suaugusieji. Ilgainiui pradėtos atskirai organizuoti Moksleivių dainų šventės, o Lietuvos, Latvijos ir Estijos studentai surengė bendrą dainų ir šokių festivalį „Gaudeamus“, kuris paeiliui vyksta visų trijų valstybių sostinėse.

Sovietiniais metais dainų šventės buvo organizuojamos įvairiose tuometinėse sovietinėse respublikose, kuriose renginiai dažniausiai apsiribodavo vien chorų koncertais. Nors šios šventės ne sovietinės kilmės, tuo laikotarpiu jos buvo smarkiai sovietizuotos – repertuaru, atributika ir simbolika turėjo atiduoti duoklę tuometinei ideologijai.

Analizuodamas, kodėl tokie masiniai renginiai išnyko Vakarų Europos valstybėse ir buvusiose sovietinėse respublikose, žymus lietuvių dainų švenčių organizatorius V. Jakelaitis jų nenykimą grindė tuo, kad stokota nacionalumo idėjos arba ji nebuvo aktuali. O Pabaltijo respublikose sovietiniais metais masinis dainų ir šokių švenčių judėjimas istoriškai tapo viena svarbiausių tautiškumo ugdymo priemonių, skatinančių trijų šalių – Lietuvos, Latvijos ir Estijos – bendrumo ir vienybės jausmą, įkvepiantį vilties ateityje atkurti savarankiškas valstybes.

Atkūrus nepriklausomybę, dainų švenčių tradicija šiose valstybėse išliko. Pasaulyje tik Baltijos valstybės iki šių dienų išsaugojo dainų šventes kaip savo nacionalinės kultūros ir tautinės savimonės unikalumą.

Šiomis dienomis dainų šventės skatina visus Lietuvos meno kolektyvus stengtis ir siekti patekti į patį didžiausią ir prestižiškiausią masinį renginį. Jo mastą rodo tai, kad 2009 metais Dainų šventėje, skirtoje paminėti Lietuvos vardo tūkstantmečiui, dalyvavo apie 40 tūkstančių įvairiaus amžiaus dainininkų, šokėjų, muzikantų ir kitų atlikėjų ne tik iš Lietuvos, bet ir iš viso pasaulio lietuvių bendruomenių.

Oninės

Liepos 26 diena krikščioniškoje liturgijoje skirta Švč. Mergelės Marijos tėvams – šv. Onai ir Joakimui paminėti.

Lietuvoje šią dieną pagerbiama tik Švč. Mergelės Marijos motina šv. Ona – moterų, našlių, jūrininkų, kalnakasių ir įvairių amatininkų globėja. Kai kur Lietuvoje ji buvo laikoma ir saugotoja nuo gaisro, ugnies.

Liaudiškoje tradicijoje ši diena dažniausiai vadinama tiesiog *Oninėmis*. Šventė geriausiai žinota tose parapijose, kuriose vykdavo Oninių atlydai. Ona buvo ir labai populiarus lietuvių moterų vardas, todėl šventės išvakarėse sveikintos varduves švenčiančios Onos.

Liaudiškoje tradicijoje Oninės taip pat yra tarsi simbolinė pirmojo derliaus šventė: būtent tuo laiku prisirpsta uogos, kasamos pirmosios vasarinės bulvės ir t. t. Oninės siejamos ir su rugiapjūtės pradžia.

Šv. Onos skulptūrinė kompozicija

Šv. Ona dažnai vaizduota liaudiškose skulptūrose. Jos kultą aktyviai palaikė ir plėtė bernardinai. Lietuvių liaudies mene dažniausias siužetas – Marijos mokymas. Skulptūrinėje kompozicijoje vaizduojama Marija, stovinti prie šv. Onos arba sėdinti jai ant kelių ir besimokanti skaityti. Šv. Ona rankose laiko atverstą knygą. Kartais šv. Onos ir Marijos galvas puošia karūnos; drabužiai, ypač Marijos, puošnūs, ištapyti augaliniais ornamentais. Manoma, kad Lietuvoje būtent šis šv. Onos vaizdavimo siužetas išpopuliarėjo po 1863 m. sukilimo. Vaizdinys priminė to meto gyvenimišką situaciją, kai, uždraudus lietuviškas mokyklas, motinos slapta mokė vaikus skaityti. Šv. Onos skulptūrinę kompoziciją galima laikyti savotišku lietuvių kalbos išsaugojimo simboliu.

*Šv. Onos
skulptūrinė
kompozicija.
Autorius
Dovydas
Teresius.
2007 m.*

Pasakojimas apie senovės šventes

Kitą kartą labai daug buvę švenčių: Kalėdų – trys dienos, Velykų – trys dienos, Sekminių – trys dienos, šventas Jokūbas, šventa Ona ir daug kitų. O kad pripuldavai šventas Jokūbas pėtnyčioj ar panedėlyj, tai pačiame darbymetyj būdavai trys dienos švenčių. Tai tada jau žmonys, kad būdavai kokie lytingi metai, tai tada tų švenčių nebežiūrėdavai, bet greibdavai, veždavai ir mesdavai į nampuses. Teip tas šventes vieną metą ėmė ir panaikino – apė tą laiką, kad maskoliai mūsų kraštą užėmė. Užtai kiti sako, kad maskoliai mūsų tas šventes panaikino. Tai daugiau tą metą vasarą kad užėjus vėtra, tai kad išlaužė po Girelmiškį, po Didmiškį (apė Trumpaičių sodžių joniškiečiuos) medžius. Jau tai mat velns supyko, kad jau mažiau žmonys griekų bepadarys.

Užrašyta 1901–1910 m. *Juodoji knyga*. T. 12. Surinko Jonas Basanavičius. Sudarė Kostas Aleksynas. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2004. P. 303.

Užduotys:

- Palyginkite Lietuvos valstybines šventes ir pasakykite, kuo Valstybės (Lietuvos karaliaus Mindaugo karūnavimo) diena skiriasi nuo kitų valstybinių švenčių?
- Pasvarstykite, kodėl Dainų šventės tradicija išliko Lietuvoje, Latvijoje ir Estijoje, o kitose šalyse išnyko.

Lig švento Roko šienas ir po kūlynu džiūsta, o po šv. Roko – nè ant kūlyno.
Vartosi kaip tik šventas Laurynas ant blėkos.
Nuo švento Lauryno busilas išskrenda.
Dieną švento Lauryno vaikai apstoja lazdyną.
Žolinė – dabinčius, Ražancava – kabinčius, Visų šventė – mentė.
Lig Baltramiejaus bręsta, po Baltramiejaus vysta.
Nuo šv. Baltramiejaus velnias į vandenį geležį įkiša.
Ant Blovieščiaus garnys atvyksta, po Baltramiejaus išnyksta.

RUGPJŪTIS

1

2

3

4

5

6

7

8

9

10 Šv. Lauryno diena

11

12

13

14

15 Švč. Mergelės Marijos Dangun ėmimo diena (Žolinė)

16 Šv. Roko diena

17

18

19

20

21

22

23

24 Šv. Baltramiejaus diena

25

26

27

28

29

30

31

Žolinė. Bažnyčiai aukojama naujo derliaus duona. Lietuvos liaudies buities muziejus Rumšiškėse, 2010 m. Iš LLBM archyvo

Žolinė

Rugpjūčio 15-ąją katalikiškas pasaulis mini Švč. Mergelės Marijos ėmimo į dangų dieną.

Daugelyje Lietuvos bažnyčių buvo rengiami Žolinės atlidai. Ypač išsiskyrė Žolinės atlidai Pivašiūnuose (Alytaus r.): ten dar XVII amžiuje bažnyčioje pradėjo garsėti stebuklais Švč. Marijos paveikslas. XX amžiaus pabaigoje jis buvo vainikuotas popiežiaus palaiminta karūna ir šiam paveiksliui suteiktas Nuliūdusiųjų paguodos titulas. Labai populiarūs ir Žolinės atlidai Krekenavoje (Panevėžio r.), kurios bažnyčioje taip pat itin gerbiamas Dievo Motinos paveikslas.

Lietuvių liaudiškojoje tradicijoje ši diena buvo ir tebėra vadinama tiesiog **Žoline**. Ši šventė yra tarsi simbolinis slenkstis tarp vasaros ir rudens, susijusi ne tik su katalikiškomis apeigomis, bet ir su svarbių ūkio darbų pabaiga: maždaug tuo laikotarpiu baigiami pjauti javai, džiaugiamasi nauju derliumi.

Tą dieną, remiantis etnografinė medžiaga, kai kuriose Lietuvos vietovėse buvo apžiūrima sėkla naujai sėjai; iš naujo derliaus kepama duona, ja vaišinami ubagai. Į bažnyčių neštos rugių varpos, įvairūs žolynai, pirmosios tais metais išaugintos daržovės, kad pamaldų metu būtų pašventintos, taip simboliškai dėkojant už metų derlių. Į bažnyčių šią dieną nešamos ir gėlių puokštelių, į kurias pridedama ir darželio gėlių, ir vaistinių augalų. Buvo tikima, kad jei į bažnyčią ateisi be gėlių, velnias į rankas įbruks savo uodegą. Per Žolinę gėlių į bažnyčią nešamos iki šių dienų, nepaisant to, kad šios šventės sąsaja

*Žolinių puokštė.
Dieveniškės, Šalčininkų r., 2012 m.*

Žolinių puokštės, sukurtos Lietuvos liaudies buities muziejaus darbuotojų. Rumšiškės, Kaišiadorių r., 2013 m. Iš LLBM archyvo

su javapjūtės pabaiga nutrūko, daugumai žmonių apsigyvenus miestuose ir nebeužsiimant tradiciniais verslais.

2000-aisiais Žolinė buvo įtraukta į valstybinių švenčių sąrašą ir paskelbta nedarbo diena. Ši šventė Lietuvoje neitin populiari, bet kadangi ji yra vasarą, daugelis lietuvių šiandien džiaugiasi papildoma nedarbo diena, kurią galima išvykti į gamtą.

Kai kuriose Lietuvos parapijose populiariesni buvo ne Žolinės, o **Šv. Roko** atlidai, vykę rugpjūčio 16 d. Lietuvoje šv. Roko kultas sustiprėjo XVIII amžiaus pradžioje Vilniuje, vėliau ir Kaune, įsteigus rokitų kongregacijos vienuoliją. Vieni garsesnių Šv. Roko atlidų Lietuvoje vyko Kražiuose, Kelmės rajone; juos išpopuliarino vienuoliai rokitai. Šv. Roko liaudies pamaldumo praktikos ypač išpopuliarėjo Žemaitijoje. Melsti sveikatos ir kitų malonių į Kražius vykdavo maldininkai bei ligoniai iš visos Žemaitijos ar net tolimesnių apylinkių. Gerai žinomi ir Šv. Roko atlidai Gruzdžiuose (Šiaulių r.), Surviliškyje (Kėdainių r.) ir kt.

Lietuvių Žolinės šventė Punske. Šventei papuošta bažnyčia. Punksas, Lenkijos Respublika, 2008 m.

ŠVENČIŲ ATSPINDŽIAI GROŽINĖJE LITERATŪROJE

Žolinė

Žmonės džiaugėsi gražiu šventu žolinės rytmečiu. Kur tik kreipiesi arba akį užmesi, visur numanyti šventė. Po laukus žmonių – nė gyvos dvasios. Užtai keliai ir takai pilni, būriai vilnyte vilnija: pėsti, raiti, važiuoti, kits kitą pralenkdami, visi skubėjo į bažnyčią. Kiekviena moteriškė su žoline, kaip su šluota, rankoj, suskinta visokių lauko žolelių. Kur senesnių, mažne kiekvienoj žolinė, riogsojo išsisklaidęs piktadalgis.

Pilnas jau šventorius, pilnas miestelis žmonių. Špitolės kieme ir pašventoryje pilnai pristatyta vežimų, o vis dar tebeina ir tebevažiuoja keliais, tarytum nė gyvos dvasios nebeliko po kiemus ir sodas: visi sutvino į bažnyčią.

Ištrauka ir Žemaitės apsakymo „Petras Kurmelis“. Žemaitė. *Prie užvertos langinės*. Vilnius, 1978. P. 107.

Užduotys:

- Kodėl per Žolinę žmonės nešėsi ir tebesineša į bažnyčią gėlių puokštes? Patsvarstykite, kaip laikui bėgant pasikeitė šių puokščių augalai bei prasmė.
- Prisiminkite, ar jūsų krašte yra tokia šventė(-ės), kurios(-ų) metu šventinami žolynai, derlius. Kuo ši šventė(-ės) panaši(-ios) į lietuviškas Žolines?

Žolinių puokštė. Dieveniškės, Šalčininkų r., 2012 m.

Gimdama Marija gerai daro – bobų vasarą atidaro.

Nuo Mykolo žiema ir nuo Mikulo vasara.

Šventas Mykolas ledo lazda įkiša.

Švento Kryžiaus sulaukęs, kirpk avis nebtraukęs.

Linksmas kaip pavasaris, turtingas kaip ruduo.

Geras vaisius ilgai noksta.

Be šiaudų nebus grūdų.

RUGSĖJIS–SPALIS

Mokslo ir žinių diena (Mokslo metų pradžia)	1	
	2	
	3	
	4	
	5	
	6	
	7	
Švč. Mergelės Marijos gimimas (Šilinės)	8	
	9	
	10	
	11	
	12	
	13	
Šventojo Kryžiaus išaukštinimas (Kryžiai)	14	
	15	
	16	
	17	
	18	
	19	
	20	
Šv. Mato diena	21	
Rudens lygiadienis. Baltų vienybės diena	22	
	23	
	24	
	25	
	26	
	27	
	28	 Šv. Simono ir Judo (Tado) diena (<i>Simajudas</i>)
Šv. Mykolo diena (Mykolinės)	29	
	30	 Helovinas
	31	

Šilinės

Rugsėjo 8 d. Lietuvoje pažymimas Švč. Mergelės Marijos gimtadienis. Tai – gana išskirtinė krikščioniška šventė, nes krikščionys labiau pabrėžia mirties dienos pažymėjimą, o ne gimtadienius, nes mirtis reiškia žengimą į amžinąjį gyvenimą. Išimtis – Jėzaus, Marijos ir šv. Jono Krikštytojo gimtadieniai.

Švč. Mergelės Marijos gimimo dienos proga jau nuo pat rugsėjo pradžios Lietuvoje buvo rengiami atlidai (beje, daugelyje krikščioniškų šalių to nėra). Iš jų ypač išsiskyrė Raseinių rajone, Šiluvoje, rengiami atlidai. Jie pradėti švęsti XV amžiuje Marijos garbei čia pastačius bažnyčią. Dauguma pirmųjų bažnyčių Lietuvoje skirtos būtent Marijai. Šiluvos bažnyčioje stebuklingu laikomas Dievo Motinos su Kūdikiu paveikslas, kuris vėliau buvo vainikuotas popiežiaus pašventintomis karūnomis. Pasakojama, kad Šiluvoje apie 1608 metus apsireiškė Marija: Švč. Mergelę Mariją pamatę kaimo piemenys, ganydami bandą. Šis Švč. Mergelės Marijos apsireiškimas yra vienas pirmųjų apsireiškimų Europoje; beje, įvykęs kalvinistams (o ne katalikams), kurių tuo metu buvo gausu apylinkėse ir kurie buvo užėmę anksčiau katalikams priklausiusią parapiją.

Nuo šių Šiluvos atlidų kilo ir populiarus bendrinis Lietuvoje šios šventės pavadinimas – **Šilinės**. Šiluvos atlidai sutraukdavo minias žmonių net iš tolimiausių parapijų. Į atlaidus atvykstantys maldininkai paskutinius kilometrus iki bažnyčios neretai eidavo (kai kada ir dabar eina) atsiklaupę ant kelių.

Šilinių šventė Lietuvoje tarpukariu buvo susieta ir su valstybei svarbiais istoriniais įvykiais, laikyta valstybine švente. Kaip svarbi šventė ir oficiali nedarbo diena, rugsėjo 8 diena buvo reglamentuota tarpukario Lietuvoje 1925 m. priimtame Švenčių ir poilsio įstatyme. Atitinkamoje 1930 m. įstatymo redakcijoje ši diena buvo paskelbta Tautos švente (remiantis istoriniu faktu, kad 1430 m. rugsėjo 8 d. turėjo įvykti LDK didžiojo kunigaikščio Vytauto karūnavimas Lietuvos karaliumi). 1938 metų Lietuvos Konstitucijoje ši diena laikoma valstybine švente greta Vasario 16-osios ir vadinama diena, skirta „Senosios Lietuvos didingai praeičiai minėti“. Tiesa, reikia pažymėti,

kad sovietinis laikotarpis šias Šilinių sąsajas su lietuvių tautiškumu visiškai ištrynė. Atkūrus nepriklausomybę, Šilinių atlaidai vėl išpopuliarėjo: šiuo metu jie vyksta net devynias dienas ir kiekvieną atlaidų dieną meldžiamasi bendromis Lietuvai bei vietos Bažnyčiai aktualiomis intencijomis.

Žemdirbių kalendoriuje Šilinės buvo siejamos su tradiciškai svarbia ūkine veikla – žiemkenčių rugių sėja, pradedama apie Šilinių laiką.

ŠVENČIŲ ATSPINDŽIAI GROŽINĖJE LITERATŪROJE

Šilinių atlidai

Suėjome į pušyną. Jau Šidlava nebetoli. Pavakare maž jau brėkšta; prie to apsiūkė, oras radosi drėgnas, miglotas. Pušynas tankus, tamsus, tarytum į trobą suėjome; giesmių balsas, į miško sieną atsimušęs, garsiai pakilo į padanges. Šidluvos dar nematyti, o varpai skamba, jų garsas maišosi su mūsų giesmėmis. Pušyno gale vėl vartai ištaisyti: čia jau belaukią mūsų šidlaviškiai su gražybėmis ir kunigu. Mūsų būriui prisiartinus, taip pat kryžiai, vėliavos prieš viena kitą lenkėsi, sveikinosi. Mūsų klebonas sustojęs pirmasis prakalbėjo į kunigą:

– Tegul bus pagarbintas Jėzus Kristus!

Pasisveikinęs dievo žodžiais, tęsė:

– Atkeliaujame iš tolo, einame pasveikinti ir garbę atiduoti motinai švenčiausiajai stebuklingai Šidluvoje. Ateina su manim ne mano vieno parapijos avelės; tame būryje yra ir iš tolo, iš Žemaičių gilumo pakeleivių. Priimk mus į atlidus, mokyk mano aveles, kaip savąsias mokai, o dabar vesk mus į bažnyčią, kur yra švenčiausiasis sakramentas, vesk į koplyčią prie panelės stebuklingosios, idant mes atiduotume jai garbę.

Gal buvo aiškiau ir daugiau žodžių pasakyta, bet tokia prasme. [...]

Pabaigus kunigams kalbėtis, traukėme į Šidlavą, per miestelį stačiai į bažnyčią.

Žmonių minios, šalikelėmis miestelyje sustojusios, mūsų laukia. Matyti, ir čia svetimi atkeliaavę. [...].

Suvedė mus į bažnyčią... ne mus, tik mūsų kunigą su padarais; žmonių tokia minia, kur ten sutilps. Daugumas stovėjo prie šventoriaus vartų. Ant šventoriaus vartų, aukštai, iškabintas parašas didžiausiomis raidėmis: „Sveika Marija! Sveiki atėję!“.

Ir čia, mat, mūsų laukė. Bažnyčioje truputį pagiedoję, vėl subarškino vėliavas. Svetas virsta laukan, vėl šidlaviškis kunigas veda mūsų būrį su kunigu į koplyčią. Koplyčioje pagiedojus tris „Sveika Marija“, mūsų klebonas liepė kelmiškes vėliavas, kryžių, altoriuką nunešti padėti į bažnyčią ir eiti poilsio. Dar pasakė: „Rytoj, poryt čia pasimelsim, o sekmadienio rytą aštuntą valandą išeisim atgal namo [...].“

Pamažu ir žmonės ėmė skirstytis: vieni ėjo vietos nakvynei ieškoti, kiti susėdo ant kapų, kiti į koplyčią arba grįžo į bažnyčią.

Varpai skamba, būgnus muša, turbūt bus mišparai. Nuėjęs lindau į bažnyčią [...].

Pasibaigus mišparams, išėjau iš bažnyčios. Lauke jau tikra naktis, žmonių daugybė: tą dieną mes trys būriai atėjome. Kalbos, klegesys tarp žmonių – nieko daugiau tik apie keliones. [...]

Aš slinkau į miestelį veizėtis. Kas tų lapinių, kas to svieto po lapinėmis! Žydams šventė. Žmonės sukasi: pyragų, sūrių, kiaušinių, duonos krūvas prisikrovę. Virtuvai šnypščia, verda. Tos arbatėlės – nors galvą trink. Visur šaukia – po dvi kapeikas stiklinė saldžios, kaip sulos, arbatos. [...]

Traukiu prie koplyčios. Kad čia gražiai begieda – su patriūbočiais, klernetomis... malonu girdėti. Svieto daugybė lauke apstoję klausosi. Lindau į vidų, ir čia svieto kupinai. Daugiau kaip iki pusės koplyčios vainikas žmonių eina keliais prie altorių, per daugumą vos pakruta; o į padėklą pinigai dzingt padzingt lekia ir lekia. [...]

Rytą, saulei pakilus, atsibudau sušalęs. Apie koplyčią tiek pat, maž daugiau svieto kaip iš vakaro. Išlindęs per žmones, kol gavau nusiprausti, apšivalyti, pradėjo varpą mušti. Žmonės tekini būriais bėga ant koplyčios. Prisigrūdo daugybė ant kapų, aplink koplyčią, o viduje jau tiesiog baisu, kai kas jau ir šaukia.

Girdėtis atūžia, atgieda nuo bažnyčios, atveda tytuvėniškius. Ateina su grazybėmis, kaip vakar iš namų. Vėliavos, žibintai, altoriukai, mergos baltos, vainikuotos. [...]. Koplyčioje mišios per mišias eina, langai atdari, lauke viskas girdėti. Bažnyčioje taip pat: prie kelių altorių sykiu mišias laiko [...].

Šventoriuje melstis nebent ausis užsikišus – toks šnekėjimas, tiek kalbų; vis apie keliones, tas kompanijas. Kaip gražiai ėję, kaip buvo išsipuošę – nenustoję šnekėję nė per sumą [...].

Pasilikęs dairausi – svieto kaip skruzdėlynas, o gatvėse vietos yra: mat visi pėsti, maža arklių, maža vežimų, maža vietos tereikia; pakraščiais ubagų eilės sėdi, kai kurie, harmonikomis grieždami, gieda, vaikai maži tėvai klykia. Žmonės, būriais apstoję, klausosi. Kitur varpeliu skambina nebylys, nežmonišku balsu ingzdamas, toliau kitas vėl harmoniką liurlina. Žmogus meta kapeiką, užperka kokią giesmę ir klausosi, kol pagieda.

Ubagai renka kapeikas, pelnosi, vagys irgi savotiškai pelnosi. [...]

Visokiais būdais atlaiduose pelnosi.

Rinkoje skrynių skrynutės pristatinėtos cukrainerių, prie tų jauni vaikinai, seni seneliai ar bobos šaukia atsisėdę, kviečia cukrainerių lošti. [...].

Skausmingoji Dievo Motina, arba Pieta. Paminklas pulkininkui J. Vitkui-Kazimieraičiui atminti. Autorius Adolfas Teresius. Merkinė, Varėnos r., 2003 m.

Marijos vaizdavimas liaudies skulptūroje

Marija yra Lietuvoje dažniausiai vaizduota šventoji. Jos skulptūra buvo įdedama į įvairių formų paminklus – koplytėles, stogastulpius, koplytstulpius ar kryžius, statomus prie namų, pakelėse, prie vandens telkinių, kapinėse ir kitur. Anot tyrinėtojų, lietuviai prie namų stovinčiame paminkle Marijos skulptūrėlę įdėdavo taip, kad ji žiūrėtų į namų pusę. Tikėta, kad tuomet Marija stebi šeimos gyvenimą, prižiūri ir globoja namus, žmones, gyvulius.

Dažniausiai lietuvių liaudies mene sutinkami Švč. Mergelės Marijos Maloningosios, Pietos ir Švč. Mergelės Marijos Skausmingosios siužetai. Vaizduodami šventuosius, liaudies meistrai ne visada laikėsi krikščioniškosios ikonografijos. Mariją jie taip pat vaizdavo savaip, pagal savitą grožio ir šventumo supratimą. Bažnytinėje šventųjų vaizdavimo tradicijoje Marijos drabužių spalvos – balta ir mėlyna, o liaudies skulptūroje drabužiai dažnai būna nudažyti žalia, raudona, auksine ir kitomis spalvomis. Marijos

Koplytėlė su Maloningąja Dievo Motina. Autorius Saulius Lampickas. Šilainės k., Lazdijų r., 2002 m.

apranga gali būti labai puošni arba visiškai paprasta, valstietiška. Kartais Marijai suteikiama „lietuviškų“ bruožų – vaizduojama mėlynomis akimis, geltonais plaukais.

Lietuvių liaudies skulptūroje Marija Maloningoji vaizduota stovinti ant rutulio, o po jos kojomis mėnulis ir žaltys (slibinas). Marijos galvą dengia skraistė arba skara, rečiau karūna su kryželiu viršuje, o kartais ji vaizduota vienplaukė su ant pečių krintančiais ilgais plaukais. Iš nuleistų Marijos rankų sklinda malonių spinduliai.

Skausmingoji Dievo Motina taip pat vaizduojama stovinti. Jos galvą dengia skraistė arba karūna. Marijos rankos sudėtos maldai arba sukryžiuotos ant krūtinės. Į širdį, kuri dažniausiai išdrožta virš Marijos drabužių, susmigę septyni kalvijai – skausmo simboliai.

*Skausmingoji
Dievo Motina,
arba Pietà.
Autorius Adolfas
Teresius. 2007 m.*

Skausmingoji Dievo Motina vadinama ir Pieta (it. *gailestingumas*), tik vaizduojama jau visiškai kitaip – Marija sėdi ir ant kelių laiko nuo kryžiaus nuimto Kristaus kūną. Kartais šią kompoziciją papildė iš abiejų pusių klūpantys arba stovintys angelai. Jie būna sudėję rankas maldai arba su žvakėmis rankose. Dievo Motinos galvą, apdengtą skara, dažniausiai vainikuoja karūna su kryželiu viršuje, rečiau spinduliuojantis nimbas ar dvylikos žvaigždžių nimbas. Ant krūtinės, viršuje apsiausto, taip pat vaizduojama liepsnojanti širdis su į ją įsmigusiais septyniais kalavijais.

Pietos siužetas Vakarų Europoje buvo žinomas jau viduramžiais, tačiau liaudiškasis šios skulptūrinės grupės variantas Lietuvoje turi savitų vaizdavimo bruožų, neaptinkamų kitose šalyse. Vien lietuvių skulptūrai būdingais Pietos elementais laikytini: karūna su kryželiu viršuje ant Dievo Motinos galvos; liepsnojanti širdis su septyniais kardais; žvaigždžių nimbas ir angelai iš šonų. Lietuvoje buvo ir tebėra stiprus Švč. Mergelės Marijos kultas. Greičiausiai siekiant parodyti didžiulę pagarbą, išaukštinti Dievo Motiną, ji dažnai vaizduota su karūna, nimbu. Liaudies skulptoriams tikriausiai nepavykdavo emocijų pavaizduoti judesiu, perteikti veido išraiška, todėl pasitelkdavo papildomas raiškos priemones. Akimirkos tragizmas, motinos skausmas dėl sūnaus mirties buvo perteikiamas per į širdį susmigusių septynių kalavijų simboliką, nupiešiant ant veido ašaras.

Specifinis Pietos bruožas yra ir tai, kad Kristaus kūnas ir angelai paprastai būna daug mažesni nei Marijos figūra. Tyrinėtojai tokią vaizdavimo manierą aiškina dvejopai:

- liaudies meistrai nesąmoningai naudojo viduramžių simboliką, pagal kurią svarbiausias asmuo, šventasis vaizduotas didesnis už kitus, į tą patį siužetą įeinančius asmenis;

- liaudies skulptoriai nesugebėdavo kelių vienodo dydžio figūrų darniai sujungti į vieną kompoziciją.

Kiti Švč. Mergelės Marijos skulptūriniai siužetai lietuvių liaudies mene gana reti.

Švč. Mergelė Marija laikoma Dievo ir žmonių tarpininke, globėja, todėl daugiausiai jos skulptūrų būdavo prie namų, kaimuose, miesteliuose statomuose paminkluose.

Rudens darbai švenčių kalendoriuje

Kai kurie itin svarbūs ūkio darbai būdavo pabaigiami dar kalendorinę vasarą (pvz., rugiapjūtė), tačiau visų svarbiausių tradicinių ūkio darbų pabaiga sutapo su rudens sezonu. Kiekvieno svarbesnio ūkio darbo pabaigą lydėjo šventės, kurios ilgainiui daugiau ar mažiau buvo priderintos prie krikščioniškų švenčių kalendoriaus. Rudens sezono metu galima išskirti keletą esmingesnių su ūkio darbais susijusių datų (pradedant dar rugsėjo mėnesio pabaiga ir baigiant lapkričio mėnesiu).

Viena iš pirmųjų tokių išskirtinių dienų – **Šv. apaštalo Mato diena**, rugsėjo 21-oji. Kai kur ši diena sieta su tikru rudeniu, derliaus nuėmimo laukuose pabaiga: „po švento Mataušo ir žemė ataušo“, sakydavo, – tai reiškė, kad ateina atšalimas. Šv. Mato dieną buvo ragaujama naujo miežių derliaus alaus.

Šv. Mato diena yra prieš pat rudens lygiadienį (rugsėjo 22–23 d.) – astronominio rudens pradžią, kai diena susilygina su naktimi. Šiuo metu, pasikeitus gyvensenai, daugeliui žmonių nebeužsiimant žemės ūkio darbais, pasikeitė lygiadienio laikotarpio reikšminiai akcentai ir žymėjimo formos. Jau nebepabrėžiama šio laikotarpio svarba žmogaus ūkinei veiklai (nebent rudens mugėse pasidžiaugiama gausiu derliumi), o sutelkiamas dėmesys į įvairių ikikrikščioniškos, baltiškos kultūros aspektų suaktualinimą. Pasitelkiant tam tikrus istorijos ir mitologijos šaltiniuose užfiksuotus faktus, kuriamas šventinis veiksmas, dažniausiai miesto kultūrai pritaikytas reginys. XXI amžiaus pradžioje senosios baltų religijos šalininkai lygiadienį pradėjo švęsti *Lygės dieną*. Šventė remiasi senųjų rašytinių šaltinių duomenimis, kuriuose minimi rudenį atliekami ritualai, skirti padėkoti ikikrikščioniškiems dievams už praėjusius ūkio darbų metus, derliaus dievybei aukojamos aukos, tarp kurių buvo ir ožys. Šiuo metu Vilniuje ir kitose Lietuvos vietose vyksta inscenuotos rudens lygiadienio apeigos, kurių metu deginamas iš šiaudų padarytas ožys.

Taip pat lygiadienį, rugsėjo 22-ąją, minima *Baltų vienybės diena*. 2000 metais šią dieną paskelbė Lietuvos ir Latvijos seimai. Baltų vienybės dienos data pasirinkta remiantis istorinio Saulės mūšio, kuriame susivieniję žemaičiai ir žiemgaliai sumušė

kalavijuočius, data. Tai – sparčiai populiarėjanti nauja šventė. Pradėtos organizuoti lietuvių ir latvių sąšaukos, o baltų vienybės simboliu nuspręsta laikyti ugnį, aiškinant, kad laužai senovėje buvo naudojami įspėti apie besiantinantį priešą, perduoti žiniai. Kiekvienais metais šią dieną Lietuvoje ir Latvijoje baltams svarbiose istorinėse vietose uždegami laužai.

Rugsėjo 29 d., liaudiškai dažniausiai vadinama **Mykolinėmis**, Bažnyčioje skirta Šv. arkangelo Mykolo dienai paminėti. Tyrėjai, ieškantys ikirikriščioniško šventės atitikmens ir pavadinimo, šią dieną kartais dar pavadina *Dagos švente* ar *Dagotuvėmis*

Šv. arkangelo
Mykolo skulptūra.
Autorius Adolfas
Teresius. 2006 m.

(nuo „dagoti“ – imti derlių), siejamomis su derliaus nuėmimu, bulviakasio, rugių sėjos pabaigtuvėmis ir pan. Šv. Mykolo dienos sąsajos su lauko darbų pabaiga užfiksuotos dar K. Donelaičio poemoje „Metai“ (XVIII a.): vasaros pabaiga ir kartu javų valymo nuo laukų pabaiga ten laikomos Mykolinės, t. y. Mikelio, *Mikielės* šventė. Tiesa, nepamirština, kad K. Donelaičio būrai labiau laikėsi protestantiškojo švenčių kalendoriaus, o ne katalikiškų kraštų tradicijų.

Etnografiniai duomenys liudija, kad kai kuriose Lietuvos vietovėse per Šv. Mykolą žmonės kepė pyragus, darydavo alų, lankydavo gimines. Spėti ir būsiami orai. Tikėta, kad jei pučia šiaurys – bus šalta žiema, jei pietys – šilta, jei vakaris – laukia permaininga žiema ir pan.

Šios (o ir kitų) rudens darbų pažymėjimo švenčių apeigos pagal kilmę greičiausiai yra susijusios su dažname XVI–XVII amžiaus istoriniame šaltinyje aprašytais spalio mėnesio šventėmis, neretai vykusiomis namuose ar miškeliuose.

Visą spalio mėnesį katalikai skiria Švč. Mergelės Marijos rožiniui. Religinę žmonės kasdien kalbėdavo, o ir šiandien tebekalba, rožinį (*rožančių*). Neretai seniau, kaip didelė metų šventė, buvo išskiriami ir specifiniai rožinio atlydai – *Rožancava*, kurie visą spalį vykdavo įvairiose parapijose.

Spalio mėnesį tęsdavosi ir dar likusių svarbių ūkinių darbų užbaiga. Pavyzdžiui, buvo dirbamas vienas svarbiausių linų apdirbimo darbų – linų mynimas (t. y. linų stiebelių laužymas, kai išbyrėdavo nereikalingos augalo dalys – spaliai ir likdavo tik naudingas pluoštas). Šio darbo svarbą rodo ir mėnesio pavadinimas – *spalio* mėnuo (dar tarpukario Lietuvoje mėnesio pavadinimas buvo *spalių* mėnuo, tik vėliau pakeistas į vienaskaitos formą). Linai kai kuriose Lietuvos vietose buvo auginami parduoti, taigi, buvo svarbi prekybinė kultūra, kuriai apdirbti reikėjo daug rankų darbo. Kad darbas būtų spartesnis, kaimynai padėdavo vieni kitiems nudirbti sunkiausių darbų. Linamyniui buvo kviečiamos kaimynų talkos, kurias lydėdavo daugybė pasilinksminimų, vaišės. Senesniais laikais spalio mėnesį prasidėdavo ir javų kūlimas, kartais nusitęsdavęs net iki gruodžio mėnesio, o pabaigtuvėms, remiantis rašytiniais šaltiniais, buvo ruošiamas didelė šventė.

Su derliaus pabaigtuvėmis ir naujo derliaus pardavimo apeigomis siejosi Šv. Simono ir Judo (Tado) diena, liaudiškai vadinta *Simajudu* (spalio 28 d.), skirta šių apaštalų garbei. Tą dieną kai kuriose Lietuvos vietose buvo rengiamas vienas didžiausių metų turgų – rudens derliaus nuėmimo pabaigtuvių turgus.

Minėtos ūkio darbų pabaigtuvių dienos (taip pat lapkričio mėnesį kai kuriuose Lietuvos regionuose buvusi populiari Šv. Martyno diena, švęsta lapkričio 11 d.), pasikeitus

Rudens gėrybės

tradicinei lietuvių gyvenimui ir ūkinės veiklos pobūdžiui, praktiškai nunyko. Sovietiniu laikotarpiu, ypač XX amžiaus 7 dešimtmečio pradžioje, ieškant tradicinių lietuvių švenčių formalaus atitikmens, labai susitelkta į vadinamosios *Derliaus šventės* scenarijaus kūrimą ir šventimo organizavimą. Atgavus nepriklausomybę, tradicinių liaudies papročių ir švenčių puoselėtojai bei gaivintojai daugiausiai dėmesio skiria rudens lygiadieniui. Taip pat daugelyje Lietuvos vietų rugsėjo pabaigoje–spalio mėnesį vyksta derliaus šventės, kurios vis labiau populiarėja. Pavyzdžiui, Kaune kasmetinę derliaus šventę ir mugę Žemės ūkio rūmai organizuoja nuo 2001 metų. Šventė rengiama paskutinį rugsėjo sekmadienį. Jos metu organizatoriai siekia supažindinti visuomenę su saugomu Lietuvos kaimo paveldu, sustiprinti kaimo ir miesto tarpusavio ryšį, padėkoti žemę dirbantiems žmonėms.

DERLIAUS PABAIGTUVIŲ ŠVENTĖS SENUOSIUOSE
RAŠYTINIUOSE ŠALTINIUOSE

Jonas Dluogošas (XV a.) rašo:

Spalio pirmąją visoje Žemaitijoje minėtose giriose būdavo švenčiama didžiausia šventė, į kurią rinkdavosi vyrai ir moterys iš viso krašto ir atsinešdavo valgių bei gėrimų, kiekvienas pagal savo išgales. Keletą dienų papuotavę, kiekvienas atnašaudavo ant savo aukuro aukas saviems pagoniškiems dievams, pirmiausia dievui, jų kalba vadinamam Perkūnu, tai yra griauštinui, vildamiesi tokiomis iškilmėmis bei aukomis įsiteikisą dievams ir pastiprinsią artimųjų dvasias.

Baltų religijos ir mitologijos šaltiniai. T. I. 1996. Vilnius. P. 581.

Motiejus Strijkovskis (XVI a.) rašo:

Svarbiausioji anuometinė pagonių šventė, kurią dar ir šiandien žmonės pripažįsta kai kur Lietuvoje, Žemaitijoje, Livonijoje, Kurše ir Rusijos kai kuriose apygardose, būdavo spalio mėnesio gale, kada jau visi javai nupjauti, suimti ir į klojimus suvežti. Tada jie daro sudėtinę puotą, į kurią susimesdavo visi, kartais iš trijų ar net keturių kaimų. Sueina, būdavo, į vienus namus su pačiomis, vaikais, tarnais, stalą apdengia šieniu arba kitur apdengia staltiese, ant jos padeda kelis kepalus duonos, ant kampų stato keturis didelius ąsočius alaus, tada atveda veršį ar telyčią, aviną ir avį, ožką ir ožį, kuilį ir kiaulę, gaidį ir vištą, žąsiną ir žąsį ir daug kitų gyvulių, tinkamų valgyti, ir paukščių naminių, vis po patiną ir patelę. Visus juos pagal savo apeigas kaip auką savajam dievui Žemininkui užmuša (...).

Baltų religijos ir mitologijos šaltiniai. T. II. 2001. Vilnius. P. 548.

Matas Pretorijus (XVII a.) „Apie sambarias (Samborios), arba derliaus nuėmimo šventę“ rašo:

Kai jau viskas sudagota, jau ir kulti pradėta, jie kelia šventę, kuri vadinama sambariomis. Žodis kilęs iš ‚sumesti‘, nes jie tada supila grūdų statinę ir iš tos statinės kepa papločius ir daro alų. Dar ta šventė vadinama ant trijų devynių. Tai visų rūšių grūdų šventinimo šventė; meldžiamasi, kad Dievas teiktųsi laiminti visus grūdus, kad jie iš kiekvienų turėtų naudos (...)“

Baltų religijos ir mitologijos šaltiniai. T. III. 2003. Vilnius. P. 291–292.

Užduotys:

- Pasvarstykite, kokią reikšmę Lietuvos kultūroje turėjo ir tebeturi Švč. Mergelės Marijos kultas?
- Perskaitykite ir išanalizuokite senųjų rašytinių šaltinių duomenis. Kokios pagrindinės idėjos bendros šių autorių tekstams?

Rudens gėrybių mugė. Rudens gėrybėmis papuošta Laisvės alėja. Kaunas, 2012 m.

Visi Šventi, visi šalti.

Jeigu per Visus šventus brišku brašku, per Kalėdas tišku tašku.

Kai Visi šventi užtinka lapus, tai šv. Jurgis – ledus.

Kai šventas Martynas su ledu, tai šventas Jurgis su lapu.

Po švento Martyno ir velniai laužo vantas.

Gražus dangus, tik ne Martynui.

Šv. Kotryna sugeba darbą išrasti, eina su visa šeimyna velėnas kasti.

Šventas Andriejus geras yra, ne vienai mergeitei duoda vyrą.

Adventai arti – aš vis ne marti, ateis ir kiti – aš vis ta pati.

LAPKRITIS

- ✿ 1 Visų šventųjų diena
- ✿ 2 Vėlinės
- 3
- 4
- 5
- 6
- 7
- 8
- 9
- 10
- ✿ 11 Šv. Martyno diena
- 12
- 13
- 14
- 15
- 16
- 17
- 18
- 19
- 20
- 21
- 22
- 23
- 24
- ✿ 25 Šv. Kotrynos diena
- 26
- 27
- 28
- ✿ 29 **Advento laikotarpis** (kintantis laikotarpis, prasidedantis tarp lapkričio 27 ir gruodžio 3 d., pasibaigiantis gruodžio 25 d.)
- ✿ 30 Šv. Andriejaus diena

Visų šventųjų diena ir Vėlinės

Vėlinių šventimo tradicija – viena gyviausių šventinių tradicijų Lietuvoje. Žmonės dažnai į vieną Vėlinių šventę sujungia tiek *Visus šventus* (lapkričio 1 d.), tiek pačias *Vėlines* (lapkričio 2 d.).

Visų šventųjų diena – krikščionių šventė, skirta visiems Bažnyčios kanonizuotiems asmenims paminėti. Liaudies tradicijoje populiareesnės Vėlinės (pagal krikščioniškąją tradiciją – mirusiųjų minėjimo šventė). Kai kuriose Lietuvos vietose jos dar buvo vadinamos ir *Uždušinėmis* (nuo lenkų Vėlinių pavadinimo *Zaduszki*) ar *dziadais* (nuo baltarusių pavadinimo *dziady*), *ilgėmis* ir kt.

Vėlinių šventimas minimas dar XVI amžiaus istoriniuose šaltiniuose. Tiesa, tuo metu šventės apeigos smarkiai skyrėsi nuo dabartinių. Daugiausiai dėmesio skirta ūkio darbų pabaigai, buvo sumokami metiniai mokesčiai, dėkojama dievams už derlių. Mirusiųjų pagerbimas buvo viena iš daugelio šventės sudedamųjų dalių.

XIX amžiaus pabaigoje – XX amžiaus pradžioje užrašyta etnografinė medžiaga liudija, kad Vėlinių metu reikšmingą vaidmenį turėjo duonos, skirtos mirusiems protėviams, kepimas. Dzūkai vadinamąją *dziady* duoną kepė su ypatingomis apeigomis, po to išdalydavo ją elgetoms, kad šie melstųsi už mirusiųjų vėles. Ilgai gyvavo ir valgių nešimo į kapus paprotys, vietomis išsilaikęs net iki XX amžiaus 4 dešimtmečio. Medžiaga apie liaudies tikėjimus rodo, kad dar XIX amžiaus pabaigoje kai kuriose Aukštaitijos vietose Vėlinių vakarą būdavo paliekama prie stalo laisva vieta mirusio šeimininko vėlei, į kapines nunešamas dubenėlis varškėčių vėlėms pavaišinti arba elgetoms padalijamos ragaišio ar duonos bandelės, vadinamos *dūšių kąsniais*.

XX amžiaus pradžioje Visų šventųjų išvakarėse nebūdavo jokių pramogų ir pasiilksminių.

Tarpukario Kaune Vėlinės pradėtos rengti oficialiai. Ypatingos iškilmės vykdavo Karių kapinėse. Buvo organizuojamos iškilingos pamaldos, kariuomenės orkestras grodavo iškilingą muziką, giedodavo Kauno įgulos bažnyčios choras. Kapinės būdavo apšviečiamos. Šios Vėlinių iškilmės transliuotos ir per radiją. Radijui parengdavo ir

specialią iškilmingą Vėlinių programą, pavyzdžiui, Valstybinio teatro vaidinimą „Kryžių šešėliuose“, kuris per garsintuvus po pamaldų buvo transliuojamas ir Kauno karių kapinėse. Būtent tarpukariu plito tradicija puošti kapus eglišakėmis, chrizantemomis, vainikais, deginti žvakes (apytikriai nuo 1920–1921 metų). Miesto pavyzdžiu ši tradicija plito ir Lietuvos kaimuose.

Senesnis nei žvakių deginimo paprotys buvo kapinių lankymas ir maldos už mirusius artimuosius prie jų kapų. Kapinėse buvo giedama pritariant muzikos instrumentams. Dar XIX amžiuje Lietuvoje per Vėlines buvo priimta kapinėse ar namuose ruošti vaisės vėlėms.

Itin populiarią Vėlinių šventę sovietiniais metais bandyta uždrausti. Prieš ją pažyminčius žmones buvo imamas įvairių represijų, o vėliau stengtasi šventę pritaikyti sovietinei propagandai. Ilgainiui visoje sovietinėje Lietuvoje pradėta organizuoti Mirusiųjų paminėjimo diena, turėjusi tapti svarbiu ateistinio auklėjimo renginiu: 7 dešimtmetyje sovietiniai propagandistai rengė specialius šventės scenarijus, siekdami sunaikinti šventę iš *vidaus*. Paplito tradicija eiti į kapines ne per Vėlines, o lapkričio 1-osios vakarą.

Vėlinių žvakutės ant Lietuvos karių-savanorių kapų. Rasų kapinės, Vilnius, 2012 m.

*Lietuvos patriarcho Jono Basanavičiaus
kapas Vėlinių vakarą. Rasų kapinės,
Vilnius, 2012 m.*

Vis dėlto Vėlinių šventimas išliko itin populiarus. Šiuo metu svarbiausias Vėlinių ritualas – mirusių artimųjų kapų lankymas. Visų šventųjų ir Vėlinių dienomis Lietuvoje vyksta tarsi masinė migracija po visą kraštą: žmonės stengiasi apvažiuoti visus savo artimųjų kapus, kad ir kur jie būtų. Dar iki Vėlinių kapai sutvaromi. Ant kapų Visų šventųjų dieną ir Vėlinių metą deginamos žvakės, padedama gėlių, kapai puošiami ža-

lumynais. Žvakių forma, gėlės ir kiti žalumynai keičiasi pagal laikmečio madą. Šiuo metu populiariausios gėlės yra chrizantemos, dažniausiai baltos. Jos sodinamos ant kapų, pastatomos su vazonėliais, iš jų daromos puokštės ar dedami pavieniai žiedai. Pastaruoju metu itin paplito prekybos centruose parduodamos žvakės indeliuose su dangteliu: indeliai įvairių formų ir dydžių, dažniausiai baltos, nors gali būti ir ryškesnės spalvos. Kai kurie žmonės, norėdami, kad kapai ilgiau išliktų papuošti, juos dekoruoja dirbtinėmis gėlėmis. Prie kapų kalbamos maldos, o bažnyčioje tikintieji dalyvauja tą dieną aukojamose šv. Mišiose.

XX amžiaus pabaigoje, Lietuvai atgavus nepriklausomybę, drauge ir galimybę prisiliesti prie kitų kultūrų tradicijų, Lietuvoje pradėjo plisti kitų kraštų šventės. Viena iš tokių – *Helovinas* (pažymimas lapkričio 1 d. išvakarėse). Šventės ištakos – senovinė keltų Naujųjų metų šventė, o įvairiuose kraštuose, tarp jų ir Lietuvoje, plinta JAV susiformavęs šventės modelis, kurio pagrindiniai elementai – persirengusių vaikų vaikštytynės prašant dovanų, kostiumų vakarėliai, žibintų darymas iš moliūgų, simbolinis ar žaidybinis šventės paminėjimas baruose.

 ŠVENTĖS SENUOSIUOSE RAŠYTINIUOSE ŠALTINIUOSE

Motiejus Strijkovskis (XVI a.) rašo:

O kita šventė Žemaičiuose, pagal pagonišką tradiciją švenčiama, vadinasi Ilgės; ją pradeda maždaug Visų Šventų dieną. Tą dieną ir neturtingiausias žmogus privalo turėti namuose alaus, ir taip jie geria kelias savaites, vis minėdami mirusiuosius. O anksčiau, pagonybės laikais, per tą šventę buvo garbinamas Perkūnas, griausmų ir žaibų dievas.

Baltų religijos ir mitologijos šaltiniai. T. II. 2001. Vilnius. P. 551.

Jonas Lasickis (XVI a.) rašo:

O prieš pradėdant valgyti, kiekvieno valgio atgnybę po kąsneliuką mėto į kampus tardami „Maloniai paimki, Žemininke (Zemiennik), šią auką ir džiaugdamasis suvalgyk!“ Po to jau ir patys ima puotauti. Šitų apeigų laikomasi ir kai kuriose Lietuvos bei Rusijos srityse. Jos vadinamos Ilgėmis. Laskauskas sako, kad šita šventė švenčiama kitą dieną po Visų šventųjų, t. y. lapkričio 2-ąją. [...] Trečią dieną po Ilgių merginos garbino dievą Vaižgantą (Waizganthos), kad iš jo malonės turėtų pakankamai linų ir kanapių. Pati aukščiausia mergina, prisipylusi į sterblę paplotėlių, vadinamų sikiais, stovėdama viena koja ant suolo, kairę ranką iškėlusį aukštyn, laiko joje arba liepos, arba guobos plačią žievę, o dešinėje rankoje turi alaus asotį, šitaip kalba: *“Waizganthos deuaite auging mani linus teip ilgies, ik mani, nie duok mumis nogus eithi”* – „Viešpatie, dievaiti, išaugink man tokius aukštus linus, kokia aš aukšta esu, ir neleisk mums nuogiems vaikščioti“. Paskui išgeria asotį (mat ir moterys mėgsta išgerti) ir, vėl jį pripylusi, išlieja ant žemės dievui; paplotėlius taip pat išbarsto iš sterblės, kad dievukai, jeigu yra kokių kartu su Vaižgantu, galėtų pavalgyti. Jeigu po viso to ji tvirtai stovi, širdy visi tiki, jog kitais metais bus puikus linų derlius. O jeigu griūdama kita koja atsispiria, kyla abejonė dėl būsimo derliaus. Per šias šventes jie pasikviečia iš kapų numirėlius į pirtį vaisėms. Kiek pakviečia, tiek kėdžių pastato tam tikslui įrengtoje lūšnoje, tiek rankšluosčių, marškinių patiesia, o stalą apkrauna valgiais, gėrimais. Iš ten sugrįžę į savo trobas, tris dienas geria, o paskui visus

apdarus ir valgius aplaistę palieka kapuose. Pagaliau mojuodami atsisveikina su savųjų vėlėmis. O tuo tarpu visa tai nusineša miškų kirtėjai, deginantys medžius pelenams, kurie reikalingi užjūrio vėlėjams.

Baltų religijos ir mitologijos šaltiniai. T. II. 2001. Vilnius. P. 596.

Rasų kapinės per Vėlines. Vilnius, 2012 m.

Mitologinė sakmė

Mūsų kaime senovėje gyveno toks žmogus, kuris buvo gimęs Vėlinių naktį ir matydavo dvaseles. Visi mato, kurie gimė tą naktį.

Tad jis niekad neidavo į laidotuves, sako, aš paskui bijau, nes ten matau begalybę dvasių.

Eina kada būryje visi. Jis atsisuko ir sako:

– Negi jūs nematot, kad koks baltas seka?

Niekas iš einančių daugiau nematė, tik jis.

Arba sėdi visi kambaryje, šneka. Jis rodo, sako:

– Žiūrėkit, žiūrėkit, kaip staltiesė styra styra ir nei iš šio, nei iš to pavirto į kaulą.

Bet niekas daugiau nepastebėjo.

Dvasregis. *Laumių dovanos. Lietuvių mitologinės sakmės*. Vilnius, 1979. P. 169.

Šv. Martyno diena

Liaudiškoje žemdirbių tradicijoje gyvulių ganymo sezono pabaiga, žiemos pradžia siejama su Šv. Martyno diena (lapkričio 11 d.). Ją pažymėti buvo populiariu Žemaitijoje, ypač Mažojoje Lietuvoje. Čia per Šv. Martyną baigdavosi samdinių tarnybos laikas, būdavo atsiskaitoma su samdiniais – bernais, mergomis, taip pat kaimo samdomais darbininkais – kalviu ir kerdžiumi (likusioje Lietuvos dalyje šis atsiskaitymas paprastai vykdavo prieš šv. Kalėdas). Tai buvo ir galutinis mokesčių sumokėjimo terminas. Žemaitijoje šią dieną kiekvienuose namuose valgydavo keptą žąsį ir burdavo iš jos krūtinkaulio. Iš Šv. Martyno dienos orų spręsdavo, koks oras būsiąs per šv. Kalėdas: „Jei Martynas su ledu, tai Kalėdos su bradu, jei Martynas su bradu, tai Kalėdos su ledu.“

Apie Šv. Martyno dieną prasidėdavo ir pagrindinis metų gyvulių skerdimas. Tikėta, kad geriausias laikas „meitėlį [kiaulę] ant šono versti“ – per Mėnulio pilnatį arba priešpilnėje. Tuomet verdama mėsa pučiasi, būna minkšta ir skani. Iš kiaulės kasos spėdavo, kokia bus žiema. Jei jos pradžia stora, tai pirmoji žiemos pusė bus šalta. Skerstuvių proga dažnai kepdavo riebius kraujinius kruopų vėdarus.

Maždaug apie Šv. Martyno dieną kai kur Lietuvoje piemenys iki pat XX amžiaus pradžios atlikdavo „žiemos šaukimo“ apeigas. Piemenys apkaišydavo baltą ožį (jei kaimenėje balto ožio nebūdavo, tuomet paimdavo aviną) eglės ar pušies šakelėmis, žolėmis. Vienas piemuo ant jo užsėsdavo raitas, pora kitų piemenų tempdavo ožį už ragų, dar kitas laikydavo už uodegos, ir visi šūkaudami varydavo jį tris kartus aplink beržą. Ožio mekenimas buvo laikomas jo „malda“ dievui, – taip jis esą prašęs žiemos. O iškalbingiausias piemuo, įlipęs į beržą, sakydavo „pamokslą“ ir kviesdavo greičiau ateiti žiemą.

Pasaka „Martynas“

Buvo vienas ponas vokietis. Jis visai nežinojo švenčių, žinojo tik vieną sekmadienį. Kai bernai patingsta dirbti, ateina pas poną ir sako, kad šiandien šventa. Ponas ir tiki.

– Tai švęskit, – sako, – kad šventa.

Atėjo visų šventės. Atėjo bernai pas poną ir sako:

– Rytoj šventė.

Ponas klausia:

– Kokia?

Sako:

– Visų šventųjų.

Ponas džiaugiasi, kad vienu kartu atšvęs visas šventes. Davė jiems degtinės ir liepė išsigerti.

Na, gerai. Po kiek laiko ateina vienas bernas pas poną ir sako:

– Rytoj šventė.

– Kokia šventė? – klausia ponas.

Sako:

– Švento Martyno.

– Tai kodėl jis liko vienas nuo tų visų šventų! Mes jo nešvęsime, važiuokit miškan malkų vežti!

Toli girioj buvo malkos, sukirstos sieksniais. Nuvažiuoja darbininkai, randa mešką, sėdinčią ant malkų. Susikalbėjo jie, parleido vieną darbininką pasakyt ponui, kad Martynas neduoda malkų. Pasakė ponui.

– Kaip tai, – sako ponas, – jis man malkų neduos!

Pasikinkė arklius, pasiėmė lazdą ir važiuoja miškan. Atvažiavo. Darbininkai sako:

– Va, ponas, Martynas!

Ponas priėjo.

– Kokią teisę turi man malkų neduoti? – kaip pils Martynui su lazda!

Meška kad šoko, kaip sugriebė poną, kad ėmė maigyt! Bernai sulėkė vos atėmė poną. Tada ponas sako:

– Didelė šventė. Važiuokit, vyrai, namo.

Vyrai parvažiavo.

Važiuoja ponas, pamatė ant medžio voverę šokinėjant. Nusiėmė kepurę ir sako:

– Labą dieną!

Vežėjas klausia:

– Prieš ką čia ponas kepurę nusiėmė?

Ponas:

– Tur būt, Martyno vaikas šokinėja.

– Ne, – sako vežėjas.

– Tuščia jų, – girdi, – tų šventųjų, verčiau gražiai su jais gyvent.

Užrašyta apie 1924–1927 m. *Lietuvių tautosaka*. T. 4: *Pasakos. Sakmės. Pasakojimai. Oracijos*. Vilnius, 1967. P. 211–212.

Adventas

Lotyniškai „adventus“ reiškia „atėjimas“. Adventas – keturių savaitių rimties ir susikaupimo laikotarpis. Liaudyje jis apytikriai skaičiuojamas nuo Šv. Andriejaus dienos (lapkričio 30 d.) iki šv. Kalėdų. Oficialusis Romos katalikų adventinis laikotarpis trunka nuo 22 iki 28 dienų ir, priklausomai nuo to, kada pasitaiko sekmadienis, prasideda tarp lapkričio 27 ir gruodžio 3 d. Advento metu viso pasaulio krikščionys laukia Kūdikelio Kristaus atėjimo į šį pasaulį šventės. Šiuo laiku galiojo draudimas linksmintis, tačiau suvaržymai nebuvo tokie griežti kaip per gavėnią. Iki Pirmojo pasaulinio karo advento laikotarpiu visoje Lietuvoje kaimo gyventojai rinkdavosi bendrai vakaroti. Susirinkę vyresnieji šnekučiuodavosi, dirbdavo kai kuriuos darbus, žaisdavo kortomis. Senoliai pasakodavo vaikams apie sutiktus vaiduoklius ir velnius, o jaunimas pramogaudavo žaisdamas įvairius žaidimus – dalydavo žiedą, mušdavo žiužį ir kt. Tarpukariu bendri kaimo vakarojimai sparčiai nyko. Anksčiausiai jų nebeliko vakarų ir šiaurės Lietuvoje. Ilgiausiai vakarojimo tradicija išsilaikė rytų, ypač pietryčių Lietuvoje. Dzūkai advento metu vakarodami ne tik žaisdavo, bet ir dainuodavo tam tikras adventines dainas, vadintas giesmėmis.

Nors gruodis buvo palankus miško darbams, per adventą žmonės vengdavo kirsti mišką. Tikėdavo, kad, iš advento metu nukirstų medžių rąstų pastačius namus, juose dažnai lankysis dvasios. O advento laikotarpiu nukirstų medžių malkomis pakūrus krosnij, plykstelėjusi liepsna gali uždegti pastatą. Tikėta, kad netgi karsto, padaryto iš advento metu nukirstų medžių lentų, žemė nenorinti priimti, išmetanti į paviršių.

Manyta, kad advento laikas palankus įvairiems spėjimams ir burtams. Drausta ir nemažai įvairių darbų. Pavyzdžiui, advento laikotarpiu nepildavo pagalvių, tikėdami, kad varnos žąsųčius ir kitus naminius paukščius išnešiosiančios, nekirdavo avių, nes kito kirpimo vilnos būsiančios kietos ir šiurkščios.

Šv. Andriejaus dieną merginos spėdavo savo vedybinę ateitį, sėdamos aplink šulinį aguonas arba kanapes, tam tikrais žodžiais kreipdavosi į šv. Andriejų ir prašydavo parodyti būsimą vyrą. Per Šv. Andriejų būdavo nuskinama ir pamerkiama vyšnios šakelė tikint, kad jei ji iki šv. Kalėdų pražys, tai iki kitų šv. Kalėdų mergina ištekės.

Advento dainos ir rateliai

Per adventą draudžiama linksmintis, kelti triukšmingas puotas, vis dėlto buvo šokama ir dainuojama. Tačiau adventinės dainos, rateliai pasižymi ramumu, santūrumu; dainuojama iš lėto šokant. Ratuodami (šokdami ratelius) vaikinai ir merginos dažnai laikosi vieni nuo kitų atokiau, vengia vieni kitus paimti už rankų, sustoti į porą.

Ratelis

JIEVARO TILTAS

Grįskime, mergos, jievarėlio tiltą,
Aleliuma, rūtele, jievarėlio tiltą.

Iš ko jūs grįsite jievarėlio tiltą?
Aleliuma, rūtele, jievarėlio tiltą.

Berželio lapais, jievarėlio šakom,
Aleliuma, rūtele, jievarėlio šakom.

Oi ar praleisit jievarėlio žmones?
Aleliuma, rūtele, jievarėlio žmones.

Leisim praleisim, sau vieną paliksim,
Aleliuma, rūtele, sau vieną paliksim.

Oi jūs paėmėt pačią negražiausią,
Aleliuma, rūtele, pačią negražiausią.

Oi mes paėmėm pačią gražiausią,
Aleliuma, rūtele, pačią gražiausią.

Čapaitė, J. *Šalavijo rūtelė*. T. I. Klaipėda, 1994. P. 81–82.

Labai paplitęs adventinis ratelis – *Jievaro tiltas*, jį ratuodavo neribotas atlikėjų skaičius. Choreografija visiškai nesudėtinga – tai merginų, tai vaikinų eilė dainuodama priartėja ir nutolsta viena nuo kitos.

Ratelio pradžia vaikinai ir merginos sustoja į dvi atskiras eiles vieni priešais kitus ir eilėse susikabina rankomis, paprastai žemai.

Merginos, dainuodamos *Grįskime mergos, jievarėlio tiltą, / Aleliuma, rūtele, jievarėlio tiltą*, eina aštuonis paprastuosius žingsnius vaikinų eilės link ir atbulos aštuoniais žingsniais grįžta atgal. Tuo metu vaikinai stovi.

Toliau vaikinai dainuoja *Iš ko jūs grįsite jievarėlio tiltą? / Aleliuma, rūtele, jievarėlio tiltą*, ir jų eilė eina aštuonis paprastuosius žingsnius pirmyn merginų eilės link, po to aštuoniais žingsniais grįžta. Merginos tuo metu stovi.

Tokiu būdu tai merginų, tai vaikinų eilė, priartėdama ir atsitraukdama, dainuoja tolesnį ratelio tekstą. Po keturių posmų choreografija keičiasi. Ratuotojai visi kartu dainuoja *Leisim praleisim, sau vieną paliksim*, ir abi eilės aštuoniais paprastais žingsniais priartėja viena prie kitos. Tuomet visi dainuodami *Aleliuma, rūtele, sau vieną paliksim* toliau eina ta pačia kryptimi, eilės pasikeičia vietomis (merginos nueina į vaikinų, o vaikinai – į merginų vietas), tačiau prasilenkdami vaikinai pasiima vieną jiems patikusią merginą ir nusiveda kartu.

Dainuojant kitą posmą choreografija vėl kartojasi: merginos dainuoja *Oi jūs paėmėt pačią negražiausią, / Aleliuma, rūtele, pačią negražiausią*, ir jų eilė priartėja bei nutolsta nuo vaikinų. Po to vaikinai atsako dainos žodžiais *Oi mes paėmėm pačią gražiausią, / Aleliuma, rūtele, pačią gražiausią*, priartėdami ir nutoldami nuo merginų eilės. Toliau ratelis vėl pradėdamas nuo pradžių ir kartojamas tol, kol vaikinai pasiima į savo pusę visas merginas.

Advento ir šv. Kalėdų dainas nesunku atpažinti pagal būdingus priedainius: *leliumoj, kalėda, lėliu kalėda*. Dažnai advento-Kalėdų dainose paraleliai vaizduojamos gamtos ir žmogaus temos.

Advento daina

TO GENELIO GENUMAI

To genelio genumai,
Tai jo raibo raibumai,
Genumai jo,
Raibumai jo.

Vienu šaku šokinėj,
Kitu šaku lipinėj,
Genumai jo,
Raibumai jo.

Ir papūtė vėjelis,
Ir nupuolė genelis,
Genumai jo,
Raibumai jo.

Ir nupuolė genelis,
Pabyrėjo plūksnelės,
Genumai jo,
Raibumai jo.

Oi, kur buvus gegulė
Ir parinko plūksnelas,
Genumai jo,
Raibumai jo.

– Tu gegula, tu mano,
Raiba plūksna ne tavo,
Genumai jo,
Raibumai jo.

Raiba plunksna ne tavo,
Cik tu raiba tai mano,
Genumai jo,
Raibumai jo.

Tai bernelio mandrumai,
Tai jo jauno puikumai,
Mandrumai jo,
Puikumai jo.

Vienu žirgu jojo,
 Kitu mandravojo,
 Mandrumai jo,
 Puikumai jo.

Ir papūtė vėjelis,
 Ir nupuolė kepurė,
 Mandrumai jo,
 Puikumai jo.

Ir nupuolė kepurė,
 Pabyrėjo rūtelė,
 Mandrumai jo,
 Puikumai jo.

Oi, kur buvus mergelė
 Ir parinko rūtelį,
 Mandrumai jo,
 Puikumai jo.

– Tu mergela, tu mano,
 Žalia rūta ne tavo,
 Mandrumai jo,
 Puikumai jo.

Žalia rūta ne tavo,
 Cik tu jauna tai mano,
 Mandrumai jo,
 Puikumai jo.

Lingu palingu balti suoleliai: kalendorinės dainos. Vilnius: LLTI, 2009. P. 58-59.

Užduotys:

- Kaip laikui bėgant keitėsi Vėlinių šventė ir mirusiųjų paminėjimas?
- Pamėginkite padainuoti lietuviškas advento dainas, pažaisti ratelius. Prisiminkite, kokių žinote savo krašto folkloro kūrinį, susijusį su kalendorinėmis šventėmis. Kuo jie panašūs į lietuviškus ir kuo skiriasi?

Melskim Barborą, kad Dievas duotų gerą orą.
Lyjant šventos Barboros dieną, susproginės nuo speigo siena.
Šventa Liucija dieną pailgina.
Šv. Liucės kiekvienas laukia, ilgyn dienas, nakties nutraukia.
Kūčių stalas – pykčiui galas.
Ieško kaip Kūčios dieną ugnies pasiskolinti.
Žalios Kalėdos – baltos Velykos.
Per Kalėdas mėsos priedęs, per Velykas pilvas dykas.
Per Kalėdas į zalietas, per Velykas į vedybas.
Kalėdos be pyragų kaip duona be druskos.
Jei Kalėdos bradu, tai Velykos ledu.
Ateina Kalėdos – ūkininkų bėdos.
Ant Kalėdų kluonuose tamsu, o ant Velykų – šviesu.
Ant Kalėdų daug parėdų, ant Velykų – čeverykų.
Silvestro naktį nenor žmonės migti, geidžia padoriai naujus metus sutikti.
Per Naujus Metus diena pailgėjus kiek gaidys nurėkia.

GRUODIS

1

2

3

4 Šv. Barbaros diena

5

6

7

8

9

10

11

12

13 Šv. Liucijos diena

14

15

16

17

18

19

20

21

22

23

24 Kūčios

25 Šv. Kalėdos. Advento pabaiga

26 Šv. Stepono diena. Prasideda Tarpušventis, tęsiasi iki sausio 6 d.

27

28

29

30

31 Šv. Silvestro diena

Kūčios–šv. Kalėdos

Lietuvos kaimo gyventojai iki pat XX amžiaus pradžios išlaikė šventinio laiko išskirtinumo suvokimą. Šventinis laikas – tai ne žmogiškojo, o antgamtinio pasaulio laikas, perkeliantis apeigų dalyvius į mitinę visa ko pradžios akimirką. Kad galėtų įžengti į sakraliąją šventinę erdvę ir laiką, apeigų dalyvis turi būti pasiruošęs, švarus ir kūnu, ir siela. Su tokiu pasirengimu buvo susiję daugelis prieššventinių Kalėdų tradicijų – ritualinis pirties kūrimas ir prausimasis, rengimasis naujais ir švariais drabužiais, stalo užtiesimas švaria balta staltiese, namų aplinkos tvarkymas. Šventinę dieną buvo ribojami tuo sezonu įprasti darbai. Pavyzdžiui, per Kūčias ir Kalėdas drausta verpti, malti girnomis, lopyti ir adyti. Draudimų nesilaikymas esą prišauktų vienokių ar kitokių nelaimių ateityje.

Ir šiandien sakome, kad iki Kalėdų būtina grąžinti skolas. Seniau dar tikėdavo, kad prieš šventes būtina susitaikyti su visais, su kuriais yra susikivirčiję ar susipykę. Šie ir kiti tikėjimai taip pat pagrįsti šventinio laiko išskirtinumo suvokimu. Tikėta, kad jei šventės metu būsi su kuo susipykęs, skolingas ar nenusiprausęs bei negražiai apsirengęs – toks būsi ir visus ateinančius metus. Tai galiojo ir šventiniam stalui: jei per šventę jis bus nukrautas vaisėmis, toks bus ir visus ateinančius metus. Todėl absoliučiai visų švenčių atributas būna vaisės. Iš visų šventinių vaišių apeigų gausumu išsiskiria Kūčių valgiai.

Kaimo gyventojai beveik visuomet pabrėžia, kad prie Kūčių stalo susirinkdavo visi šeimos nariai. Apeiginį šeimos bendrumą išreiškėdavo ir šiandien išreiškia kalėdaičio dalijimas ir valgymas. Tais atvejais, kai sąlygos neleisdavo prie Kūčių stalo susirinkti visai šeimai (tarnaujant kariuomenėje, išvykus į tolimą kelionę), šeimos bendrumas būdavo pabrėžiamas išsiunčiant negalinčiam atvykti šeimos nariui dalį prie Kūčių stalo laužyto kalėdaičio.

Jau nebe šeimos, o viso gyvojo pasaulio bendrumo motyvai atsispindi papotyje, kai namų šeimininkas Kalėdų rytą surinkdavo ant Kūčių stalo paklotą šieną ir, nunešęs į tvartą, po truputį padalydavo visiems gyvuliams. Buvo tikima, kad sušėrus Kūčių šieną gyvuliams, dažniausiai – avims ir raguočiams, pastarieji sėkmingai veisis ir nesirgs.

Net XX amžiaus pradžios tradicijoje kaimo gyventojai savo mirusius artimuosius suvokė esant vienos gyvųjų ir mirusiųjų bendruomenės narius. Kūčių vaišėse dėmesys mirusiems protėviams pastebimas jau ruošiant Kūčių stalą. Jei namuose tais metais būdavo miręs šeimos narys, jo vieta už Kūčių stalo būdavo paliekama neužimta, jam padėdavo lėkštę ir ant stalo užverstą šaukštą. Prieš pradėdami valgyti Kūčių vakarienę namiškiai prisimindavo mirusius savo artimuosius. Aiškiausiai mirusių protėvių kultas matomas paprotyje, kai nakčiai buvo paliekamas nenukraustytas Kūčių stalas. Tikėta, kad naktį vaišintis ateina mirusiųjų vėlės. Kartais maisto palikdavo ne ant stalo, o kitoje gyvenamojo namo vietoje: ant palangės, pastalėje, papečkyje, prie kamino.

Kalėdų rytą šeimos nariai, susirinkę prie stalo, žiūrėdavo, ar naktį buvo atėjusios mirusių artimųjų vėlės. Buvo laikoma geru ženklu, jeigu rasdavo pribarstytų trupinių ar kitokių „valgymo“ pėdsakų. Nakčiai nenukraustant Kūčių stalo būdavo paliekami užversti šeimos narių šaukštai. Jei ryte kieno nors šaukštą rasdavo atverstą, tikėdavo, kad mirusiųjų vėlės taip pranešančios, jog šaukšto savininkas nesulauks kitų Kūčių.

Protėvių apsilankymas būdavo ir inscenizuojamas. Rytų Lietuvoje žinotos Senio Kalėdos oracijos turi daug bendro su persirengėlių įsiprašymo į trobą žodinėmis formulėmis. Senj Kalėdą su kitais persirengėliais sieja ir aprangos elementai: išvirkti kailiniai, krepšys, lazda ir tai, kad jo pasirodymas siejamas su gausos atnešimu į namus.

Visoje Lietuvoje Kūčių-Kalėdų šventinio ciklo dienomis būdavo vaišinami nepasiturintys kaimo gyventojai, elgetos. Laikantys bites nešdavo medaus neturtingiems senukams, tikėdami, kad priešingu atveju nesiseks bitės. Per Kalėdas maisto nešdavo ir išdalydavo pavargėliams prie bažnyčios. O šiaurės Lietuvoje maistu būdavo apdovanojami kalėdiniu laikotarpiu ūkininkų sodybas aplankantys persirengėliai – *čigonautojai*. Tikėjimai atskleidžia maginį apdovanojimo maistu pobūdį.

Su mirusiųjų pasauliu siejosi ir kitos *svetimųjų* vaišinimo formos. Ūkininkai dažnai kviesdavo drauge valgyti Kūčių vakarienės vienišus, nepasiturinčius kaimynus. Taip elgtis juos vertė tikėjimas, kad Kūčias turi valgyti porinis skaičius žmonių, nes kitaip mirusieji atliekamą (neporinį) gali išsivesti su savimi. Panašiai buvo tikima, kad Kūčių dieną į namus užklydęs praeivis ar elgeta būtinai turi būti pakviestas valgyti Kūčių.

Visų kalendorinių švenčių vaišėse nuolat pabrėžiama gausaus stalo maginė reikšmė. Visoje Lietuvoje tikima, kad ant Kūčių stalo turi būti tam tikras skaičius patiekalų. Dažniausiai minimas skaičius – 12. Aiškindami kaimo gyventojai nurodo taip darydavę todėl, kad per metus būtų 12 sočių (gausių) mėnesių. Kitais atvejais Kūčių vakarienė susiejama su krikščioniškąja *Paskutine vakariene*, tikriau sakant – su joje dalyvavusių

apaštalu skaičiumi. Rečiau kaimo gyventojai teigia, kad Kūčioms reikėdavę ruošti 9 arba 13 patiekalų. Prie apeiginių veiksmy, pabrėžiančių gausą, priklauso ir tikėjimas, kad reikia po truputį paragauti visų Kūčių vakarienei paruoštų patiekalų.

Apeiginio duonos valgymo paprotys taip pat atspindi žemdirbių siekį magiškai užtikrinti namams pastovią *skalsą*. Dzūkijoje sodybos šeimininkas su duonos kepalu rankose vieną, tris ar daugiau kartų apeidavo gyvenamąjį namą (ar net sodybą), prieidavo prie durų ir pasibeldavo. Kam nors iš namiškių paklausus: „Kas čia atėjo?“ šeimininkas atsakydavo: „Dievulis su duonele (kūcele)“. Tuomet kviečiamas užeidavo vidun. Tyrėjų teigimu, duonos įnešimas į gyvenamąjį namą, apeigą atliekant Dievo vardu, galėjo simbolizuoti *Ano* pasaulio jėgų užtikrinamą *skalsos* atėjimą į tuos namus.

Maginė apeigų reikšmė būdavo suteikiama ne tik vaišių stalui, bet ir paskiriems valgiams, paveiktiems sakralinio šventinio laiko. Kūčių-Kalėdų šventiniame cikle tokią reikšmę įgydavo Kūčių vakarienės likučiai; juos Kalėdų rytą sušerdavo gyvuliams ir paukščiams. Tikėta, kad tuomet gyvuliai geriau augs, bus sveikesni.

Šventinio laiko svarba, išskirtinumas būdavo pabrėžiamas įvairiais pasakojimais apie šventinę dieną, paprastai – vidurnaktį, vykstančius nepaprastus dalykus, visiškai neįmanomus žmogiškajame laike ir erdvėje. Antai, Kūčių vidurnaktį prabyla gyvuliai ir žmogus gali juos suprasti, o vanduo virsta vynu arba pasidaro saldus. Kūčių vidurnakčio laikas laikytas ypač palankiu maginei praktikai bei ateities spėjimams, todėl žmonės, ypač jaunimas, atlikdavo daug vedybinių burtų, spėdavo būsimą orą ar ateinančių metų ūkio sėkmę.

Šiais laikais Kūčios tebėra viena svarbiausių lietuvių švenčių. Kūčių šventimo tradicija gyvavo ir sovietiniais metais, todėl šventės nereikia dirbtinai gaivinti. Iki mūsų dienų išliko daug senųjų tradicijų elementų. Žmonės būtinai stengiasi praleisti Kūčių vakarą su savo šeima: ruošama 12-kos patiekalų pasninko vakarienė, ant stalo daugelis vis dar deda šieno, stalą užtiesia balta staltiese, puošiama eglutė (jei dar nebuvo papuošta iki tol). Vakare susėdus prie šventiškai paruošto Kūčių stalo prisimenami mirę ar dėl objektyvių priežasčių prie Kūčių stalo drauge nesantys artimieji, laužomas kalėdaitis, valgomi specifiniai Kūčių patiekalai (stengiamasi paragauti visų 12 paruoštų patiekalų) ir t. t. Po vakarienės vaikai ar merginos dažnai ir šiais laikais buria, kai kurie žmonės vėlai vakare eina į šv. Kalėdų nakties Mišias arba stebi jas per televizorių.

Šv. Kalėdos – viena didžiausių krikščioniškojo pasaulio švenčių, Jėzaus Kristaus gimimo diena. Šv. Kalėdos švenčiamos kelias dienas. Pagal bažnytinę liturgiją šventės kulminacija – šv. Kalėdų nakties ar ankstyvo rytmečio vadinamosios *Bernelių*, arba *Piemenėlių*, Mišios. Tačiau liaudies kalendoriuje kur kas svarbesnė antroji šv. Kalėdų

Kalėdinė eglutė, papuošta studentų gamintais žaisliukais. Vytauto Didžiojo universitetas, Humanitarinių mokslų fakultetas. Kaunas, 2010 m.

(Šv. Stepono) diena, kurią einama į svečius, lankomi giminės ir artimieji, prasidėdavo įvairios kaimo jaunimo linksmybės. Pirmąją šv. Kalėdų dieną neaptiksime ryškesnių apeigų, išskyrus vaišes, tačiau reikšmingumu pastarosios neprilygo Kūčių vakarienei. Kaip ir per visas svarbiausias šventes, laikytasi tam tikros maginės praktikos. Pavyzdžiui, pasibaigus rytinėms pamaldoms, kaimo gyventojai skubėdavo kuo greičiau sugrįžti namo. Tikėdavo, kad kas pirmas grįš namo iš Piemenėlių Mišių, tas pirmasis kitąmet nueis nuo laukų, t. y. pabaigs visus ūkio darbus. Pagal į svečius atėjusių žmonių skaičių ar lytį burdavo ūkio sėkmę arba ėriukų, kurių atsives avys, skaičių.

Šv. Kalėdų eglutė – Lietuvoje palyginti naujas reiškiny. Valstiečių namuose ji pasirodė tik po Pirmojo pasaulinio karo. O ir puošiama ji buvo ne taip kaip šiandien – saldainiais, obuoliais, rečiau iš šiaudų sunarstytais žaisliukais ar popierinėmis gelėmis.

Pirmąją šv. Kalėdų dieną šeima praleisdavo namie, o antrąją keliaudavo aplankyti artimųjų ir giminių. Nuo antrosios šv. Kalėdų dienos kaime prasidėdavo šventinių linksmybių metas: jaunimas rengdavo vakarėlius, o šiaurės rytų Lietuvoje po kaimus vaikščiodavo persirengėliai.

Šv. Kalėdos šiuo metu taip pat tebėra itin populiarios ir drauge su Kūčiomis sudaro neatskiriamą šventinį ciklą. Tiesa, daugumai žmonių šv. Kalėdų rytas visų pirma asoci-

Kalėdinė miesto eglė Kauno Rotušės aikštėje. 2012 m. Iš VDU Kultūrų studijų ir etnologijos katedros Elektroninės duomenų bazės (VDU ER 2428/29)

Prakartėlė Vilniaus Katedros aikštėje. 2012 m. Iš VDU Kultūrų studijų ir etnologijos katedros Elektroninės duomenų bazės (VDU ER 2449 / 40)

juojasi su kalėdinėmis dovanomis, kurių tikimasi rasti prie eglutės. Ypač dovanų laukia ir jomis džiaugiasi vaikai, ir ne taip svarbu, ar jų atneša Senis Kalėda, Senis Šaltis, ar šiuo metu populiarius personažas Kalėdų Senelis.

Apžiūrėjus dovanas valgomi gausūs šventiški kalėdiniai pusryčiai. Tikintieji šv. Kalėdų rytą ar dieną eina į bažnyčią, žmonės išeina pasivaikščioti prie miestų ir miestelių aikštėse papuoštų eglučių. Nors svečiuojamasi ir pirmąją šv. Kalėdų dieną, tačiau, kaip ir anksčiau, pirmoji diena labiau išlieka šeimos šventė, o į svečius vykstama dažniausiai būtent antrąją dieną. Per šv. Kalėdas žmonės daugiau bendrauja, sveikina vieni kitus su švente, vyksta į svečius ir patys juos priima namuose.

Nuo šv. Kalėdų prasideda Tarpusventis, trunkantis iki Trijų karalių dienos.

Kūčių stalas. Utena, 2010 m. Iš VDU Kultūrų studijų ir etnologijos katedros Elektroninės duomenų bazės (VDU ER 2192 / 75)

Kūčių ir Kalėdų stalas

Per kai kurias šventes buvo gaminami specialūs, tik tai progai skirti patiekalai. Kūčių stalas iki šių dienų išliko pats tradiciškiausias.

Per Kūčias reikia paruošti 12 pasninko patiekalų. Jie gaminami iš Lietuvoje užaugintų produktų: ankštinių (žirnių, pupų, pupelių) ir grūdinių kultūrų (avižų, kviečių, miežių), sodo ir daržo gėrybių (obuolių, burokų, kopūstų ir kt.), miško gėrybių (grybų, riešutų, spanguolių) bei aguonų, kanapių, linų sėmenų, medaus. Būtinai Kūčių stalo produktai – silkės ir žuvis. Iš viso Lietuvoje priskaičiuojama daugiau kaip 100 Kūčių stalo patiekalų – kiekvienas regionas, netgi parapija turėjo savų receptų. Visi jie pasninkiniai – gaminami be mėsos, pieno produktų, kiaušinių, gyvulinių riebalų (tik su aliejumi). Daugelis šių valgių nuo seno buvo apeiginiai. Toliau pateikiama keletas svarbiausių Kūčių patiekalų ir jų paruošimo receptai.

– *Kalėdaičiai / plotkelės* (jų įsigyjama katalikų bažnyčiose, kuriose pašventintais kalėdaičiais pradama prekiauti nuo advento pradžios).

– *Kūčia* – tai patiekalas, vadinamas taip pat kaip ir pati šventė. Jis skirtas tiek namiškiams, tiek protėvių vėlėms. Grūdų mišinys – vienas svarbiausių ritualinės paskirties patiekalų, naudojamas tiek kalendorinių švenčių, tiek šeimos ciklo apeigose. Šiam svarbiausiam Kūčių patiekalui pagaminti buvo daiginami ir šutinami kviečiai, miežiai, rugiai, grikliai, žirniai, pupos, riešutai, aguonos, kanapės ir užpilami medumi pasaldintu vandeniu. Pagal tradiciją, kūčios turi paragauti visi sėdintys prie stalo (indas su kūčia siunčiamas aplinkui stalą). Apeiginis kūčios valgymas turi lemti derlingus, vaisingus ateinančius metus.

Kūčiukai / šližikai / prėskučiai – nedideli, truputį pasaldinti kepti mielinės tešlos gabalėliai su aguonomis. Gali būti valgomi sausi, tačiau dažniausiai patiekiami mirkyti aguonpienyje. Kūčiukų pavadinimas visuotinai yra įsitvirtinęs per pastaruosius atkurtos nepriklausomybės metus.

Aguonpienis – tai sutrintos / sumaltos aguonos, užpiltos vandeniu ir pasaldintos medumi arba cukrumi. Aguonpienį galima gerti ir vieną, tačiau dažniau jį primetama kūčiukų. Šiems išmirkus, aguonpienis valgomas kaip sriuba.

Avižinis ar spanguolių kisielius. Avižinį kisielių dėl specifinio, rūgštaus ir jaunesnei kartai jau neįprasto skonio šiandien valgo labai nedaug lietuvių. Dažniau verdamas saldus spanguolių kisielius.

Kompotas, verdamas iš džiovintų ir žalių vaisių.

Sriubos, iš kurių turbūt pati populiariausia yra burokų sriuba su grybais.

Šventiniai miltiniai patiekalai – pyragas, pyragėliai, spurgos, virtinukai dažnai kepami ar verdami su saldžiais ar sūriais įdarais: trintomis aguonomis ar kanapėmis, grybais ar uogiene. Miltinių patiekalų ypač pagausėjo per pastaruosius dešimtmečius; anksčiau šių patiekalų valgyta mažiau, nes jie per 4 pasninko savaites jau būdavo nusibodę.

Įvairiai paruoštos *silkės*: gali būti marinuojamos tik su svogūnais arba ruošiamos su įvairiais daržovių (morkų, svogūnų, burokų ir kt.), grybų ar saldžiais (razinų, obuolių) pagardais. Paprastai kiekviena šeimininkė paruošia kelis silkių patiekalus. Lietuvoje mėgstama sūri silkė, daug rečiau ji ruošama saldžiarūgštė (šis skonis įprastesnis Skandinavijos šalyse).

Žuvis. Dažnai Kūčioms kepamas ar farširuojamas karpis ar lydeka, bet tinka ir kitos vietinės žuvys. Žuvis gali būti ruošama ir su parūgštintu daržovių (dažniausiai morkų ir svogūnų) marinatu.

Pastaraisiais dešimtmečiais, ypač po 2000 metų, pakitus mitybos įpročiams ir atsiradus didelei produktų pasiūlai, atsiranda ir kai kurių Kūčių stalo naujovių: stengiamasi laikytis pagrindinių šios šventės stalui būdingų principų, bet ruošiami įvairesni arba parduotuvėse perkami jau paruošti valgiai. Pavyzdžiui, šalia arba vietoj įprastos vietinės žuvies atsiranda lašiša ar kitų atvežtųjų žuvų. Padaugėjo silkės patiekalų – ji ruošama su įvairesniais pagardais. Išpopuliarėjo balta mišrainė, ji ruošama su majonezu (majonezas gaminamas iš pieno ir kiaušinių miltelių, todėl neatitinka pasninkiško valgio principų). Ant stalo padedama ne tik Lietuvoje augančių vaisių (obuolių, kriaušių), bet ir egzotiškų, kurių dabar galima nusipirkti prekybos centruose ištikus metus. Išpopuliarėjus duonos kepimui namuose, dažna šeimininkė didžiudamasi ant stalo deda kepalėlį jos keptos duonos (dažniausiai su įvairiais priedais) ar pyragą. Kūčių jau nuo lapkričio pabaigos galima nusipirkti visuose Lietuvos prekybos centruose. Be vaisių kompoto ir kisieliaus, geriama sulčių, vaišinamasi ir vynu. Kitų alkoholinių gėrimų per Kūčias paprastai negeriamas; tai – vienintelė šventė, per kurią daugelis lietuvių šeimų ir šiandien visiškai nevartoja alkoholio.

Stalo padengimas ir pats vaišinimasis turi tam tikros, tik šiais šventei būdingos specifikos. Ant stalo iš pradžių padedamas kuokštelis šieno, po to užtiesiama balta, pati gražiausia staltiesė. Seniau šeimininkas iš ryto sieną išnešdavo į tvartą ir padalydavo gyvuliams, o šiandien šienas naudojamas tik burtams: traukiant iš po staltiesės šiaudelius buriama, koks bus žmonių likimas. Kam iš vyrų pavyks ištraukti ilgiausią

šiaudą, tas ilgiausiai gyvens, o merginai ilgas šiaudas praneša apie galimą senmergystę, trumpas – apie greitas vestuves, storas – apie laimingą gyvenimą. Prie Kūčių stalo susėdama danguje pasirodžius Vakarinei žvaigždei. Prisimenami ir paskutiniaisiais metais mirę artimi žmonės, tie šeimos nariai, kurių tą vakarą dėl įvairių priežasčių nėra namuose, jiems taip pat ant stalo padedama lėkštė. Tikima, kad šį vakarą mirusių šeimos narių vėlės sugrįžta į namus ir vaišინasi kartu. Dėl tos pačios priežasties vis dar gyvuoja tradicija Kūčių vakarą nenukraustyti vaišių stalo: jei nukraustysi, giminių aplankyti, namų apžiūrėti sugrįžusios vėlės neras vaišių, supyks. Kalbamos maldos arba giedamos giesmės, dažniausiai vyriausias šeimos narys sako sveikinimus, linkėjimus: pasveikina susėdusius prie stalo su Kūčiomis, padėkoja Visagaliui už tai, kas per metus buvo gero, palinki sėkmės ateinančiais, perlaužia duoną ir ja pavaišina kitus. Dabar dažniausiai dalijamas bažnyčioje pašventintas kalėdaitis – paplotėlis. Po to dažniausiai linkėjimus vieni kitiems pasako ir kiti šeimos nariai. Tada laužomi ir kartu valgomi kalėdaičiai: kiekvienas vakarienės dalyvis sako linkėjimus ir laužia kito žmogaus kalėdaičio gabaliuką. Po to valgomi visi kiti valgiai. Sakoma, kad būtina reikia paragauti visų ant stalo padėtų šventinių patiekalų.

Kalėdoms seniau kaimuose žmonės pjaudavo kiaulę, rečiau avinėlį, žąsį. Kūčioms būdavo ruošiami pasninkiški valgiai, o Kalėdos – pirmoji diena po 4 savaitių pasninko, kai buvo galima valgyti mėsos. Kalėdinių valgių gaminimas buvo tam tikras šeiminių patikrinimas, nes visi mėsiški patiekalai buvo ruošiami per Kūčias jų neragaujant.

Kalėdoms ruošdavo šiupinį, kepdavo ir virdavo mėsos, dešrų, kugelio. Žemaičiai kepdavo žąsį su raugintais kopūstais. Labai populiarius valgis buvo su raugintais kopūstais troškintos šviežios ar parūkytos dešros. Šventėms paruošdavo šaltienos. Būtinai kepdavo pyragų, virdavo gilių kavos.

Tarpušventis

Kalėdinių švenčių laikotarpis tęsiasi nuo šv. Kalėdų iki sausio 6 d. – Trijų karalių dienos. Liaudies tradicijoje šis laikotarpis buvo vadinamas *Tarpušvenčiu*. Jo metu, kaip ir per šv. Kalėdas, buvo galima sveikinti vieniems kitus su šv. Kalėdomis, Naujaisiais metais.

Tradicinėje žemdirbiškoje kultūroje šiuo laikotarpiu žmonės šiek tiek mažiau dirbdavo, stengėsi atlikti visus darbus iki sutemstant (o tuo laiku temsta anksti). Kai kuriose Lietuvos vietovėse visą šį dviejų savaitių laikotarpį vaikščiojo kaukėti persirengėliai ir linkėdavo gerų ateinančių metų, o už tai būdavo apdovanojami (dažniausiai vaišinami).

Veikiant miesto kultūrai Tarpušvenčiu buvo ir tebėra organizuojami kalėdiniai ar naujametiniai vakarėliai, karnavalai. Sovietiniais metais buvo populiariu prieš Naujuosius metus darželiuose, mokyklose, tėvų darbovietėse rengti vaikams šventes, o jų metu Senis Šaltis už eilėraščių, vaidinimą ar kitokį pasirodymą dalydavo vaikams dovanas. Darželiuose, mokyklose vaikai, vadovaujami auklėtojų ir mokytojų, puošdavo patalpas, parengdavo šventinę programą, persirengę įvairiais personažais vaidindavo minispektaklius. Šiuo metu tokie renginiai taip pat populiarūs, tik vaikus lanko, dovanėles jiems dovanoja Kalėdų Senelis arba Kalėda, ir renginiai paprastai vyksta šv. Kalėdų laikotarpiu.

Bendra nuotrauka su Seneliu Šalčiu po Naujųjų metų šventės darželyje. Marijampolė, 1976 m.

Šventiniai Kūčių draudimai, tikėjimai ir burtai

- * Per Kūčias negalima valgyti mėsinių patiekalų.
- * Jei per Kūčias kam nors ką paskolinsi, tai kartu ir savo laimę atiduosi.
- * Negalima siūti, nes priešingu atveju avims galvos svaigs, gyvuliai sunkiai priauglio susilauks.
- * Draudžiama verpti, malti, malkas skaldyti, kulti ir dirbti bet kokius triukšmingus darbus, nes tai gali supykinti Perkūną, o šis sukels ateinančių metų didžiules vasaros audras, jos pakenks pasėliams, gyvuliams, trobesiams, žmonėms.
- * Sakoma, kad Kūčių naktį dvyliktą valandą gyvuliai ima tarp savęs kalbėtis, tačiau žmonėms nevalia jų klausytis, nes tas, kas jų kalbą išgirsta, greitai miršta.

Per Kūčias atliekama daug burtų, ypač vedybinių. Šiandien jie taip pat yra populiarūs, nors ir yra labiau pramoginio pobūdžio ir mėgstami atlikti per įvairius ne tik šeimos, bet ir įmonių pasisėdėjimus. Štai keletas bendrųjų ir vedybinių burtų, kuriuos nesunku pritaikyti ir šiandieniniuose adventiniuose ar Kūčių pasisėdėjimuose:

– Įsipilk į dubenį vandens ir suk jį tol, kol atsiras verpetas. Tada įmesk du angliukus. Jei vanduo juos suneša į krūvą – ištekėsi, jei ne – liksi viena.

– Išbėk į kiemą, užsimerkusi paimk glėbį malkų arba apglėbk statinių tvorą. Po to malkas arba tvoros statinius suskaičiuok. Galima pasemti saują kūčiukų ar riešutų ir juos perskaičiuoti. Jei bus porinis malkų / pagalių / kūčiukų / riešutų skaičius – ištekėsi / susirasi porą, jei neporinis – neištekėsi / nesusirasi kitais metais poros.

– Kūčių vakarą išėik į lauką ir klausykis. Kurioje pusėje išgirsi šunį lojant, iš tos pusės atvyks ir tavo būsimasis.

– Jei nori sužinoti, iš kurios pusės jaunikio sulauksi, išėik į lauką, spirk batą per vartus ar per namo stogą. Į kurią pusę batas atsisuks, iš tos pusės ir jaunikis pasirodys.

– Uždegus vaško žvakę, reikia palenkti ją virš vandens ir lašinti vašką. Susidaręs piešinys / vaško formelė apibūdins, kas laukia.

– Būsimąjį galima ir susapnuoti. Vakare privalgius sūrios silkės, nakčiai prie lovos reikia pasistatyti stiklinę vandens – kas sapne ją paduos, už to ir ištekės. Dar galima pastatyti dubenį su vandeniu ir permesti šiaudą – naktį susapnuosi, kad eini tiltu per upę. Ką ant jo sutiksi, tas ir bus vyras. Būsimąjį susapnuoti padeda ir po pagalve padėtos vyriškos kelnės.

Orų spėjimai

- * Jei Kalėdos su ledu, Nauji metai – su bradu (bus atlydys, šlapia). Ir atvirkščiai.
- * Kai Kūčių vakaras giedras, ryškiai šviečia žvaigždės, žiema bus šalta, o vasara karšta, Joninės – be lietaus.
- * Jei Kalėdos sniegingos, baltos, tai Velykos bus žalios, jei Kalėdos juodos, tai Velykos bus baltos.
- * Jei per Kalėdas miške medžiai apšarmoję, vasara bus lietinga; jei medžiai pliki, vasara bus šilta ir sausa.
- * Jei Kūčių dieną ant stogo pakraščio laikosi daug sniego, bus daug baravykų.

Užduotys:

- Surenkite lietuviškų patarlių, tikėjimų, susijusių su kalendorinėmis šventėmis, viktoriną.
- Naudodamiesi turima literatūra ir interneto šaltiniais, surinkite kuo daugiau vedybinių burtų, kurie buvo atliekami per Kūčias ir Kalėdas. Palyginkite juos su savo krašto analogiškais būrimais.

Kalėdinė miesto eglė Kauno Rotušės aikštėje. 2011 m. Iš VDU Kultūrų studijų ir etnologijos katedros Elektroninės duomenų bazės (VDU ER 2294 / 12)

Rekomenduojama literatūra ir šaltiniai

1. Almonaitienė, J. *Švenčių ratas*. Vilnius, 1998.
2. *Atbėga elnias devyniaragis*. Sudarė P. Jokimaitienė, N. Vėlius. Vilnius, 1986.
3. *Atvažiuoja Kalėdos: advento-Kalėdų papročiai ir tautosaka*. Parengė S. Valiulytė. Vilnius, 2000.
4. Balys, J. *Lietuvių kalendorinės šventės*. Vilnius, 1993.
5. Balys, J. *Lietuvių žemdirbystės papročiai ir tikėjimai*. 1986.
6. *Baltų religijos ir mitologijos šaltiniai*. T. 1–4. Vilnius, 1996–2005.
7. Čapaitė, J. *Šalavijo rūtelė*. I dalis. Klaipėda, 1994.
8. Čepaitienė, A. *Gyvenimo etnografija: vietos, struktūros ir laikas. Besikeičianti Lietuva XX amžiuje*. Vilnius: Lietuvos istorijos instituto leidykla, 2013.
9. *Čir vir vir pavasaris: smulkioji lietuvių tautosaka*. Paruošė K. Grigas. Vilnius, 1997.
10. *Čilba ulba sakalas: Petro Zalansko tautosakos ir atsiminimų rinktinė*. Sudarė ir parengė D. Krištopaitė, N. Vėlius, D. Kuzinienė. Vilnius, 2008.
11. Dundulienė, P. *Lietuvių šventės: tradicijos, papročiai, apeigos*. Vilnius, 1991.
12. *Ein saulelė aplink dangų*. Vilnius, 1989.
13. Galaunė, P. *Lietuvių liaudies menas*. Vilnius, 1998.
14. Grigonis, M. *200 žaidimų*. Vilnius, 1988.
15. Gutautas, S. *Lietuvių liaudies kalendorius*. Vilnius, 1991.
16. *Ir apie miltus, ir apie tiltus. Patarlės ir priežodžiai*. Vilnius, 1994.
17. Jokimaitienė, P. *Lietuvių liaudies vaikų dainos*. Vilnius, 1970.
18. *Juodoji knyga*. T. 12. Surinko Jonas Basanavičius. Sudarė Kostas Aleksynas. Vilnius, 2004.
19. Kerbelytė, B.; Stundžienė, B. *Lietuvių folkloro chrestomatija*. Vilnius, 1996.
20. *Klausė žvirblis čilbuonėlis. Lietuvių liaudies žaidimai*. Sudarė P. Jokimaitienė. Vilnius, 1986.
21. Klimka, L. *Kaziuko mugė*. Vilnius, 2010.
22. Kriščiūnienė, I. *Užgavėnės*. Vilnius, 1992.
23. *Kryždirbystės fenomenas liaudies kultūroje*. Sudarė A. Počiulpaitė. Vilnius: Lietuvos liaudies kultūros centras, 2008.
24. Kudirka, J. *Joninės*. Vilnius, 1991.
25. Kudirka, J. *Lietuviškos Kūčios ir Kalėdos*. Vilnius, 1993.
26. Kudirka, J. *Lietuviškos Kūčios: istorinė lyginamoji apžvalga*. Vilnius, 1994.
27. Kudirka, J. *Užgavėnės*. Vilnius, 1992.

28. Kudirka, J. *Velykų šventės*. Vilnius, 1992.
29. Kudirka, J. *Vėlinės*. Vilnius, 1991.
30. *Kupole rože: Sekminių-Joninių papročiai ir tautosaka*. Parengė N. Marcinkevičienė, L. Mukaitė, A. Vakarinienė. Vilnius, 2004.
31. *Labas vakaras, Kalėda! žaidimai ir dainos*. Sudarė O. Sinkevičiūtė. Vilnius, 1988.
32. Laurinkienė, N. *Mito atšvaitai lietuvių kalendorinėse dainose*. Vilnius, 1990.
33. *Lietuviškos pasakos*. 2 kn. T. 6 / Surinko Jonas Basanavičius, parengė Kostas Aleksynas. Vilnius: 2003.
34. *Lietuvių liaudies menas. Mažoji architektūra*. I–III kn. Vilnius, 1970, 1990, 1992.
35. *Lietuvių liaudies menas. Medžio dirbiniai*. I–II kn. Vilnius, 1956, 1958.
36. *Lietuvių liaudies menas. Skulptūra*. I–II kn. Vilnius, 1962, 1965.
37. *Lietuvių liaudies rateliai, žaidimai, šokiai*. Sudarė A. Kirvaitienė. Vilnius, 1998.
38. *Lietuvių tautosaka*. T. 1–5. Vilnius, 1962, 1964, 1967, 1968.
39. *Lietuvos etnografiniai regionai*. Kaunas: Šviesa, 2010.
40. *Lietuvos kultūra: Aukštaitijos papročiai*. Sudarė Ž. Šaknys. Vilnius, 2007.
41. *Lietuvos kultūra: Dzūkijos ir Suvalkijos papročiai*. Sudarė Ž. Šaknys. Vilnius, 2009.
42. *Lietuvos kultūra: Mažosios Lietuvos ir Žemaitijos papročiai*. Sudarė Ž. Šaknys. Vilnius, 2012.
43. *Lingu palingu balti suoleliai: kalendorinės dainos (su CD)*. Parengė J. Ūsaitytė, A. Žičkienė. Vilnius, 2009.
44. Marcinkevičienė, N. *Metai už stalo: kalendorinių švenčių ir sezoniniai valgiai*. Vilnius, 2009.
45. Marcinkevičienė, N. *Rasos. Joninės. Kupolės: [etnografinė studija]*. Vilnius, 1991.
46. *Mįslių skrynelė: 3000 lietuvių mįslių ir minklių*. Sudarė S. Lipskis. Vilnius, 2010.
47. *Pas močiutę augau. Lietuvių liaudies rateliai, žaidimai ir šokiai vaikams*. Sudarė J. Čapaitė. Klaipėda, 1996.
48. *Po savo stogu visai patogu. (5640 patarlių ir priežodžių)*. Sudarė V. Lipskienė. Vilnius, 1999.
49. Račiūnaitė-Vyčinienė, D. *Kokių giedosim, kokių sutarysim? (su CD)*. Vilnius, 2009.
50. Ruzgienė, R. *Lietuvių apeiginiai valgiai*. Kaunas, 1992.
51. Sabaliauskienė, P. *Atbėga elnias devyniaragis*. Vilnius, 1986.
52. Sasnauskas, P. *Lietuvių mįslės*. Kaunas, 1997.
53. Šaknys, Ž. B. *Kalendoriniai ir darbo papročiai Lietuvoje XIX a. pab. – XX a. pr.* Vilnius, 2001.
54. *Šoks broliukai šokinį: Aukštaitijos, Suvalkijos, Dzūkijos bei Žemaitijos žaidimai, rateliai, šokiai*. Sudarė A. Vakarinienė. Vilnius, 2001.
55. Urbanavičienė, D. *Šokamosios ir žaidžiamosios sutartinės (su DVD)*. Vilnius, 2009.
56. *Užgavėnių kaukės*. Sudarė A. Vaicekauskas. Vilnius, 2009.

57. Vaicekauskas, A. *Lietuvių žiemos šventės*. Kaunas, 2005.
58. Vaicekauskas, A. *Velykų margučiai*. Kaunas, 2006.
59. *Velykų rytą lelija pražydo. Verbų sekmadienio, Velykų, Jurginių tautosaka*. Sudarė ir parengė N. Marcinkevičienė. Vilnius, 2008.
60. Vyšniauskaitė, A. *Mūsų metai ir šventės*. Kaunas, 1993.

DVD, CD, garsajuostės

1. *Kryždirbystė Lietuvoje. Paminklai, ikonografija, papročiai, meistrai*. 1 CD. Vilnius, 2005.
2. *Lietuvių kalendorinės šventės*. 1 DVD. Scenarijaus autorė ir sudarytoja N. Marcinkevičienė. Vilnius, 2009.
3. *Lietuvių tradiciniai valgiai*. 1 DVD (serija „Gyvoji tradicija“). Scenarijaus autorė ir sudarytoja N. Marcinkevičienė. Vilnius, 2007.
4. *Metų ratas. Kalendorinių švenčių muzikinis folkloras ir papročiai*. 1 DVD. Autoriai ir kūrėjai D. Vyčienienė, A. Gudinavičius, V. Stankevičiūtė, S. Jankauskaitė. Vilnius, 2008.

Internetiniai ištekliai:

5. www.aruodai.lt
6. <http://www.epaveldas.lt>
7. <http://etnologijadb.vdu.lt> (VDU Kultūrų studijų ir etnologijos katedros Elektroninė duomenų bazė, etnologijos ir folkloristikos reiškinių ir žanrų klasifikacija bei pavyzdžiai)
8. <http://www.tradicija.lt/>

Laima Anglickienė, Giedrė Barkauskaitė, Dalia Senvaitytė,
Arūnas Vaicekauskas, Asta Venskienė

Lietuvių šventinis kalendorius

Redaktorė Simona Grušaitė

Dailininkas maketuotojas
Saulius Bajorinas

Fotografai:

Vilius Anglickas, Gytis Aučiniukas, Giedrė Barkauskaitė, Eglė Bazaraitė, Laurynas Bernotas,
Skirmantė Biliukevičiūtė, Vilma Čiplytė, Gintarė Dusevičiūtė, Rasa Gražytė, Valentinas Jazerskas,
Vytautas Lapinskas, Saulius Lampickas, Jonas Mardosa, Ignas Miniotas, Saulius Pikšrys,
Adolfas Teresius, Odeta Tumėnaitė-Bražėnienė, Arūnas Vaicekauskas, Asta Venskienė,
Rimgaudas Žaltauskas. Leidinyje taip pat naudotos nuotraukos iš <http://pixabay.com>

2014 06 20. Tiražas 500 egz. Užsakymo Nr. K14-037

Išleido:

Vytauto Didžiojo universitetas
K. Donelaičio g. 58, LT-44248 Kaunas
www.vdu.lt | leidyba@bibl.vdu.lt

„Versus aureus“ leidykla
Rūdninkų g. 10, LT-01135 Vilnius
www.versus.lt | info@versus.lt

Spausdino

Spaustuvė „BALTO print“
Utenos g. 41a, LT-08217 Vilnius
www.baltoprint.com | info@baltoprint.com